№10(105) (2026 ж. Қазан/Октябрь 2026 г.)

ULAĠATTY USTAZ

JOLY

Республиканский информационный научно-методический журнал
Республикалық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналы

ULAĠAT

Арнайы педагог, педагог-сарапшы Түркістан облысының білім басқармасының Қазығұрт ауданының білім бөлімінің "Қақпақ жалпы білім беретін мектеп" КММ

- *«Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, мінез деген нәрселермен озады.»*
- *«Білгеніңді үйрету – шынайы білімнің белгісі.»*

Махамбетова Турдыгуль Уралбаевна

«ULAĠATTY USTAZ JOLY» республикалық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналының
№10(105) (2026 ж. Қазан) шығарылымы. Выпуск №10(105) (Октябрь 2026 г.)
республиканского информационного научно-методического журнала
«ULAĠATTY USTAZ JOLY».

Басылымның кезеңділігі - айына 4 рет шығады

Периодичность издания — 4 раза в месяц.

№ KZ44VPY00078195 есепке қоюы туралы
КУӘЛІК

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде берілген

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет № KZ44VPY00078195

Выдано Комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ:
білім беру саласындағы оқу-әдістемелік, ғылыми-тәжірибелік, ақпараттық -сараптамалық, педагогикалық инновациялық тәжірибелерді тарату бойынша материалдар жариялау.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ:
публикация материалов по распространению учебно-методического, научно-практического, информационно-аналитического, педагогического инновационного опыта в области образования.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ / РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
Бас редактор:/Главный редактор: Айтуганова Еңлік Баяндықызы
Дүйсенбекова Б.Н. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қарағанды медицина университеті
Дүзбаева Н.М. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Каскарбаева Б.Б. – педагог-шебер
Қасқабаева Ф.С. – педагог-шебер
Утешова Б.Е. - педагог-зерттеуші
Есенова Ш.Б. – педагог-зерттеуші
Иманбек Ә.О. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Корректор / корректор: Алшынов А.Ә. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Жауапты хатшы / ответственный секретарь: Есбергенов Айдын Ардақұлы

Материалдардың анықтығына авторлар жауапты болады.
Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

Ответственность за достоверность материалов несут авторы. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы

«ULAĠATTY USTAZ JOLY» ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналының авторларға арналған ережелерімен QR-кодты сканерлеу арқылы таныса аласыз.
С правилами для авторов информационного научно-методического журнала «ULAĠATTY USTAZ JOLY» вы можете ознакомиться, отсканировав QR-код.

Мазмұны / Содержание

Махамбетова Т.У. Бала тілі неге кеш шығады? логопедтің ата-аналарға кеңестері 4
Рысбекова И.О. «Заң мен тәртіп» құндылығы негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың тәртіп мәдениетін қалыптастыру 6
Есембаева И.О. Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдері 13
Асхат А., Асхатқызы А. Тастардың қандай құпиясы бар? 17
Өкей М. Шеңбер. Дөңгелек. Дөңгелек сектор 18
Асан К.Ә. «Жасанды интеллект көмегімен бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауы мен функционалдық сауаттылығын дамыту» 23
Рахымбай А.Е. «Мектепке дейінгі балалардың танымдық белсенділігін ойын арқылы дамыту әдістемесі» 26
Сарсенгалиева К.М. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен жұмыс барысында сенімді қарым-қатынас орнатудың педагогикалық тәсілдері 29
Ахмадиев Р.Н. Организация нейропсихологических игр на занятиях физической культуры с использованием искусственного интеллекта 35
Исанова А.С. Эмоциональное благополучие педагога как фактор психологической безопасности детей с особыми образовательными потребностями в условиях реабилитационного центра 41
Қапанова Ғ.С. «Тарихтағы ұлы тұлғалар» авторлық бағдарламасының білім берудегі маңызы 47
Өкенқызы Н. Бастауыш сынып оқушыларын оқыту үдерісінде жасанды интеллект технологияларын қолданудың әдістемелік негіздері 49
Кавретская Н.Б. Работа над музыкальным произведением 51
Ұлан Ү. Физика сабақтарында жасанды интеллект құралдарын пайдалану арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру жолдары 57
Өкенұлы А. Физика және математика сабақтарында жасанды интеллект технологияларын қолданудың әдістемелік негіздері 59
Абдыкеримова Э.А., Екпін Г.Қ. Жасанды интеллект технологияларының жоғары білім беру жүйесіндегі рөлі: заманауи зерттеулерге кешенді талдау 61
Төлеген Е.Н. Төңкерілген оқыту технологиясы арқылы оқушылардың дербес білім алу дағдыларын дамыту 66
Кулжахметов Д.Б. 5–7 сынып оқушыларының дене шынықтыру сабағында асық ату, бестас және тоғызқұмалақ ойындары арқылы негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыру 72
Ғабдол М.Ғ. Негізгі мектеп оқушыларының дене шынықтыру дағдыларын қалыптастырудың инновациялық әдістемесі 74
Серикбай С.Б., Касымова Г.Н. Демалыссыз демалыс: ауданнан түскен тапсырма мұғалімнің тыныштығынан қымбат па? 76
Туралиева С. Жасанды интеллект білімі: мектепте оқытудың жаңа бағыттары мен әдістемесі 77
Киятаева Э.А. Бастауыш сыныпта оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамыту жолдары 80
Ахатаева Ш.Е. Балабақшада экологиялық білім беру сапасын арттырудың негізгі бағыттары мен тиімді жолдары 92
Зоханова А.М. Цифрлық білім беру кеңістігінде дене шынықтыруды оқытудың инновациялық әдістері 95
Тажигутова А.М. Қазіргі білім беру кеңістігіндегі бастауыш сынып мұғалімінің жаңа рөлі 98
Булекбаева К.Н. Әдебиетті оқытудағы жасанды интеллект мен интербелсенді векторлар 101
Камбарова Т.С. 7-сыныпта статистика элементтерін оқытудың интербелсенді әдістемесі 102

Махамбетова Турдыгуль Уралбаевна
Арнайы педагог, педагог-сарапшы
Түркістан облысының білім басқармасының Қазығұрт ауданының білім бөлімінің
"Қақпақ жалпы білім беретін мектеп" коммуналдық мемлекеттік мекемесі

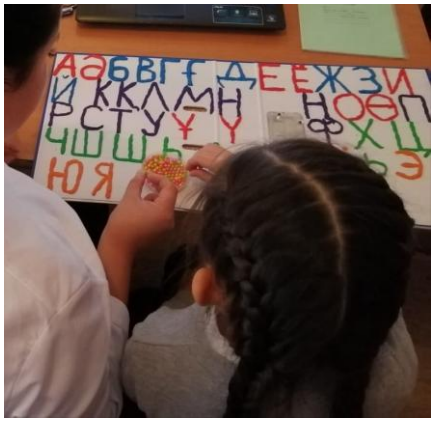

БАЛА ТІЛІ НЕГЕ КЕШ ШЫҒАДЫ? ЛОГОПЕДТІҢ АТА-АНАЛАРҒА КЕҢЕСТЕРІ

Бір жастағы бала кемінде 10-15 сөзді, екі жастағы бала 300-дей сөзді анық айтып, ал үш жастан асқасын еркін сөйлесе алатын жағдайда болуы қажет.

Балалар тілінің кеш шығуының басты себептері:

- Жүктілік кезінде ана көңіл-күйінің дұрыс болмауы, күйзелісте болуы;
- Тұқым қуалаушылық фактор;
- Таңдайда не ерінде жырықтардың болуы;
- Дыбыс шығару жүйесінің жұмыс істемеуі;
- Ауыз қуысы бұлшықеттерінің дұрыс жұмыс істемеуі;
- Баламен сөйлеспеу (ата-ананың баламен әңгімелеспеуінен, қарым-қатынастан оқшаулауынан баланың тұйықталуы);
- Қатты қорқып қалудан болған тұтығу;
- Өзге аурулардың, қолданған дәрі-дәрмектердің әсері.

Әлбетте, бала денсаулығына ана құрсағында жатқан кезден бастап көңіл бөлген абзал. Өйткені, бала ағзасында пайда болатын аурулардың басым бөлігі құрсақта жатқанда дамиды. Баланың сөйлеу қабілетінде болатын ақаулар да сол кезден бастауын алуы мүмкін. Логопедтер кей себептердің алдын алу мүмкін емес болғанымен, көп жағдайда бала тілінің уақытында шығуы тікелей ата-анаға байланысты екенін айтады. Ата-аналардың бала тілін қызық көріп, олардың қате дыбыстаған сөздерін қайталауы дұрыс емес. Керісінше, бала ата-анасының сөйлегеніне қарап, сөзін түзеуі үшін әке-шеше әр сөзді анық дыбыстап айтуы қажет.

Логопедтің кеңестері

Сәбиге бесік жырын айтыңыз, үлкейген соң, көп әңгімелесіңіз. Бұл баланың есту қабілетін, түйсігін дамытады. Бесік жырын айтқан кезде бала естіген дыбысына еліктеп, соны қайталайды. Бесік жырларының басты ерекшелігі – онда жуан-жіңішке, еріндік-езулік, ашық-қысаң, қатаң-ұяң-үнді дыбыстардың барлық түрі қамтылған.

Баланың әрбір қимылын қадағалаңыз. Әрбір бала өз жасына сай жетіліп-дамуы қажет. Оның денесіндегі, қимылындағы әрбір өзгеріс оның дамуын тежеуі мүмкін. Сөйлеуде де

солай. Кекештеніп сөйлесе, ойын жеткізуде қиналса, сөйлегенде ауыз қуысының мүшелерін қалыпты жағдайда қимылдатпай, өзгеше әрекет жасаса, мұның бәрі баланы дәрігерге апаруға себеп болуы мүмкін.

Баланы жастан асқанша ана омырауын емуден шектемеу қажет. Ана сүтін емген бала тез қуаттанады және ана омырауын сору кезінде баланың ауыз қуысындағы бұлшықеттер тез әрі жақсы дамиды.

Баланы ұрып-соғудан мүлдем аулақ болу керек. Бұл психикалық ауытқуларға әкеледі. Ал психикалық ақауы бар балалардың әдетте тұйықталып, сөйлеу дағдысы бұзылатыны белгілі.

Балаларға сүйек немесе құрт мүжітуді әдетке айналдыру керек. Анасының омырауын ему кезінде әбден жаттыққан балалардың ауыз қуысындағы бұлшықеттері қалыпты тамақ жеу дағдысына көшкеннен кейін аздап әлсірейді. Ал бұлшықеттің жақсы жетілуі сөйлеуге тікелей әсер ететіндіктен, оны жаттықтырып тұру қажет.

Үй жағдайында баламен сабақ жүргізуге арналған ата –анаға бірнеше кеңестер:

1.Баламен асықпай сөйлесіңіз, қалыпты темпте, интонациямен.

2. Әр іс- әрекет кезінде өз балаңызбен сөйлесіңіз, мысалы, тамақ жасау кезінде, үй жинап жүргенде, киіндіріп-шешіндіргенде, ойнағанда, серуенге шыққанда және т.б. не істеп жатқаныңызды, не көргеніңізді, бала не істегенін, басқа адамдар не істеп жатқандарын және баланың не көріп отырғанын айтып отырыңыз.

3. Құрастырылған сөздерді, сөйлемдерді дұрыс қолданып айтыңыз. Сіздің сөйлеміңіз баланың сөйлемінен 1 – 3 сөзге ұзын болу керек. Егер де сіздің балаңыз өз ойын әлі тек бір сөздік сөйлемдермен ғана білдірсе, онда сіздің сөйлемшеңіз екі үш сөзден тұру керек.

4.Ашық сұрақтарды қойыңыз. Бұл балаңыздың жауап бергенде бірнеше сөздерді қолдануға итермелейді

5.Артикуляциялық жаттығу- бұл ерін мен тілге арналған жаттығулар. Тіл- сөйлеу органының негізгі бұлшықеті. Тілді дыбыс шығаруға қатысты нақты қимылдарды жасай алу үшін жаттықтыру қажет. Ерін мен тіл икемді әрі мықты болуы керек. Артикуляциялық жаттығуды орындау үшін айна қажет. Бала өзінің тілінің қозғалысын көріп отыруы қажет. Бала тіл жаттығуларын жаттағанға дейін қайталай беру керек.

6.Сабақ балаға ұнауы тиіс. Баланы мәжбүрлеп күш түсірген жөн емес. Баланың барлық нәрсеге деген қызығушылығы жоғалады. Аз-аздан бірнеше рет жасаған жөн. Солай балада дағды қалыптасады.

7.Саусақ жаттығуы- бұл ұсақ мотериканы дамыту жолдарының бірі. Адамның қол мен мидағы сөйлеу орталығы аралықтарында тығыз байланыс барлығы ғалымдармен анықталған.

8. Сабақ өткізетін жер тыныш, ыңғайлы болғаны жөн. Балаға бір затты түсіндіргенде көрнекі құрал қолданған өте тиімді. Сабақ барысында балаға дұрыс емес деп мүлде айтпаған жөн. Мейлінше баланы мақтап, мадақтау қажет.

9.Егер де бала сөйлегенде бірнеше ғана сөздерді қолданса, оның сөздік қорын байыту үшін жаңа сөздермен таңыстырыңыз. 5-6 сөз таңдаңыз (дене бөліктері, ойыншықтар, азық-түліктер) және оларды балаға атаңыз. Оған сөздерді қайталауға мүмкіндік беріңіз. Бала оларды үздік дыбыстайды деп күтпеңіз. Баланы жандандырып, сөздерді жаттатқыздыра беріңіз. Бала сөздерді дыбыстаған кейін, 5-6 сөзді енгіздіріңіз. Бала оны қоршап жатқан көп заттардың аттарын меңгергенше дейін, осылай сөздерді қосып отырыңыз. Күн сайын жаттықтырыңыз.

10. Жаттығулардың көбін ойын түрінде өткізіңіз. Баламен жұмыс оның сөзді еліктеуін, байланыс тілдің элементтерінің қалыптасуын, естің және зейіннің дамуын белсендіреді.

Рысбекова Индира Омирбековна
Педагог-психолог, педагог-модератор
“Қ.Билялов атындағы мектеп-лицейі” КММ “Айгөлек” шағын орталығы
Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай ауданы, Ақжар ауылы

«ЗАҢ МЕН ТӘРТІП» ҚҰНДЫЛЫҒЫ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТӘРТІП МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Мақалада «Заң мен тәртіп» құндылығы негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың тәртіп мәдениетін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негіздері қарастырылады. Мектепке дейінгі кезеңде баланың әлеуметтік нормаларды түсінуі, ережелерді қабылдауы, өз мінез-құлқын реттеуі және айналасындағы адамдармен өзара сыйластыққа негізделген қарым-қатынас орнатуы тұлғалық дамудың маңызды алғышарттары ретінде сипатталады. Тәртіп мәдениеті сыртқы талаптарды орындаумен ғана шектелмей, баланың бойында жауапкершілік, әділдік, адалдық, өзгенің құқығын құрметтеу және ортақ ережелерді саналы түрде сақтау дағдыларын қалыптастырумен байланыстырылады. Педагог-психологтің тәрбиелік үдерістегі рөлі, ойын технологияларын қолдану, жағымды мінез-құлықты қолдау, эмоциялық өзін-өзі реттеуді дамыту және отбасы мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы ынтымақтастықтың маңызы талданады. Мақалада балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес тәртіп мәдениетін қалыптастыруға бағытталған практикалық тәсілдер ұсынылып, тәрбиелік ықпалдың нәтижелілігін бағалау жолдары айқындалады.

Кілт сөздер: Заң мен тәртіп, тәртіп мәдениеті, мектеп жасына дейінгі бала, педагог-психолог, адамгершілік тәрбие, құқықтық мәдениет, әлеуметтік нормалар, өзін-өзі реттеу, жауапкершілік, отбасылық тәрбие, ойын технологиялары.

Қазіргі қоғамның тұрақты дамуы азаматтардың құқықтық сауаттылығымен ғана емес, олардың күнделікті өмірде ортақ ережелерді құрметтеуіне, өз әрекетіне жауапкершілікпен қарауына және басқа адамдардың құқықтары мен мүдделерін ескере білуіне де тікелей байланысты. Қоғамдық тәртіптің берік негізі заң талаптарын сыртқы бақылаудың ықпалымен орындаудан емес, адамның бойында бала кезінен қалыптасатын адамгершілік ұстанымдардан, әлеуметтік жауапкершіліктен және өзара құрмет мәдениетінен бастау алады. Осы тұрғыдан алғанда, «Заң мен тәртіп» құндылығын білім беру кеңістігінде жүзеге асыру мектеп жасына дейінгі кезеңнен басталатын жүйелі тәрбиелік жұмысты қажет етеді. Қазақстанның білім беру жүйесінде әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп сияқты құндылықтардың тәрбиелік мазмұнға енгізілуі жас ұрпақтың азаматтық ұстанымын қалыптастыруға бағытталған маңызды қадам болып табылады. Алайда мектепке дейінгі жаста бұл құндылықтарды құқықтық терминдер арқылы түсіндіру немесе заң нормаларын жаттатумен шектеу педагогикалық тұрғыдан жеткіліксіз болар еді. Себебі бұл кезеңдегі бала қоғамдық қатынастардың күрделі

құрылымын толық түсінбегенімен, күнделікті өмірде кездесетін қарапайым ережелердің мағынасын, өз әрекетінің басқа адамдарға әсерін және ортақ тәртіптің қажеттілігін біртіндеп меңгере бастайды. Баланың кезек күтуі, ойыншығын бөлісуі, досының пікірін тыңдауы, рұқсатсыз зат алмауы және жасаған әрекетінің салдарын түсінуі тәртіп мәдениетінің алғашқы көріністері ретінде бағалануы мүмкін. Мұндай дағдылардың қалыптасуы баланың қоршаған ортасымен тұрақты қарым-қатынасы, ересектердің мінез-құлық үлгісі және әлеуметтік тәжірибесі арқылы жүзеге асады. Сондықтан «Заң мен тәртіп» құндылығын мектепке дейінгі тәрбиеде іске асырудың басты мақсаты балаларға заң талаптарын ерте жастан механикалық түрде орындату емес, олардың бойында әділдікке, қауіпсіздікке, өзара сыйластыққа және ортақ жауапкершілікке негізделген мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру болуы тиіс.

Мектепке дейінгі шақ баланың әлеуметтік тәжірибесі кеңейіп, өзін қоршаған адамдармен қарым-қатынас орнату тәсілдері қалыптасатын маңызды даму кезеңі саналады. Осы уақытта баланың эмоциялық саласы, ерік-жігері, мінез-құлықты реттеу қабілеті және әлеуметтік жағдайларды түсінуі біртіндеп дамиды, бірақ бұл үдерістер барлық балада бірдей қарқынмен жүрмейді. Мектепке дейінгі жастағы балалар көбіне ереженің мағынасын оның абстрактілі мазмұны арқылы емес, нақты оқиға, ересектің түсіндіруі және өз тәжірибесінде байқалған нәтиже арқылы меңгереді. Мәселен, «басқаның затын рұқсатсыз алуға болмайды» деген талап бала үшін тек қайталанатын сөз болып қалуы мүмкін, ал ойын кезінде досының ойыншығын сұрамай алған жағдайда туындайтын ренішті талқылау бұл ереженің адамаралық қатынасқа әсерін түсінуге көмектеседі. Демек, тәртіп мәдениетін қалыптастыруда ережені түсіндіру мен оны өмірлік жағдаяттарда қолдану өзара тығыз байланыста жүргізілуі керек. Психологиялық тұрғыдан баланың әрекетін бағалағанда оның жасына сай мүмкіндіктерін, эмоциялық жағдайын, тілдік даму деңгейін және өзін-өзі бақылау қабілетін ескеру маңызды. Егер ересек балаға қойылған талаптың себебін түсіндірмей, тек бағынуды талап етсе, бала ережені ішкі қажеттілік ретінде емес, жазадан құтылудың амалы ретінде қабылдауы ықтимал. Мұндай жағдайда тәртіптің сыртқы көрінісі сақталғанымен, оның негізінде жатқан жауапкершілік пен саналы таңдау дағдылары жеткілікті дамымайды. Керісінше, ересек адам талаптың мәнін түсіндіріп, баланың сезімін тыңдап, әрекеттің салдарын жасына сай ұғындыруға мүмкіндік бергенде, бала әлеуметтік нормаларды біртіндеп ішкілендіре бастайды. Осыған байланысты педагог-психолог үшін баланың тек ережені орындағанын тіркеу емес, оның не себепті солай әрекет еткенін, қиындық туындағанда өзін қалай ұстайтынын және басқа адамның жағдайын қаншалықты ескеретінін түсіну маңызды.

Тәртіп мәдениеті ұғымы өзара байланысты бірнеше құрамдас бөлікті қамтиды және оны тек тыныш отыру немесе ересектің нұсқауын бұлжытпай орындау дағдысымен теңестіруге болмайды. Оның алғашқы құрамдас бөлігіне балаға түсінікті әлеуметтік нормалар мен ережелер туралы қарапайым түсініктер жатады, өйткені бала қандай әрекеттің қолайлы екенін және белгілі бір талаптың не үшін қажет екенін білуі керек. Екінші құрамдас бөлік мінез-құлықтық дағдыларды қамтиды, яғни баланың кезек сақтау, ортақ заттарды ұқыпты пайдалану, келісілген тәртіпті орындау және жанжалды күш қолданбай шешуге талпыну қабілетін білдіреді. Үшінші құрамдас бөлік эмоциялық-еріктік дамуымен байланысты, себебі бала өз қалауы бірден орындалмаған жағдайда көңіл күйін реттеуді, ашуын сөзбен жеткізуді және импульсивті әрекетті тежеуді үйренуі қажет. Төртінші құрамдас бөлік адамгершілік қатынастарды қамтып, өзгенің сезіміне назар аудару, әділетсіздікті байқау, кешірім сұрау және келтірілген зиянды түзетуге ұмтылу арқылы көрініс табады. Бесінші құрамдас бөлік рефлексияның бастапқы элементтерімен байланысты, өйткені бала өз әрекетінің нәтижесін ересекпен бірге талқылау арқылы дұрыс шешімнің мәнін біртіндеп түсінеді. Бұл құрамдас бөліктер бір-бірінен бөлек қалыптаспайды, керісінше, күнделікті ойын, қарым-қатынас, еңбек әрекеті және тұрмыстық жағдаяттар барысында өзара ықпалдасады. Мысалы, ойыншықтарды кезекпен пайдалану ережесін меңгерген бала бір мезгілде күте білуді, өз қалауын реттеуді, басқа баланың құқығын мойындауды және келісімді сақтауды үйренеді. Сондықтан тәртіп мәдениетін дамытуда жеке мінез-құлық әрекеттерін бағалаумен шектелмей, олардың артында

тұрған психологиялық дағдылар мен адамгершілік бағдарлардың дамуына жағдай жасау қажет. Педагог-психолог осы ерекшеліктерді ескере отырып, тәрбиешілерге баланың мінез-құлқындағы қиындықтарды жазалау арқылы басуға емес, сол қиындықтың себебін анықтап, қажетті дағдыларды дамытуға бағытталған қолдау көрсетуі тиіс.

«Заң мен тәртіп» құндылығының мектепке дейінгі тәрбие жүйесіндегі мазмұнын ашуда ереженің мағынасы мен баланың құқығы арасындағы байланысты дұрыс түсіндіру ерекше мәнге ие. Тәртіп баланың бастамашылдығын шектейтін немесе оның пікірін елемеуге мүмкіндік беретін құрал емес, керісінше, әрбір тәрбиеленушінің қауіпсіздігін, қадір-қасиетін және ұжымдағы өз орнын сезінуін қамтамасыз ететін ортақ келісім ретінде ұсынылуы қажет. Балаларға арналған ережелер түсінікті, нақты, жас ерекшелігіне сай және барлық тәрбиеленушіге бірдей қолданылатын сипатта болғанда ғана олардың әділдігіне деген сенім қалыптасады. Егер бір балаға белгілі бір әрекетке рұқсат беріліп, екінші балаға дәл сондай әрекеті үшін негізсіз ескерту жасалса, балалар ереженің ортақ талап емес, ересектің көңіл күйіне тәуелді құбылыс екенін байқауы мүмкін. Мұндай тәжірибе әділдік туралы түсініктің қалыптасуына кедергі келтіріп, балалардың ересектерге деген сенімін әлсіретеді. Сол себепті педагогикалық талаптар нақты жағдайға сәйкес түсіндіріліп, баланың әрекеті оның жеке тұлғасына берілген жағымсыз бағаға айналмауы тиіс. Мысалы, «сен тәртіпсіз баласың» деген сөз баланың өзін тұтас теріс бағалауына ықпал етсе, «ойыншықты лақтыру басқа балаға зиян келтіруі мүмкін, сондықтан оны қауіпсіз пайдаланайық» деген түсіндіру нақты әрекетке назар аудартады. Мұндай қарым-қатынас баланың қателік жасау құқығын мойындаумен қатар, сол қателіктің салдарын түсінуге және оны түзетуге үйретеді. Балаға өз пікірін айтуға, ереженің не үшін қажет екенін сұрауға және қолайлы шешім ұсынуға мүмкіндік беру де тәртіп мәдениетін дамытуға ықпал етеді. Нәтижесінде тәртіп сыртқы мәжбүрлеудің көрінісі емес, өзара құрметті сақтауға, қауіпсіз ортаны қамтамасыз етуге және ортақ өмірді үйлестіруге көмектесетін әлеуметтік құндылық ретінде қабылданады.

Баланың тәртіп мәдениетін қалыптастырудағы жетекші психологиялық-педагогикалық тетіктердің бірі — ересек адамның жеке үлгісі. Мектеп жасына дейінгі балалар қоршаған ортадағы мінез-құлық үлгілерін бақылау, еліктеу және оларды күнделікті тәжірибеде қайталау арқылы әлеуметтік әрекеттерді меңгереді. Сондықтан тәрбиешінің балалармен сөйлесу мәнері, келіспеушілік кезінде өзін ұстауы, уәдесінде тұруы, ортақ ережелерді сақтауы және әр тәрбиеленушіге бірдей құрмет көрсетуі тәрбиелік ықпалдың маңызды бөлігі болып саналады. Егер ересек адам балалардан сабырлылықты талап етіп, өзі ашуланған кезде дауыс көтерсе, немесе әділдік туралы айтып отырып, балаларды негізсіз салыстырса, айтылған талап пен көрсетілген үлгі арасында қайшылық пайда болады. Мұндай сәйкессіздік баланың ережелерге деген сеніміне әсер етіп, тәртіптің тұрақты ұстаным емес, жағдайға қарай өзгеретін талап екенін түсінуіне әкелуі мүмкін. Керісінше, педагог өз қателігін мойындап, орынсыз әрекеті үшін кешірім сұрап, мәселені сабырмен шешуге талпынса, бала жауапкершіліктің тек балаларға қойылатын міндет емес, барлық адамға ортақ қағида екенін түсінеді. ЮНИСЕФ ұсынатын жағымды тәрбие қағидаттарында да баланың сезімін түсіну, жасына сай шекара белгілеу, қорқыту мен күш қолданудың орнына сабырлы бағыт-бағдар беру және ересектің мінез-құлқымен үлгі көрсету маңызды екені атап өтіледі. Бұл ұстанымдар педагог-психологтің қызметі үшін де өзекті, өйткені ол тәрбиешілерге баламен қарым-қатынастың тиімді тәсілдерін таңдауға көмектесіп қана қоймай, ересектердің өз мінез-құлқына сыни тұрғыдан қарауына жағдай жасайды. Тәрбиеші баланың әрекетін бірден теріс бағалауға асықпай, оның эмоциялық күйін түсінуге тырысқанда, талап қою мен қолдау көрсету арасындағы тепе-теңдікті сақтай алады. Осылайша ересек адамның күнделікті қарым-қатынасы бала үшін тәртіп ережелерінің мағынасын ашатын нақты әлеуметтік тәжірибеге айналады.

Мектепке дейінгі жаста тәртіп мәдениетін қалыптастырудың ең табиғи әрі нәтижелі жолдарының бірі — ойын әрекетін мақсатты педагогикалық құрал ретінде пайдалану. Ойын барысында бала әлеуметтік рөлдерді қабылдап, белгілі бір ережелерге бағынуды, серіктесімен келісуді, жеңілісті қабылдауды және ортақ мақсатқа жету үшін әрекетін үйлестіруді үйренеді.

Мысалы, «Балабақшадағы достар», «Әділ шешім», «Қауіпсіз көшеде», «Дүкендегі тәртіп» немесе «Бәрімізге ортақ ойыншық» сияқты сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы балалар әлеуметтік нормаларды өздеріне түсінікті жағдайларда тәжірибеден өткізе алады. «Әділ шешім» ойынында екі бала бір ойыншықты қатар пайдаланғысы келгенде, педагог дайын шешімді бірден ұсынбай, балаларға кезекпен ойнау, бірге пайдалану немесе уақытты келісіп бөлу сияқты нұсқаларды талқылауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл баланың тек ересек нұсқауын күтпей, мәселені шешудің бірнеше жолы бар екенін түсінуіне көмектеседі. Қимылды және ережелі ойындарда белгіге дейін күту, белгі берілгенде әрекет ету, ойын шартына сәйкес қозғалу тәртіптілікті, зейінді және өзін-өзі бақылауды дамытуға ықпал етеді. Дегенмен ойынның мақсаты балаларды жарыстырып, кімнің тәртіпті екенін анықтау болмауы керек, өйткені шамадан тыс бәсекелестік кейбір тәрбиеленушілердің сәтсіздіктен қорқуына немесе басқаларды жеңуге ғана ұмтылуына себеп болуы ықтимал. Оның орнына бірлескен нәтижеге жету, ортақ ережені сақтау және қиындық туындағанда келісімге келу әрекеттерін мадақтау маңызды. Ойын аяқталған соң педагог балалармен қысқаша әңгімелесіп, қай ережені сақтау қиын болғанын, кімнің қандай көмегі тигенін және келесі жолы мәселені қалай шешуге болатынын талқылай алады. Мұндай рефлексия баланың өз әрекетін сөзбен сипаттауына және мінез-құлқының басқа адамдарға ықпалын байқауына жағдай жасайды. Ойынның тәрбиелік әлеуеті оның мазмұны баланың өмірлік тәжірибесіне сәйкес келіп, педагог тарапынан мәжбүрлеусіз, жүйелі және мақсатты түрде ұйымдастырылғанда толығырақ ашылады.

Тәртіп мәдениетін қалыптастыруда эмоциялық өзін-өзі реттеу дағдыларының маңызы ерекше, өйткені баланың ережені білуі оны кез келген жағдайда сақтай алатынын білдірмейді. Мектепке дейінгі жаста қалауды кейінге қалдыру, ашуды тежеу, көңіл күйді сөзбен жеткізу және күтпеген өзгерістерге бейімделу қабілеттері әлі де қалыптасу үстінде болады. Сондықтан баланың ашуланған сәтте ойыншығын тартып алуы немесе кезегін күтпей әрекет етуі әрдайым саналы түрде тәртіп бұзуға бағытталған ниетті білдірмейді. Мұндай жағдайда педагог-психолог мінез-құлықтың сыртқы көрінісімен қатар, оның ықтимал себептерін де қарастыруы қажет. Бала шаршаған, мазасызданған, тілдік тұрғыдан өз ойын жеткізе алмаған немесе әлеуметтік жағдаятты түсінбеген кезде ересектің көмегіне көбірек мұқтаж болуы мүмкін. Осындай жағдайларда «Сен қазір ашуланып тұрсың, себебі ойыншықты досың алып қойды, бірақ оны ұруға болмайды, мәселені сөзбен шешіп көрейік» деген мазмұндағы түсіндіру сезімді қабылдау мен әрекетке шекара қоюдың бірлігін көрсетеді. Балаға эмоцияның өзін жағымсыз құбылыс ретінде бағаламай, оның кез келген түрін қауіпсіз тәсілмен білдіруге болатынын түсіндіру маңызды. Мәселен, тынышталуға арналған бұрыш, сезімдерді бейнелейтін суреттер, тыныс алуға бағытталған қарапайым жаттығулар және қысқа әңгімелер баланың ішкі күйін тануына көмектеседі. Алайда мұндай тәсілдер баланы топтан жазалау мақсатында оқшаулау үшін қолданылмауы керек, өйткені олардың негізгі міндеті — эмоциялық тепе-теңдікті қалпына келтіруге қолайлы жағдай жасау. Педагог баланың тынышталғанынан кейін ғана болған оқиғаны талқылап, басқа адамдарға зиян келтірмей әрекет етудің балама жолдарын бірге қарастырғаны жөн. Осындай жүйелі қолдау баланың біртіндеп өз сезімін тануына, импульсивті әрекеттерін бақылауына және тәртіп ережелерін эмоциялық қысымсыз орындауына мүмкіндік береді.

«Заң мен тәртіп» құндылығын мектепке дейінгі ұйымның күнделікті өміріне енгізу үшін тәрбие жұмысын жекелеген мерекелік іс-шаралармен немесе бір реттік түсіндіру әңгімелерімен шектеуге болмайды. Құндылық күнделікті қайталанатын әрекеттерде көрініс тапқанда ғана бала оны нақты өмірлік тәжірибемен байланыстыра алады. Мәселен, таңертең балаларды қарсы алу, киім ауыстыратын орынды ретке келтіру, тамақтану кезіндегі мәдениетті сақтау, серуенге дайындалу, ойыншықтарды жинау және топпен ортақ шешім қабылдау сәттері тәртіп мәдениетін табиғи түрде дамытуға мүмкіндік береді. Топ ережелерін балалармен бірге талқылап, оларды қарапайым сөздермен және суреттермен көрсету ортақ талаптарды есте сақтауды жеңілдетеді. Мұндай ережелердің саны шамадан тыс көп болмауы керек, өйткені жас балалар үшін қысқа, нақты және күнделікті өмірде қолдануға болатын

талаптар әлдеқайда түсінікті. Мысалы, «бір-бірімізді тыңдаймыз», «ойыншықты кезекпен пайдаланамыз», «басқаның затын рұқсатпен аламыз», «қауіпті әрекет жасамаймыз» деген қағидалар баланың күнделікті тәжірибесімен тікелей байланысты. Педагог әр ереженің не үшін қажет екенін түсіндіріп, балаларға оны сақтаудың пайдасын нақты жағдаяттар арқылы көрсеткені дұрыс. Егер бала ортақ ережені бұзса, ересек адам оған ұжымның барлық мүшесі үшін белгіленген талапты еске салып, мүмкіндігінше әрекетті түзету жолын ұсынуы қажет. Мысалы, бала басқа тәрбиеленушінің құрастырған құрылысын бұзып алса, оған тек ескерту жасап қоймай, жағдайға қарай қайта құрастыруға көмектесу немесе досынан кешірім сұрау ұсынылады. Бұл тәсіл жауапкершілікті жазамен теңестірмей, әрекеттің салдарын түсіну және келтірілген зиянды қалпына келтіру тәжірибесімен байланыстырады. Топтағы осындай тұрақты тәжірибе баланың әлеуметтік ортаға қатысуын жеңілдетіп, өз әрекетінің маңызын түсінуге және ортақ тәртіпті сақтауға деген ішкі ынтасын дамытуға жағдай жасайды.

Тәртіп мәдениетін қалыптастыруда педагог-психологтің кәсіби қызметі баланың мінез-құлқын бақылау немесе тәрбиешіге ұсыныс берумен ғана шектелмейді, ол тәрбиелік ортаның психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған кешенді жұмысты қамтиды. Ең алдымен маман балалардың әлеуметтік қарым-қатынас ерекшеліктерін, ережелерді түсіну деңгейін, эмоциялық жауаптарын және жанжалды шешу тәсілдерін жүйелі түрде бақылауы керек. Мұндай бақылау балаларды «тәртіпті» және «тәртіпсіз» деп тұрақты санаттарға бөлу үшін емес, әр баланың қажеттілігін анықтап, оған сәйкес қолдау ұйымдастыру үшін жүргізіледі. Мысалы, бір бала топтық ережелерді жақсы түсінгенімен, кезегін күту кезінде қиындыққа тап болуы мүмкін, ал екінші бала ережені орындауға дайын болғанымен, өз ойын сөзбен жеткізе алмауы ықтимал. Осы екі жағдайда да бірдей тәртіптік шара қолдану мәселенің себебін шешпейді, өйткені балаларға қажет көмек түрі әртүрлі болады. Педагог-психолог тәрбиешімен бірлесіп, балалардың жас ерекшелігіне сәйкес бақылау көрсеткіштерін белгілеп, байқалған қиындықтарды нақты мысалдар арқылы талқылай алады. Қажет болған жағдайда баламен жеке әңгімелесу, сюжеттік ойын ұйымдастыру, эмоцияларды тануға арналған жаттығулар өткізу және ата-аналарға кеңес беру тәсілдері қолданылады. Баланың мінез-құлқындағы өзгерістерді бағалағанда оның тек ережені орындау жиілігін емес, өз әрекетін түсіндіруін, көмек сұрай білуін, басқа адамның сезіміне назар аударуын және жанжалдан кейін қарым-қатынасты қалпына келтіруге ұмтылуын да ескерген жөн. Сонымен бірге баланың психологиялық ерекшеліктері туралы мәліметтерді құпия сақтау, оны басқа балалармен салыстырмау және жеке қиындықтарын көпшілік алдында талқыламау кәсіби этиканың негізгі талаптарына жатады. Педагог-психологтің міндеті — мінез-құлықтағы қиындықтарды жазалау арқылы жою емес, баланың әлеуметтік ортада өзін қауіпсіз сезінуіне және қажетті дағдыларды меңгеруіне мүмкіндік беретін жағдайларды анықтау. Мұндай жұмыс жүйелі түрде жүргізілгенде, тәрбиеші мен психологтің өзара ынтымақтастығы баланың тұлғалық дамуына бағытталған біртұтас тәрбиелік ортаның қалыптасуына ықпал етеді.

Мектепке дейінгі ұйым мен отбасының бірлескен әрекеті тәртіп мәдениетін қалыптастырудың тұрақтылығын қамтамасыз ететін негізгі шарттардың бірі болып табылады. Бала балабақшада белгілі бір ережені сақтауға үйренгенімен, үйде оған қарама-қайшы талаптар қойылса немесе мінез-құлқына байланысты бірізді емес жауаптар берілсе, қалыптасқан дағдылардың тұрақтануы қиындауы мүмкін. Сондықтан ата-аналарға тәртіп мәдениетінің мәнін түсіндіріп, оның қорқытуға, қатаң бақылауға немесе баланың әр әрекетін шектеуге негізделмейтінін көрсету маңызды. Отбасындағы күнделікті жағдайлар — ойыншықтарды бірге жинау, тамақтану кезінде ортақ тәртіп сақтау, уәдені орындау, отбасы мүшелерінің пікірін тыңдау және бірлескен шешім қабылдау — баланың жауапкершілік сезімін дамытуға мүмкіндік береді. Ата-ана баланың жағымды әрекетін байқап, нақты атап көрсеткенде, бала қандай мінез-құлықтың бағаланатынын жақсырақ түсінеді. Мысалы, «жарайсың» деген жалпы мадақтаудан гөрі «сен қарындасың ойыншығын тауып алғанша күтіп, оған көмектестің, бұл сенің қамқорлығыңды көрсетті» деген пікір әрекеттің нақты мәнін ашуға көмектеседі. Алайда мадақтау баланы ересек адамның мақұлдауына толық тәуелді

етпеуі керек, өйткені ұзақ мерзімді мақсат — оның өз әрекетін түсінуі және дұрыс шешімді сыртқы сыйақы үшін емес, ішкі ұстанымына сүйеніп қабылдауы. Педагог-психолог ата-аналар жиналыстарында жағымды тәрбие тәсілдерін түсіндіріп, күнделікті жанжалдарды шешудің мысалдарын талқылап, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес талап қою жолдарын көрсете алады. Мұндай кездесулерде ата-аналарды кінәлау немесе олардың тәрбие әдістерін біржақты сынау нәтиже бермейді, сондықтан өзара құрмет пен сенімге негізделген кәсіби диалог орнату қажет. Отбасы мен балабақшада қолданылатын талаптар бірдей болуы міндетті емес, алайда олар баланың қадір-қасиетін құрметтеу, қауіпсіздігін сақтау, шынайы талап қою және жағымды қарым-қатынас орнату қағидаттарына қайшы келмеуі керек. Осылайша ересектердің ортақ ұстанымы баланың әртүрлі әлеуметтік ортада тәртіп ережелерін түсінуіне және оларды саналы түрде қолдануына көмектеседі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тәртіп мәдениетін қалыптастыру нәтижелерін бағалау да педагогикалық үдерістің маңызды бөлігі болып саналады, өйткені жүйелі бақылаусыз қолданылған әдістердің тиімділігін анықтау қиын. Бағалау кезінде баланың мінез-құлқын бір реттік оқиғаға қарап қорытындылаудан аулақ болып, оның күнделікті әрекеттеріндегі өзгерістерді белгілі бір уақыт аралығында бақылаған дұрыс. Негізгі көрсеткіштер ретінде баланың қарапайым ережелерді түсінуі, ортақ келісімді орындауға талпынуы, кезек күте білуі, басқа адамның жеке шекарасын құрметтеуі және келіспеушілік туындағанда сөз арқылы келісуге ұмтылуы қарастырылуы мүмкін. Бұған қоса, өз әрекетінің салдарын түсіндіруі, көмек сұрай білуі, қателігін түзетуге қатысуы және ересектің қолдауымен эмоциялық күйін реттеуі де маңызды көрсеткіштер қатарына жатады. Бұл көрсеткіштер баланың жасына және жеке даму ерекшеліктеріне сәйкес түсіндірілуі керек, өйткені барлық тәрбиеленушіден бірдей деңгейдегі өзін-өзі бақылауды талап ету әділетсіз болар еді. Педагог-психолог бақылау күнделігін, жағдаяттық тапсырмаларды, ойын кезіндегі мінез-құлықты талдауды және тәрбиеші мен ата-ананың пікірлерін өзара толықтыратын ақпарат көздері ретінде пайдалана алады. Мысалы, «досы ойыншықты бермеген жағдайда не істеуге болады?» деген сұраққа берілген жауап баланың әлеуметтік мәселені шешу туралы түсінігін көрсетсе, ойын барысында байқалған әрекеті сол түсінікті тәжірибеде қолдану мүмкіндігін бағалауға көмектеседі. Дегенмен бағалау нәтижелері баланы жарыстыру, ұялту немесе ата-анасына шағымдану құралына айналмауы тиіс. Егер белгілі бір дағды жеткілікті қалыптаспағаны байқалса, бұл баланың бойындағы тұрақты кемшілік ретінде емес, одан әрі қолдауды қажет ететін даму бағыты ретінде қарастырылғаны жөн. Жүйелі әрі ізгілікке негізделген бағалау педагогке тәрбиелік тәсілдерді уақтылы өзгертуге, ата-аналармен нәтижелі байланыс орнатуға және баланың ілгерілеуін нақты байқауға мүмкіндік береді. Тәртіп мәдениетінің қалыптасуын тек сыртқы тыныштықпен өлшеуге болмайды, өйткені оның шынайы көрсеткіші — баланың әлеуметтік нормаларды біртіндеп түсініп, өз әрекетін реттеуге және басқалармен сыйластықта өмір сүруге талпынуы.

Қорыта айтқанда, «Заң мен тәртіп» құндылығы негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың тәртіп мәдениетін қалыптастыру — баланың болашақтағы әлеуметтік бейімделуіне, адамгершілік бағдарларының дамуына және жауапты азаматтық ұстанымының қалыптасуына негіз болатын маңызды педагогикалық міндет. Бұл жұмыстың нәтижелілігі ережелердің санына немесе тәртіп бұзғаны үшін қолданылатын шаралардың қатаңдығына емес, баланың ортақ нормалардың мәнін түсінуіне және оларды күнделікті қарым-қатынаста қолдана алуына байланысты. Мектепке дейінгі шақта балаға әділдік, жауапкершілік, өзара құрмет және қауіпсіздік туралы түсініктерді қарапайым өмірлік жағдаяттар арқылы меңгерту оның әлеуметтік тәжірибесін байытады. Ойын әрекеті, жағдаяттарды талдау, жағымды мінез-құлықты қолдау және эмоциялық өзін-өзі реттеуге бағытталған жаттығулар осы міндетті жүзеге асырудың өзара толықтыратын құралдары ретінде қарастырылуы қажет. Педагог-психологтің кәсіби міндеті баланың әрекетін сырттай бақылаумен шектелмей, оның мінез-құлқына ықпал ететін психологиялық факторларды анықтауды және қажетті тәрбиелік қолдауды ұйымдастыруды қамтиды. Бұл ретте тәрбиешілермен және ата-аналармен

ынтымақтастық орнату баланың әртүрлі әлеуметтік ортада алған тәжірибесінің өзара үйлесуіне ықпал етеді. Баланың қателігін қорқыту мен жазалауға негізделген тәсілдер арқылы түзетуге ұмтылудың орнына, оның әрекетінің салдарын түсінуге, келтірілген зиянды қалпына келтіруге және мәселені бейбіт жолмен шешуге үйрету маңызды. Әр баланың жеке ерекшеліктерін құрметтеу, оның пікірін тыңдау және жасына сай дербестігін қолдау тәртіптілік пен еркіндіктің арасындағы үйлесімділікті сақтауға мүмкіндік береді. Осы бағытта ұйымдастырылған жүйелі жұмыс баланың ережелерді сыртқы талап ретінде ғана қабылдамай, олардың өзара сыйластық пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі маңызын түсінуіне жағдай жасайды. Демек, мектепке дейінгі кезеңде тәртіп мәдениетін қалыптастыру — баланы бүгінгі ұжымдық өмірге бейімдеумен қатар, ертеңгі қоғамның саналы, жауапты, әділдікке ұмтылатын және өзгенің құқығын құрметтейтін мүшесі ретінде тәрбиелеудің маңызды алғышарты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы (өзгерістер мен толықтыруларымен). – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031 (қаралған күні: 21.10.2026).

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Біртұтас тәрбие бағдарламасы: әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2024.

3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 400 с.

4. United Nations Children’s Fund (UNICEF). Global Report on Early Childhood Care and Education: The Right to a Strong Foundation. – Paris: UNESCO, 2024. – URL: https://www.unicef.org/media/158496/file/Global-report-on-early-childhoodcare-and-education-2024-1.pdf

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ДИСЦИПЛИНЫ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТИ «ЗАКОН И ПОРЯДОК»

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы формирования культуры дисциплины у детей дошкольного возраста на основе ценности «Закон и порядок». Понимание социальных норм, принятие правил, регулирование собственного поведения и выстраивание взаимоотношений с окружающими на основе взаимного уважения в дошкольный период рассматриваются как важные предпосылки личностного развития ребёнка. Культура дисциплины связывается не только с выполнением внешних требований, но и с формированием у детей ответственности, справедливости, честности, уважения к правам других людей и навыков осознанного соблюдения общих правил. Анализируются роль педагога-психолога в воспитательном процессе, применение игровых технологий, поддержка позитивного поведения, развитие эмоциональной саморегуляции, а также значение сотрудничества семьи и дошкольной организации. В статье предлагаются практические подходы к формированию культуры дисциплины с учётом возрастных особенностей детей и определяются способы оценки результативности воспитательного воздействия.

Ключевые слова: закон и порядок, культура дисциплины, дети дошкольного возраста, педагог-психолог, нравственное воспитание, правовая культура, социальные нормы, саморегуляция, ответственность, семейное воспитание, игровые технологии.

Есембаева Индира Оспановна
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
№21 жалпы орта білім беретін мектеп
Абай облысы, Семей қаласы

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының алған білімін тәжірибеде қолдана алуы, өз ойын еркін жеткізуі, ақпаратты талдауы және қоғамда тиімді қарым-қатынас жасауы маңызды талаптардың бірі болып табылады. Бүгінгі мектептің міндеті – білімді меңгерген оқушыны ғана емес, өз пікірін дәлелдей алатын, өзгелерді тыңдайтын, ортақ шешім қабылдауға қатысатын және тілдік қарым-қатынас мәдениетін сақтайтын тұлғаны қалыптастыру. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту ерекше маңызға ие.

Қазақ тілі – оқушының тілдік білімін қалыптастыратын пән ғана емес, оның ойлау қабілетін, дүниетанымын, сөйлеу мәдениетін және әлеуметтік ортада қарым-қатынас жасау дағдыларын дамытатын маңызды оқу пәні. Тілді меңгеру грамматикалық ережелерді білу немесе сөздердің мағынасын түсінумен шектелмейді. Нағыз тілдік құзыреттілік оқушының алған білімін нақты қарым-қатынас барысында қолдана алуынан көрінеді. Ол өз ойын түсінікті жеткізіп, қажетті ақпаратты сұрай білуі, сұрақтарға орынды жауап беруі, пікірін дәлелдеуі және әңгімелесушінің көзқарасын құрметтеуі қажет.

Коммуникативтік құзыреттілік – адамның тілдік құралдарды қарым-қатынас мақсатына сәйкес пайдаланып, түрлі жағдаяттарда өз ойын жеткізу, ақпарат алмасу және өзара түсіністік орнату қабілеті. Бұл құзыреттілік тілдік біліммен қатар, сөйлеу әрекетін ұйымдастыруды, әлеуметтік ортаға бейімделуді және қарым-қатынас әдебін сақтауды қамтиды. Коммуникативтік құзыреттілігі қалыптасқан оқушы белгілі бір мәселе бойынша өз көзқарасын білдіріп қана қоймай, оны дәлелдермен негіздейді, басқа пікірлерді тыңдайды, сұрақтар қояды және ортақ шешімге келуге ұмтылады.

Қазақ тілі сабақтарында коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдыларын өзара байланысты дамыту арқылы жүзеге асырылады. Тыңдалым оқушының ауызша ақпаратты түсінуіне, негізгі ойды анықтауына және маңызды мәліметтерді іріктеуіне көмектеседі. Айтылым өз ойын жүйелі әрі сауатты жеткізуге мүмкіндік береді. Оқылым мәтіндегі ақпаратты түсінуге, талдауға және қорытынды жасауға үйретеді. Жазылым ойды жазбаша түрде логикалық бірізділікпен жеткізу дағдысын дамытады. Бұл әрекеттерді сабақ барысында кешенді ұйымдастыру оқушының тілдік білімін тәжірибеде қолдануына жағдай жасайды.

5–9-сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін дамытуда олардың жас ерекшеліктерін ескеру қажет. Бұл кезеңде оқушылардың сөздік қоры кеңейіп, өзіндік көзқарасы қалыптасады, қоршаған ортадағы құбылыстарға қызығушылығы артады. Олар өз пікірін білдіруге, белгілі бір мәселені талқылауға және өз ұстанымын дәлелдеуге бейімделе бастайды. Сондықтан сабақ барысында оқушының белсенді әрекетіне негізделген, ойлануға, салыстыруға, талдауға және шығармашылықпен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін әдістерді қолдану тиімді.

Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі – сабақта қолайлы тілдік орта құру. Оқушы өз ойын айтуға қорықпауы, қате жауап берген жағдайда қолдау сезінуі және пікірінің құрметтелетінін түсінуі керек. Мұғалім оқушылардың сөйлеуге деген ынтасын арттырып, олардың әрқайсысына өз ойын білдіруге мүмкіндік бергені жөн. Сабақта тек мұғалімнің түсіндіруі басым болса, оқушылардың өздігінен сөйлеу және қарым-қатынас жасау тәжірибесі шектеледі. Ал оқушы белсенді әрекет ететін сабақта тілдік білім қарым-қатынас құралы ретінде меңгеріледі.

Қазақ тілі сабақтарында коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың тиімді әдістерінің бірі – диалогтік оқыту. Бұл әдіс оқушылардың бір-бірімен пікір алмасуына, сұрақ қоюына, жауап беруіне және өз ойын нақтылауына мүмкіндік береді. Диалог барысында оқушы тек ақпарат қабылдаушы емес, қарым-қатынасқа белсенді қатысушы ретінде әрекет етеді. Мұғалім оқушыны ойлануға жетелейтін ашық сұрақтарды қолдануы қажет. Мысалы, «Қазақ тілін күнделікті өмірде қолданудың маңызы қандай?», «Сөйлеу мәдениетін сақтау неліктен қажет?», «Жастардың тілдік мәдениетін қалай дамытуға болады?» деген сұрақтар оқушылардың өзіндік пікір қалыптастыруына ықпал етеді.

Диалогтік оқыту кезінде оқушылардың жауаптарын қосымша сұрақтар арқылы толықтыру маңызды. «Неліктен олай ойлайсың?», «Пікіріңді қандай мысалмен дәлелдей аласың?», «Бұл мәселені басқа қырынан қарастыруға бола ма?» деген сұрақтар оқушыны өз ойын тереңірек түсіндіруге жетелейді. Мұндай жұмыс барысында оқушылар дәлелді сөйлеуге, өзгенің пікірін тыңдауға және әңгіме мазмұнына сәйкес жауап беруге үйренеді.

Рөлдік ойындар да коммуникативтік құзыреттілікті дамытудың нәтижелі әдістерінің бірі болып табылады. Рөлдік ойын барысында оқушылар белгілі бір жағдаятқа сәйкес рөлдерді орындап, өзара қарым-қатынас жасайды. Мысалы, «Жас тілшілер» ойынында бір оқушы журналист, екіншісі сұхбат беруші болады. Журналист сұрақтар дайындап, сұхбат жүргізеді, ал сұхбат беруші өз ойын жүйелі түрде жеткізіп, қойылған сұрақтарға жауап береді. Бұл тапсырма оқушылардың сұрақ құрастыру, тыңдау, жауап беру және ақпаратты жүйелеу дағдыларын жетілдіреді.

«Кітапханада», «Дүкенде», «Қоғамдық көлікте», «Мектептегі кездесуде», «Досыңа кеңес беру» сияқты жағдаяттар бойынша рөлдік ойындар ұйымдастыруға болады. Мұндай тапсырмаларда оқушылар амандасу, өтініш білдіру, ақпарат сұрау, алғыс айту, келісу немесе келіспеу сияқты тілдік үлгілерді қолданады. Рөлдік ойындардың ерекшелігі – оқушылардың тілдік білімді нақты өмірлік жағдайларға жақын ортада пайдалануына мүмкіндік беруі. Бұл олардың сөйлеуге деген сенімділігін арттырып, күнделікті қарым-қатынасқа дайындайды.

Жағдаяттық тапсырмалар да оқушылардың тілдік білімін тәжірибемен байланыстыруға бағытталған. Мысалы, «Мектепте жаңа оқушы пайда болды. Онымен қалай танысасың?», «Досың белгілі бір мәселе бойынша сенен кеңес сұрады. Қандай ұсыныс бересің?», «Қоғамдық орында тәртіп бұзған адамға қалай ескерту жасауға болады?» деген тапсырмалар оқушыны белгілі бір жағдайға сәйкес сөйлеуге үйретеді. Оқушы мұндай жұмыстарды орындау барысында сөздерді орынды таңдауға, сөйлемдерді дұрыс құрастыруға және қарым-қатынас әдебін сақтауға дағдыланады.

Пікірталас әдісі оқушылардың сыни ойлауын, дәлелді сөйлеуін және өзгенің көзқарасын құрметтеуін дамытуға мүмкіндік береді. Әсіресе 7–9-сыныптарда оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес қоғамдық және өмірлік мәселелерді талқылау тиімді. Мысалы, «Әлеуметтік желі оқушының тіл мәдениетіне қалай әсер етеді?», «Кітап оқу мен цифрлық

ақпараттың қайсысы тиімді?», «Қазақ тілінде сауатты сөйлеу не үшін маңызды?» деген тақырыптар бойынша пікірталас өткізуге болады.

Пікірталас кезінде оқушылар өз ұстанымын білдіріп, оны мысалдармен дәлелдейді, қарсы пікірге жауап береді және қорытынды жасайды. Мұғалім оқушыларға пікір білдірудің тілдік үлгілерін ұсына алады: «Менің ойымша...», «Бұл пікірмен келісемін, себебі...», «Менің көзқарасым өзгеше, өйткені...», «Сіздің пікіріңізді түсінемін, алайда...». Осындай тілдік құрылымдарды қолдану оқушылардың сөздік қорын байытып, ойын мәдениетті түрде жеткізуіне көмектеседі. Пікірталас барысында әр оқушының ойын еркін айтуына жағдай жасап, бір-бірінің пікірін құрметтеу қағидасын сақтау маңызды.

Жұптық және топтық жұмыс түрлері де коммуникативтік дағдыларды дамытуда кеңінен қолданылады. Жұптық жұмыс кезінде оқушылар сұрақ-жауап жүргізеді, мәтінді талдайды, диалог құрастырады немесе бір-бірінің жауабын толықтырады. Топтық жұмыста олар белгілі бір мәселені бірлесіп талқылап, міндеттерді бөлісіп, ортақ нәтижеге қол жеткізуге тырысады. Мысалы, бір топ мәтіннің негізгі ойын анықтаса, екінші топ мәтін бойынша сұрақтар құрастырады, үшінші топ көтерілген мәселенің шешу жолдарын ұсынады. Әр топ өз жұмысын таныстырып, басқа оқушылардың сұрақтарына жауап береді.

Топтық жұмыстың нәтижелі болуы үшін әр оқушының белсенді қатысуын қамтамасыз ету қажет. Ол үшін баяндамашы, хатшы, сұрақ құрастырушы және қорытындылаушы сияқты рөлдерді бөліп беруге болады. Рөлдерді ауыстырып отыру оқушылардың түрлі міндеттерді орындауына мүмкіндік береді. Бірлескен жұмыс кезінде олар өзара келісуге, ұсыныс айтуға, ортақ шешім қабылдауға және жауапкершілікті бөлісуге үйренеді. Бұл әрекеттер коммуникативтік құзыреттіліктің маңызды құрамдас бөліктерін қалыптастырады.

Мәтінмен жұмыс та оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуда маңызды орын алады. Мәтінді оқып, сұрақтарға жауап берумен ғана шектелмей, оның негізгі ойын анықтау, ақпаратты салыстыру, автордың көзқарасын түсіну және өз пікірін білдіру тапсырмаларын ұйымдастыру қажет. Мысалы, «Табиғатты қорғау – ортақ міндет» тақырыбындағы мәтінді оқығаннан кейін оқушылар негізгі мәселені анықтап, мәтіндегі ақпаратты өмірлік тәжірибемен байланыстырады. Одан кейін жұпта мәселенің шешу жолдарын талқылап, өз ұсыныстарын сынып алдында қорғайды. Соңында тақырып бойынша шағын мәтін немесе үндеу жазады. Бұл жұмыс тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым әрекеттерін өзара байланыстырады.

Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуда жазылым тапсырмаларының да маңызы зор. Шағын мақала жазу, хат құрастыру, хабарландыру дайындау, сұхбат сұрақтарын әзірлеу және белгілі бір мәселе бойынша пікір жазу оқушының ойын жазбаша жеткізу қабілетін дамытады. Жазылым барысында оқушылар мәтіннің құрылымын сақтауға, сөздерді орынды қолдануға, сөйлемдерді байланыстыруға және сауатты жазуға үйренеді. Дайын жұмысты жұпта тексеру, өзара ұсыныс беру және мұғалімнің кері байланысы арқылы оқушылар өз мәтіндерін жетілдіре алады.

Қазіргі білім беру үдерісінде цифрлық технологияларды тиімді пайдалану да коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың қосымша мүмкіндіктерін ұсынады. Аудиоматериалдар тыңдалым дағдысын дамытуға, бейнематериалдар бойынша пікір алмасу айтылымды жетілдіруге, бірлескен цифрлық құжаттар топтық жұмыс пен жазылымды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Интерактивті тапсырмалар мен онлайн сауалнамалар оқушылардың жауаптарын жинақтап, тақырыпты меңгеру деңгейін анықтауға көмектеседі. Дегенмен цифрлық құралдарды қолдану сабақтың негізгі мақсатына қызмет етуі тиіс. Оқушылар тек дайын жауапты таңдаумен шектелмей, ақпаратты түсіндіріп, талдап, өз көзқарасын білдіруі қажет.

Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруда оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру маңызды. Сыныптағы білім алушылардың сөздік қоры, сөйлеу қарқыны және өз ойын жеткізу қабілеті әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан тапсырмаларды күрделілік деңгейіне қарай саралап ұсынған жөн. Мысалы, кейбір оқушыларға тірек сөздер, сөйлем бастамалары немесе

диалог үлгілері беріледі. Ал тілдік дағдылары жақсы қалыптасқан оқушыларға өз бетінше диалог құрастыру, пікірін дәлелдеу немесе белгілі бір мәселе бойынша шағын пікірталас ұйымдастыру тапсырмалары ұсынылады. Мұндай тәсіл әр оқушының өз мүмкіндігіне сәйкес дамуына жағдай жасайды.

Оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту үдерісінде қалыптастырушы бағалау мен кері байланыстың рөлі ерекше. Бағалау оқушының жетістігін анықтаумен қатар, оның әрі қарай нені жақсарту керектігін түсінуіне көмектесуі қажет. Мұғалім оқушының негізгі ойды жеткізуіне, сөздерді орынды қолдануына, пікірін дәлелдеуіне, сұрақтарға жауап беруіне және өзгені тыңдауына назар аударады. Бағалау өлшемдері сабақ басында түсіндірілсе, оқушылар өздерінен не талап етілетінін жақсы түсінеді.

Кері байланыс нақты әрі қолдаушы сипатта болғаны дұрыс. Мысалы, «Сен негізгі ойды анық жеткіздің», «Пікіріңді нақты мысалмен толықтырсаң, жауабың дәлелдірек болады», «Келесі жолы қарсы пікірге де жауап беруге тырыс» деген ұсыныстар оқушының өз жұмысын жақсартуына көмектеседі. Өзін-өзі бағалау және өзара бағалау тәсілдері арқылы оқушылар өздерінің сөйлеу әрекетін саралап, жетістіктері мен даму бағыттарын анықтай алады. «Мен өз ойымды түсінікті жеткіздім бе?», «Мен әңгімелесушіні мұқият тыңдадым ба?», «Мен пікірімді дәлелдей алдым ба?» деген сұрақтар оқушылардың оқуына жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.

Қазақ тілі сабақтарында коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру жүйелі жоспарлауды және мұғалімнің әдістемелік шеберлігін талап етеді. Әр тапсырма сабақ мақсатына сәйкес таңдалып, оқушының нақты тілдік әрекет жасауына мүмкіндік беруі қажет. Мысалы, сабақтың мақсаты пікір білдіру болса, оқушыларға тек теориялық түсінік берумен шектелмей, белгілі бір мәселені талқылау, өз ұстанымын дәлелдеу және сұрақтарға жауап беру тапсырмалары ұсынылуы тиіс. Ал мәтінді түсінуге бағытталған сабақта оқушылар ақпаратты анықтап қана қоймай, оны талдап, басқа деректермен салыстырып, өз қорытындысын жасай алады.

Коммуникативтік бағытта ұйымдастырылған сабақтар оқушылардың қазақ тілін күнделікті өмірде қолдануына, өзара түсіністік орнатуына және сөйлеу мәдениетін қалыптастыруына мүмкіндік береді. Мұндай сабақтарда оқушының белсенділігі, өздігінен ойлануы және қарым-қатынасқа қатысуы басты назарда болады. Мұғалімнің міндеті – оқушыға дайын жауаптарды меңгертумен шектелмей, оның тілдік мүмкіндіктерін ашуға, өзіндік пікір қалыптастыруға және оны сауатты жеткізуге жағдай жасау.

Қорыта айтқанда, қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру – білім беру сапасын арттыруға бағытталған маңызды педагогикалық міндет. Диалогтік оқыту, рөлдік ойындар, жағдаяттық тапсырмалар, пікірталас, жұптық және топтық жұмыс, мәтінмен жұмыс және цифрлық технологияларды мақсатты қолдану оқушылардың сөйлеу белсенділігін арттырып, тілдік білімін тәжірибеде пайдалануына көмектеседі. Сонымен қатар оқушының жас ерекшелігін ескеру, тапсырмаларды саралау, қалыптастырушы бағалау мен жүйелі кері байланыс беру олардың жеке мүмкіндіктерін дамытуға жағдай жасайды.

Мұғалімнің негізгі мақсаты – оқушының тек тілдік ережелерді меңгеруін қамтамасыз ету емес, сол білімді қарым-қатынас барысында орынды қолдана алатын, өз ойын дәлелдеп жеткізетін, өзгелердің пікірін құрметтейтін және қоғамда белсенді әрекет ететін тұлға қалыптастыру. Осы бағыттағы жүйелі жұмыс қазақ тілін оқытудың практикалық маңызын арттырып, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға негіз болады.

Асхат Арлан - 2 сынып оқушысы
Жетекшісі: **Асхатқызы Айым -** математика пәнінің мұғалімі
“Қосағаш орта мектебі мектепке дейінгі шағын орталығымен” КММ
Жетісу облысы, Кербұлақ ауданы

ТАСТАРДЫҢ ҚАНДАЙ ҚҰПИЯСЫ БАР?

Сәлеметсіздер ме, достар! Менің атым — Асхат Арлан. Мен 2-сыныпта оқимын. Бүгін мен сіздерге өзіміз күнделікті көріп жүрген, бірақ біз білмейтін қызықты құпиялары көп тастар әлемі туралы айтып бергім келеді.

Тастар қайдан шықты?

Біз далада, тауда немесе өзен бойында жүргенде аяғымыздың астынан түрлі тастарды көреміз. Олар бізге жай ғана қатты зат болып көрінуі мүмкін. Бірақ әр тастың өз тарихы мен жасы бар.

Миллиондаған жылдық тарих: Олар біздің Жер планетамызбен бірге миллиондаған жылдар бұрын пайда болған.

Жанартықтан шыққан тастар: Кейбір тастар жанартаудың (вулканның) ыстық лавасынан жаралған.

Су астынан шыққан тастар: Кейбірі теңіз түбіндегі құмдар мен қабыршақтардың бір-біріне жабысуынан пайда болған.

Тастардың қандай құпиясы бар?

Тастар сөйлей алады: Әрине, олар адам сияқты дыбыстап сөйлемейді. Бірақ олардың бетіндегі сызықтар, түстері мен өрнектері бізге Жердің өткен тарихын айтып береді. Ғалымдар тасқа қарап, бұрын бұл жерде теңіз болған ба, әлде тау болған ба — соны біле алады.

Тастардың ішінде жасырынған қазыналар бар: Сырты қарапайым көрінген кейбір тастарды қақ бөлгенде, ішінен жылтыраған әдемі кристалдар шығады. Оларды «жеода» деп атайды.

Ең қатты және ең жұмсақ тастар: Әлемдегі ең қатты тас — алмаз. Онымен тіпті темірді де кесуге болады. Ал ең жұмсақ тас — тальк. Оны тырнақпен де сызып тастауға болады, одан балалардың опасы (присыпка) жасалады.

Тастар адамдарға қалай көмектеседі?

Ежелгі заманда адамдар тастардан алғашқы құралдарын, үйлерін жасаған. Ал қазір біздің үйіміздің қабырғасы, мектептің едені, көшедегі әдемі ескерткіштер — барлығы берік тастардан (гранит, мәрмәр) жасалады. Сондай-ақ, аналарымыз тағатын әдемі жүзіктер мен сырғалардағы жылтыраған асыл тастар да — табиғаттың бізге берген үлкен сыйы.

Қорытынды

Тастар — жай ғана қатып қалған зат емес, олар — Жер ананың ең төзімді, ең ежелгі көмекшілері. Олардың құпиясы әлі де өте көп. Егер даладан ерекше тас тауып алсаңыз, оны лақтырып тастамаңыз, мұқият қарап көріңіз. Бәлкім, сіз де оның бір құпиясын ашарсыз!

Өкей Маржангүл
Математика және информатика пәнінің мұғалімі
Астана қаласы әкімдігінің №71 мектеп-лицейі ШЖҚ МКК

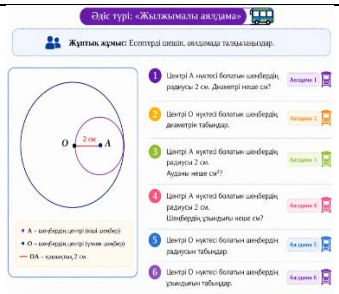
ШЕҢБЕР. ДӨҢГЕЛЕК. ДӨҢГЕЛЕК СЕКТОР

Тарау немесе бөлім атауы:	**9.2А Диаграмма**
Мұғалімнің аты-жөні:	Өкей Маржангүл
Пән/Сынып:	5 «А» сынып
Күні:	
Сабақтың тақырыбы:	Шеңбер. Дөңгелек. Дөңгелек сектор
Оқу мақсаты:	5. 3.1.2 шеңбер, дөңгелек және олардың элементтері (центр, радиус, диаметр) ұғымдарын меңгеру; 5.3.1.3 циркульдің көмегімен шеңберді салу; 5.3.1 6 дөңгелек сектор ұғымын меңгеру
Сабақтың мақсаты:	Оқушылар шеңбер, дөңгелек және олардың элементтерін (центр, радиус, диаметр, сектор) анықтайды, циркуль көмегімен шеңбер салады, шеңбер ұзындығы мен дөңгелек ауданының формулаларын қолданып практикалық есептер шығарады және күнделікті өмірмен байланыстырады.
Құндылықтарға баулу:	Ұлттық мәдениетке құрмет көрсету, «Айгөлек» ұлттық ойыны мен әні арқылы халықтық дәстүрлерді дәріптеу, жауапкершілікке, ынтымақтастыққа, бірлескен еңбекке және өзара сыйластыққа тәрбиелеу.

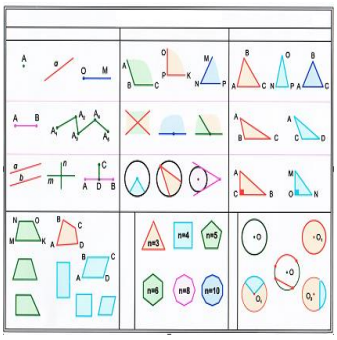
Саралап оқыту тапсырмалары

Сабақ кезеңі/Уақыты	Педагогтың іс-әрекеті	Оқушының іс-әрекеті	Бағалау	Ресурстар
Ұйымдастыру. ***Үй жұмысын тексеру*** 6 мин	Оқушылармен сәлемдесу. Жағымды ортаны қалыптастыру. «Нейрогимнастика-ми жаттығуы» орындату. Нейрожаттығу.Айнамен жазу. **Қалай жасау керек:** Қағазға сөздерді керісінше (айнадағыдай) жаз Немесе сол қолмен жазып көр (егер оңқай болсаң) **Пайдасы:** Мидың жаңа байланыстарын (нейрондық байланыс) қалыптастырады.	Мұғаліммен амандасады, Жағымды атмосфераға қатысады , Нейрогимнастика жаттығуын орындайды , Айнамен жазу тапсырмасын орындайды , «Шеңбер», «дөңгелек», «сектор» сөздерін керісінше жазады .	Нейрожаттығуға белсенді қатысады Қимылдарды дұрыс орындайды; Сөздерді керісінше дұрыс жазады Тапсырманы өз бетінше орындайды; Ұқыпты жұмыс жасайды;	Canva AI арқылы әзірленген презентация; Интерактивті тақта; Қағаз (А4); Қалам; Үлгі сөздер.
Жаңа сабақты түсіндіру ***5 мин***	**Мұғалім оқушыларға доңғалақтың даму тарихы, Күн жүйесі және табиғаттағы шеңберлер арқылы жаңа тақырыптың өмірдегі қолданысын көрсетеді.** Өмірден мысалдар: • Күн жүйесі • судағы толқын • киіз үй	Мұғалімнің түсіндірмесін тыңдайды. Шеңбердің негізгі элементтерін (радиус, диаметр, доға, сектор) анықтайды.	Мұғалімнің ауызша кері байланысы. «Мадақтау сөздері» әдісі арқылы бағалау; .	Презентация (слайд) Canva AI арқылы әзірленген презентация; Интерактивті тақта; Күн жүйесі, табиғаттағы және сәулеттегі

	• Хан Шатыр • дөңгелек стадион **Оқушыларға «Ел болашағына қадам» атты өзін-өзі бағалау шкаласын таратады және қолдану жолын түсіндіреді.** 1. Шеңбер ұзындығы Формула: C = 2πr немесе C = πD Мұндағы: C – ұзындығы, r – радиус, D – диаметр 2. Дөңгелек ауданы Формула: S = πr² Мұндағы: S – аудан, r – радиус	Шеңбер ұзындығы мен дөңгелек ауданының формулаларын өмірлік жағдаяттарда қолданады. Формулалардағы шамалардың мағынасын түсіндіреді. Өмірмен байланысты мысалдар келтіреді. Берілген сұрақтарға жауап береді және талқылауға қатысады.		шеңберлердің визуалдары.
Жаңа сабақты пысықтау ***5 мин.***	**Ауызша сұрақ қойылады.** 1.Шеңбер – геометриялық фигура ... *(Нүктеден бірдей қашықтықта орналасқан нүктелердің жиыны геометриялық фигура)* 2.Дөңгелек – жазықтықтың бөлігі ... *(Шеңбермен шектелген жазықтықтың бөлігі.)* 3.Радиус – бұл кесінді ... *(Центрді шеңбердің кез келген нүктесімен қосатын кесінді.)* 4.Хорда – бұл кесінді ... *(Шеңбердің екі нүктесін қосатын кесінді)* 5.Диаметр – бұл кесінді ... *(Шеңбердің центрі арқылы өтетін кесінді, ең үлкен хорда)* *6.Дөңгелек сектор дегеніміз не?* *8. Дөңгелектің ауданың есептеу формуласын жазыңыз, түсіндіріңіз.* **№1264 есеп шығару**	Шеңбер, радиус және сектор ұғымдарын түсінеді, 3D ручка және қағазда сызу арқылы тапсырмаларды орындайды, Құралдарды дұрыс қолданып, модельдер мен сызбаларды жасайды Жұмысты ұқыпты әрі дәл орындайды.	Шеңбер, радиус, секторды дұрыс анықтайды , Әртүрлі тәсілдермен (цифрлық, қолмен) бейнелей алады , Құралдарды (3D ручка, сызу құралдары) дұрыс қолданады, Сызбаларды/модельдерді дұрыс құрастырады; Жұмысты ұқыпты және дәл орындайды.	GeoGebra; 3D қалам; Циркуль; Транспортир; Постер; Маркер.
-	**Жұмыс түрі: Жұптық** **Әдіс түрі: «Жылжымалы аялдама» әдісі.**	Жұппен жұмыс жасайды. Берілген суретті зерттеп,	Жұптардың өзара бағалауы. Мұғалімнің бақылауы және	Оқулық Презентация (слайд)

	 Дескриптор: - Суреттен радиус пен диаметрді анықтайды; - Шеңбер элементтерін дұрыс атайды; - Формулаларды орынды қолданады; - Есептеулерді дұрыс орындайды; - Жауабын дәлелдеп түсіндіреді; - Жұптық талқылауға белсенді қатысады.	шеңбердің радиусы мен диаметрін анықтайды. Шеңбер мен дөңгелектің элементтерін ажыратады. Есептердің шартын талдап, қажетті формулаларды қолданады. Шеңбер ұзындығы мен дөңгелек ауданына қатысты есептерді шығарады. Математикалық шешімін дәлелдеп қорғайды. Өз шешімін жұбымен талқылап, дәлелдейді. Жауаптарын салыстырып, қорытынды жасайды.	ауызша кері байланысы. Оқушылар «Ел болашағына қадам» атты өзін-өзі бағалау» әдісі арқылы өзін-өзі бағалау. Дұрыс жауапқа сәйкес балл қою.	Интерактивті тақта Қағаз (дәптер/А4) Қалам/қарындаш Таратпа материал (анықтамалар жазылған парақ)
Сергіту сәті **3 мин**	**random-group-generator арқылы оқушыларды топқа бөлемін.** **Топтарға** **«Шеңбер шеберлері»** **«Дөңгелек данышпандары»** **«Сектор сарапшылары»** атаулары беріледі, топ басшылардың қолына атауларына лайықты фигура беріледі. Топ басшылары топ мүшелеріне таратып береді, содан кейін **топпен Айгөлек әніне билейді.**	Random Group Generator арқылы топтарға бөлінеді. Өз тобының атауымен танысады. Топ басшысын сайлайды. Топ ережесін еске түсіріп, бірлескен жұмысқа дайындалады. Топ мүшелерімен ынтымақтастықта жұмыс жасайды. Берілген тапсырмаларды орындауға жауапкершілікпен қатысады.	Мұғалімнің бақылауы және ауызша мадақтауы. «Жарайсың!», «Өте жақсы!», «Тамаша!» сияқты кері байланыс беру. Топ мүшелерінің өзара бағалауы. Белсенді қатысқан оқушыларды мадақтау.	https://www.classtools.net/random-group-generator/ Random Group Generator; «Айгөлек» әні; Интерактивті тақта.

Сабақтың соңы мин) **II.** Топпен жұмыс 11 мин	Оқушылар топтарға бөлініп, берілген есептерді орындайды және нәтижесін әртүрлі құралдар (3D ручка,постер, циркуль, транспортир) арқылы ұсынады Топ басшылары үш конверттің біреуін таңдайды. **1. Тұрмыстық есеп (пицца)** Отбасы 30 см диаметрлі пицца алды. Оны 8 бірдей бөлікке бөлді. **Сұрақтар:** 1. Бір тілімнің центрлік бұрышы неше градус? 2. Бір тілімнің ауданын тап. 3. Егер 3 тілім жесе, пиццаның қанша бөлігі қалды? **2. Саябақтағы жол (шеңбер ұзындығы)** Саябақта радиусы 20 м болатын дөңгелек жол бар. **Сұрақтар:** 1. Жолдың ұзындығын тап. 2. Егер адам 3 айналым жасаса, қанша метр жүреді? **3. Дастархан (дөңгелек ауданы)** Дөңгелек дастарханның радиусы 0,7 м. **Сұрақтар:** 1. Дастарханның ауданын тап. 2. Егер 1 м² мата 2500 тг болса, дастарханға қанша ақша кетеді? Дескриптор: - Шеңбер ұзындығының формуласын дұрыс қолданады; - Дөңгелек ауданының формуласын дұрыс қолданады; - Берілген есептердің математикалық моделін құрады; - Есептеулерді дәл орындайды;	Топ ішінде берілген есептерді талдайды. Формулаларды қолданып, практикалық мазмұндағы есептерді шығарады. Пицца, саябақтағы жол, дөңгелек дастарқанға қатысты есептердің шешу жолдарын табады. Есептердің нәтижесін постерге, сызбаға немесе цифрлық құралдар арқылы рәсімдейді. Топ мүшелерімен бірлесіп жұмыс жасап, өз пікірін дәлелдейді. Топ атынан жұмысты қорғайды және сұрақтарға жауап береді.	Топтардың өзара бағалауы. Мұғалімнің қалыптастырушы бағалауы. ««Ел болашағына қадам»» әдісі арқылы кері байланыс. Дескрипторлар негізінде бағалау.	☐ GeoGebra; ☐ 3D қалам; ☐ Постер; ☐ Компьютер; ☐ Циркуль; ☐ Транспортир

	- Нәтижені өмірлік жағдаятпен байланыстырады; - Топтық жұмысқа белсенді қатысады; - Шешу жолын түсінікті түрде қорғайды.			
5 мин **рефлексия (өзін-өзі бағалау және кері байланыс)**	 Оқушыларды «Ашық микрофон» әдісі бойынша өз бүгінгі сабақ жайлы айтуға шақырамын. Топ басшыларын тыңдап, жұмыстарын қорытындылайды. Қателерге тоқталып, нақты кері байланыс береді. Оқушыларды өзін-өзі бағалауға бағыттайды.	«Ашық микрофон» әдісі арқылы бүгінгі сабақ бойынша өз ойларын ортаға салады. Топ басшылары топ жұмысының нәтижесін таныстырады. Өз жетістіктері мен кездескен қиындықтарын талдайды. Мұғалімнің кері байланысын тыңдайды. Рефлексия шкаласында өз білім деңгейін бағалайды.	Өзін-өзі бағалау. Мұғалімнің ауызша кері байланысы. «Ашық микрофон» әдісі арқылы рефлексия. Қалыптастырушы бағалау нәтижелерін қорытындылау.	Өзін-өзі бағалау шкаласы («Ел болашағына қадам») Бағалау парағы Интерактивті тақта (егер экранда көрсетілсе)
Үй тапсырмасы	Бүгінгі сабақта оқушылар шеңбер, дөңгелек және олардың элементтерін анықтап, циркуль арқылы шеңбер салып, дөңгелек секторды сипаттады және шеңбер ұзындығы мен аудан формулаларын қолданып есептер шығарды. Үйге: **«Қай фигуралар саған таныс?»** 	**Мұғалімнің әрекеті:** Үй тапсырмасын түсіндіреді. «Қай фигураға саған таныс?» тапсырмасын орындау жолын көрсетеді. Фигураларды талдап, олардың қасиеттерін еске түсіруге бағыт береді. Қажет болған жағдайда қосымша түсініктеме береді.	Үй тапсырмасының орындалуын келесі сабақта тексеру. Өзара тексеру және мұғалімнің кері байланысы. Дескриптор бойынша бағалау.	Микрофон (немесе символикалық) Постер / слайд Тақта

Асан Күнсұлу Әбдіманапқызы
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-сарапшы
№79 жалпы орта білім беретін мектеп
Шымкент қаласы

«ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ КӨМЕГІМЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫ МЕН ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ»

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауы мен функционалдық сауаттылығын дамытуда жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану жолдары қарастырылады. Жасанды интеллект көмегімен оқушылардың ақпаратты талдау, салыстыру, дәлелдеу, мәселені шешу және білімді өмірлік жағдаяттарда қолдану дағдыларын қалыптастыру әдістері ұсынылады. Сонымен қатар сабақта қолдануға болатын тапсырмалар үлгілері, педагогикалық тәсілдер және оқушы жетістігін бағалау жолдары сипатталады. Жасанды интеллектіні мұғалімнің кәсіби қолдауымен, оқушының жас ерекшелігін және ақпараттық қауіпсіздікті ескере отырып қолданудың маңызы негізделеді.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, бастауыш білім, сыни ойлау, функционалдық сауаттылық, цифрлық технология, оқу тапсырмасы, білім сапасы.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – алған білімін күнделікті өмірде қолдана алатын, ақпаратты саналы түрде талдайтын, өз ойын дәлелдеп жеткізетін және өзгермелі ортада дұрыс шешім қабылдайтын тұлға қалыптастыру. Осы мақсатта бастауыш сыныптан бастап оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға ерекше назар аударылады.

Функционалдық сауаттылық – оқушының оқу барысында меңгерген білімін нақты өмірлік жағдаяттарда қолдана білу қабілеті. Ол мәтінді түсіну, есептеу, ақпаратты салыстыру, мәселенің шешімін табу және өз ойын негіздеу дағдыларын қамтиды. Ал сыни ойлау оқушыға ұсынылған ақпаратты бірден қабылдамай, оның дұрыстығын тексеруге, себеп-салдар байланысын анықтауға және бірнеше шешімді салыстыруға көмектеседі.

Цифрлық технологиялардың дамуы білім беру үдерісіне жаңа мүмкіндіктер әкелді. Соның ішінде жасанды интеллект құралдары оқу материалдарын түрлендіруге, тапсырмаларды оқушының деңгейіне бейімдеуге, мәтіндер мен жағдаяттар құрастыруға және кері байланыс ұсынуға мүмкіндік береді. Дегенмен жасанды интеллект берген жауап әрдайым дұрыс бола бермейді. Сондықтан оқушыны дайын ақпаратты қабылдауға емес, оны тексеруге, салыстыруға және өз бетінше қорытынды жасауға үйрету маңызды.

Бастауыш сыныпта жасанды интеллектіні қолдану мұғалімнің жетекшілігімен, оқу мақсатына сәйкес және балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып жүзеге асырылуы тиіс. Бұл технология мұғалімді алмастырмайды, керісінше, оқу үдерісін ұйымдастыруға көмектесетін қосымша құрал қызметін атқарады.

Мақаланың мақсаты – жасанды интеллект құралдарын пайдалану арқылы бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауы мен функционалдық сауаттылығын дамытуға арналған әдістемелік тәсілдерді ұсыну.

Мақаланың міндеттері:

- жасанды интеллектінің бастауыш білім берудегі мүмкіндіктерін сипаттау.
- оқушылардың сыни ойлауын дамытатын тапсырмалар үлгілерін көрсету.
- функционалдық сауаттылықты өмірлік жағдаяттар арқылы қалыптастыру жолдарын ұсыну.
- цифрлық құралдарды қауіпсіз әрі жауапкершілікпен қолдану қағидаларын айқындау.

Әдістеме

Жасанды интеллект көмегімен бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауы мен функционалдық сауаттылығын дамыту үшін проблемалық тапсырмалар, ақпаратты салыстыру және өмірлік жағдаяттарды талдау әдістері қолданылады.

Әдістеме үш негізгі қағидаға сүйенеді: мақсаттылық, сыни бағалау және оқушы дербестігі. Мұғалім жасанды интеллект құралдарын сабақ мақсатына сай пайдаланып, оқушының өздігінен ойлануына мүмкіндік береді. Оқушы ұсынылған ақпаратты тексеріп, салыстырып, өз шешімін дәлелдеуге үйренеді.

Жұмыс төрт кезеңнен тұрады:

1. Мәселені анықтау – өмірлік жағдаятқа негізделген тапсырма ұсыну.
2. Болжам жасау – оқушының өз ойын білдіруі.
3. Ақпаратты талдау – жасанды интеллект жауабын оқулықпен және басқа сенімді деректермен салыстыру.
4. Қорытынды жасау – шешімді дәлелдеп, нәтижені бағалау.

Сыни ойлауды дамыту үшін оқушыларға қателерді табу, бірнеше жауапты салыстыру және ақпараттың дұрыстығын тексеру тапсырмалары беріледі. Ал функционалдық сауаттылықты қалыптастыруда дүкендегі есеп, уақытты жоспарлау және күнделікті өмірлік мәселелерді шешуге арналған тапсырмалар қолданылады.

Практикада қолдану

Жасанды интеллект құралдары бастауыш сынып сабақтарында оқушылардың жас ерекшелігі мен оқу мақсатына сай қолданылады. Олар ақпаратты талдауға, сыни ойлауға және білімді өмірлік жағдаяттарда қолдануға мүмкіндік береді.

«Ақпаратты тексер» тапсырмасы. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен су үнемдеу туралы мәтін дайындайды. Оқушылар мәтінді оқып, күмәнді ақпаратты анықтап, оқулықпен салыстырады. Нәтижесінде ақпараттың дұрыстығын бағалап, өз пікірін дәлелдеуге үйренеді.

«Ақылды дүкен» тапсырмасы. Айданада 1000 теңге бар. Ол 250 теңгелік дәптер, 300 теңгелік қарындаш жиынтығы және 200 теңгелік сызғыш сатып алады. Оқушылар заттардың жалпы бағасын есептеп, ақшасының жеткілікті екенін анықтайды.

Шешуі: 250 + 300 + 200 = 750 теңге. Қалған ақша: 1000 – 750 = 250 теңге. Тапсырма математикалық білімді күнделікті өмірде қолдануға үйретеді.

«Жасанды интеллект қателесуі мүмкін бе?» тапсырмасы. Мұғалім оқушыларға жасанды интеллект ұсынған «18 + 27 = 35» деген қате жауапты көрсетеді. Оқушылар қатені тауып, дұрыс жауабын анықтайды: 18 + 27 = 45. Осы арқылы ақпаратты тексеру және өз шешімін дәлелдеу дағдылары қалыптасады.

Оқушының жетістігін бағалау кезінде мұғалім ақпаратты түсінуін, салыстыруын, қатені анықтауын, білімін өмірде қолдануын және өз ойын дәлелдеуін бақылайды. Нәтижелер келесі сабақтарды жоспарлауға пайдаланылады.

Ұсыныстар

Жасанды интеллектіні сабақта тиімді қолдану үшін тапсырманың мақсатын нақты белгілеп, оқушылардың жас ерекшелігіне сай материал таңдау қажет. Жасанды интеллект ұсынған ақпарат міндетті түрде тексеріліп, оқушылардың өздігінен ойлануына мүмкіндік берілуі керек.

Сонымен қатар балалардың жеке мәліметтерінің қауіпсіздігін сақтау маңызды. Мұғалім жасанды интеллектіні дайын жауап беретін құрал ретінде емес, оқушының ізденуіне және ойлауына көмектесетін қосымша ресурс ретінде пайдаланғаны жөн. Алдымен оқушы өз шешімін ұсынып, кейін оны жасанды интеллект жауабымен салыстырып, қорытынды жасауы тиімді.

Қорытынды

Жасанды интеллектіні бастауыш сынып сабақтарында мақсатты әрі жүйелі қолдану оқушылардың сыни ойлауын және функционалдық сауаттылығын дамытуға мүмкіндік береді. Ол оқу материалын түрлендіруге, өмірлік жағдаяттарға негізделген тапсырмалар құрастыруға, ақпаратты салыстыруға және қателерді анықтауға көмектеседі.

Зерттеу барысында ұсынылған тапсырмалар оқушының дайын жауапты қабылдаушы емес, ақпаратты талдайтын, өз шешімін ұсынатын және пікірін дәлелдейтін тұлға ретінде қалыптасуына бағытталған. Әсіресе жасанды интеллект ұсынған ақпаратты тексеру мен оның жауабын оқушының өз шешімімен салыстыру сыни ойлау дағдысын жетілдіруге ықпал етеді.

Дегенмен жасанды интеллект мұғалімнің орнын алмастырмайды. Оның тиімділігі педагогтің әдістемелік шеберлігіне, тапсырманың мақсатына және оқушының белсенді қатысуына байланысты. Сондықтан жасанды интеллектіні оқыту үдерісінде көмекші құрал ретінде пайдаланып, балалардың өздігінен ойлануына, ізденуіне және алған білімін күнделікті өмірде қолдануына басымдық беру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – 2007 жылғы 27 шілде, № 319-III.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
3. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.
4. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023.
5. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Бастауыш білім беру деңгейінің оқу бағдарламалары. – Астана.
6. UNESCO. AI Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2024.

Рахымбай Арайлым Ералханқызы
Тәрбиеші
«Бақ-Нұр-Ел» балабақшасы
Шымкент қаласы, Бадам-2 шағын ауданы

«МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ»

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың тұлғалық қалыптасуындағы маңызды уақыт. Осы кезеңде баланың қоршаған ортаға деген қызығушылығы артып, жаңа ақпаратты қабылдау, есте сақтау, салыстыру, талдау және өз ойын жеткізу қабілеттері дамиды. Балалар айналасындағы заттар мен құбылыстарды танып-білуге ұмтылады, сұрақтар қояды және өз тәжірибесі арқылы жауап табуға тырысады. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу мен оқыту үдерісі баланың табиғи қызығушылығын қолдауға бағытталуы қажет.

Танымдық белсенділік – баланың білуге деген ынтасын, жаңа нәрсені зерттеуге қызығушылығын және тапсырмаларды өздігінен орындауға талпынысын көрсететін маңызды қасиет. Танымдық белсенділігі жоғары бала қоршаған ортадағы өзгерістерді байқайды, сұрақ қояды, өз болжамын ұсынады және тапсырманың шешімін іздейді. Мұндай қабілеттерді дамытуда тәрбиешінің ұйымдастырушылық шеберлігімен қатар, қолданылатын әдістердің тиімділігі де үлкен рөл атқарады.

Баланың жас ерекшелігіне сәйкес келетін педагогикалық тәсілдердің бірі – ойын. Ойын кезінде бала өзін еркін сезініп, жаңа әрекеттерді байқап көреді, құрдастарымен қарым-қатынас жасайды және алған білімін тәжірибеде қолданады. Ойын барысында білім дайын күйінде берілмей, қызықты міндеттер мен әрекеттер арқылы меңгеріледі.

Ойынның педагогикалық маңызы оның баланы белсенді әрекетке тартуымен ерекшеленеді. Дидактикалық ойындар логикалық ойлауды дамытса, зерттеушілік ойындар бақылау мен салыстыруға үйретеді. Сюжеттік-рөлдік ойындар қарым-қатынас пен дербестікті қалыптастырады, ал қимылды ойындар кеңістікті бағдарлау қабілетін жетілдіреді.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі балалардың танымдық белсенділігін ойын арқылы дамытуға арналған тиімді әдістемелік тәсілдерді сипаттау және оларды тәрбие жұмысында қолдану жолдарын ұсыну.

Мақаланың міндеттері:

- танымдық белсенділікті дамытудың маңызын түсіндіру.
- ойын технологияларын ұйымдастыру ерекшеліктерін сипаттау.
- тәжірибеде қолдануға болатын ойын үлгілерін ұсыну.
- балалардың танымдық дамуын бақылау жолдарын көрсету.

Әдістеме

Балалардың танымдық белсенділігін дамытуда ойын әдістемесі олардың жас ерекшелігіне, қызығушылығына және жеке мүмкіндіктеріне сай ұйымдастырылады. Негізгі қағидалары – қолжетімділік, белсенділік, бірізділік және педагогикалық қолдау. Тәрбиеші балаларға дайын жауап бермей, бағыттаушы сұрақтар арқылы өздігінен ойлануға мүмкіндік жасайды.

Ойын бес кезеңнен тұрады: қызығушылық ояту, мақсатты түсіндіру, белсенді әрекет ұйымдастыру, нәтижені талқылау және қорытындылау.

Дидактикалық ойындар

Дидактикалық ойындар баланың ойлауын, зейінін және есте сақтауын дамытады. «Артық затты тап» ойынында бала суреттерді салыстырып, өзгеше затты анықтайды. «Сипап таны» ойынында затты қолмен ұстап, оның пішіні мен көлемін сипаттайды.

Зерттеушілік ойындар

Зерттеушілік ойындар бақылау, салыстыру және қорытынды жасау дағдыларын қалыптастырады. «Не жүзеді, не батады?» ойынында балалар заттардың суға бататынын немесе қалқып тұратынын болжап, нәтижесін тәжірибе арқылы тексереді. Тәрбиеші сұрақтар қойып, балаларды өз ойларын түсіндіруге жетелейді.

Сюжеттік-рөлдік ойындар

«Дүкен» сияқты сюжеттік-рөлдік ойындар балалардың қарым-қатынасын, санау және шешім қабылдау дағдыларын дамытады. Балалар сатушы мен сатып алушының рөлін орындап, тауарларды топтастырады, санайды және өзара сөйлеседі.

Қимылды ойындар

Қимылды ойындар зейінді, есте сақтауды және кеңістікті бағдарлауды жетілдіреді. «Бағытты тап» ойынында балалар тәрбиешінің «алға жүр», «оңға бұрыл», «солға қара» деген нұсқауларын орындап, бағыттарды ажыратуға үйренеді.

Практикада қолдану

Ойын әдістемесін күнделікті ұйымдастырылған іс-әрекетте, серуен кезінде, еркін ойын уақытында және шағын топтық жұмыстарда қолдануға болады. Ойындарды жүйелі ұйымдастыру баланың бұрын меңгерген білімін қайталап, оны жаңа жағдаяттарда пайдалануына мүмкіндік береді.

Тәжірибеде қолдануға болатын әдістердің бірі – «Зерттеушілер зертханасы» ойыны. Оның мақсаты – балалардың байқағыштығын, салыстыру және жіктеу дағдыларын дамыту.

Ойын барысында тәрбиеші үстелге жапырақтар, тастар, ағаш бөлшектері және басқа да қауіпсіз табиғи материалдарды орналастырады. Балалар оларды түсі, пішіні, көлемі немесе беткі ерекшелігі бойынша топтастырады. Әр бала өз таңдауын түсіндіріп, қандай белгіге сүйенгенін айтады.

Тәрбиеші «Қай заттардың ұқсастығы бар?», «Оларды басқа белгі бойынша топтастыруға бола ма?» деген сұрақтар арқылы балаларды ойлануға жетелейді. Мұндай жұмыс бір мезгілде бірнеше дағдыны дамытуға мүмкіндік береді: бақылау, салыстыру, сөйлеу және өз ойын дәлелдеу.

Келесі мысал – «Құрастыр да түсіндір» ойыны. Балалар құрылыс бөлшектерінен үй, көпір немесе мұнара құрастырады. Алдымен өз жоспарын айтып, қажетті бөлшектерді таңдайды. Құрылыс сәтсіз болса, тәрбиеші дайын шешімді көрсетпей, «Қай жерін өзгертсек, құрылыс берік болады?» деп сұрайды.

Танымдық белсенділікті бағалау

Балалардың дамуындағы өзгерістерді анықтау үшін тәрбиеші жүйелі педагогикалық бақылау жүргізе алады. Бақылау кезінде мына көрсеткіштерге назар аударылады:

- ойынға қызығушылық танытуы.
- сұрақ қоюы және жауап іздеуі.
- заттарды салыстыруы мен топтастыруы.
- болжам айтуы.
- тапсырманы өздігінен орындауға талпынуы.

- өз ойын түсіндіруі.
- басқа балалармен бірлесіп әрекет етуі.

Нәтижелерді «жиі байқалады», «кейде байқалады», «қолдау қажет» деген үш деңгеймен белгілеуге болады. Мұндай бағалау балаларды өзара салыстыру үшін емес, әр баланың қажеттілігін анықтап, келесі тапсырмаларды жоспарлау үшін қолданылады.

Ойын технологияларының артықшылығы – балалардың қызығушылығын арттырып, оқу әрекетін табиғи түрде ұйымдастыруы. Олар өздігінен әрекет етуге, қателіктерін түзетуге және қайта сынап көруге мүмкіндік алады.

Дегенмен балалардың даму қарқыны әртүрлі болуы мүмкін. Кейбір балалар тапсырманы жылдам орындаса, басқаларына қосымша түсіндіру қажет болады. Сондықтан тәрбиеші ойын ережесін қысқа жеткізіп, материалдарды алдын ала дайындап, қажет жағдайда балаларды шағын топтарға бөлгені дұрыс.

Ойынның нәтижелілігі туралы қорытынды нақты бақылауға негізделуі тиіс. Егер арнайы өлшеу жүргізілмесе, балалардың жетістіктерін пайызбен көрсету немесе дәлелсіз сандық нәтиже келтіру дұрыс емес.

Қорытынды

Мектепке дейінгі балалардың танымдық белсенділігін дамытуда ойынның маңызы зор. Ойын балаға қоршаған ортаны танып-білуге, өздігінен шешім қабылдауға, сұрақ қоюға және жаңа білімді тәжірибеде қолдануға мүмкіндік береді.

Дидактикалық ойындар салыстыру мен жіктеу дағдыларын дамытса, зерттеушілік ойындар бақылау, болжам жасау және қорытынды шығару қабілеттерін қалыптастырады. Сюжеттік-рөлдік ойындар қарым-қатынас пен жоспарлауға үйретеді, ал қимылды ойындар кеңістікті бағдарлау және нұсқауларды орындау дағдыларын жетілдіреді.

Әдістеменің тиімділігі тәрбиешінің ойындарды мақсатты ұйымдастыруына, балалардың жас ерекшеліктерін ескеруіне және олардың дербес әрекетіне мүмкіндік беруіне байланысты. Баланың сұрағына дайын жауап берудің орнына оны ойлануға жетелеу танымдық қызығушылығын қолдайды.

Тәрбиеші балалардың жетістіктерін күнделікті бақылау арқылы олардың қажеттіліктерін анықтап, келесі ойындардың мазмұнын жетілдіре алады.

Қорыта айтқанда, ойын – мектепке дейінгі білім берудегі маңызды педагогикалық құрал. Оны жүйелі және шығармашылықпен қолдану балалардың білуге құштарлығын арттырып, танымдық белсенділігін қолдауға жағдай жасайды. Ойын арқылы бала тек білім алып қана қоймай, өз ойын жеткізуге, мәселені шешуге және қоршаған ортамен белсенді қарым-қатынас жасауға үйренеді.

Қолданылған деректер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық, қолданыстағы редакциясы.

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрық, өзгерістерімен.

3. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62–76.

4. Эльконин Д. Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978. – 304 с.

5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1975. – 304

Сарсенгалиева Кундыз Максимовна
Ана-тәрбиеші
Облыстық отбасы үлгісіндегі балалар ауылы
Батыс Қазақстан Облысы, Орал қаласы

АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС БАРЫСЫНДА СЕНІМДІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ОРНАТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация. Мақалада ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеу үдерісінде сенімді қарым-қатынас орнатудың педагогикалық және психологиялық негіздері қарастырылады. Отбасы үлгісіндегі балалар ауылында қызмет атқаратын ана-тәрбиешінің бала тұлғасының қалыптасуына ықпалы, эмоционалдық қауіпсіздік ортасын құрудағы жауапкершілігі және тәрбиеленушілердің жеке ерекшеліктерін ескере отырып жұмыс жүргізу жолдары талданады. Баланың өмірлік тәжірибесіне құрметпен қарау, белсенді тыңдау, эмоциялық қолдау көрсету, тұрақты күн тәртібін қалыптастыру, жеке шекараларын сақтау және жағымды мінез-құлықты ынталандыру сенімді байланысты нығайтудың маңызды педагогикалық тәсілдері ретінде сипатталады. Баланың мінез-құлқындағы күрделі көріністерді оның тұлғалық қасиеттерінің тұрақты көрсеткіші ретінде емес, кей жағдайда бұрынғы жағымсыз тәжірибеге немесе қанағаттандырылмаған қажеттіліктерге байланысты туындайтын реакция ретінде түсіну қажеттілігі негізделеді. Мақаланың практикалық маңызы ана-тәрбиешілердің кәсіби қызметінде қолдануға болатын педагогикалық ұстанымдар мен күнделікті өзара әрекеттесу жолдарын ұсынумен айқындалады.

Кілт сөздер: ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, ана-тәрбиеші, сенімді қарым-қатынас, педагогикалық қолдау, эмоционалдық қауіпсіздік, бала тұлғасы, эмпатия, жеке ерекшелік, отбасылық тәрбие, психологиялық тұрақтылық.

Қазіргі қоғамда балалардың құқықтарын қорғау, олардың қауіпсіз ортада өмір сүруін қамтамасыз ету және толыққанды тұлға болып қалыптасуына жағдай жасау әлеуметтік-педагогикалық қызметтің маңызды бағыттарының бірі болып саналады. Әрбір баланың отбасында тәрбиеленуге, мейірім мен қамқорлықты сезінуге, өз ойын еркін білдіруге және жеке тұлға ретінде құрметтелуге құқығы бар. Алайда өмірлік жағдайларға байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың барлығы бірдей тұрақты отбасылық ортаның жылуын сезініп өсе бермейді. Мұндай балалардың өмір жолында жақын адамдарынан айырылу, отбасылық қатынастардың бұзылуы, ересектерге деген сенімнің әлсіреуі немесе өз қауіпсіздігіне күмәнмен қарау сияқты күрделі тәжірибелер кездесуі мүмкін. Осындай жағдайда баланы тек материалдық қажеттіліктермен қамтамасыз ету жеткіліксіз, өйткені оның рухани әлемі, эмоционалдық жай-күйі және адамдармен қарым-қатынас жасау қабілеті де жүйелі қолдауды қажет етеді. Баланың өзін қауіпсіз сезінуі, өзіне деген сенімінің қалыптасуы

және қоршаған ортамен жағымды байланыс орнатуы көбінесе күнделікті өмірінде кездесетін ересектердің қарым-қатынасына байланысты болады. Осы тұрғыдан алғанда, облыстық отбасы үлгісіндегі балалар ауылында қызмет атқаратын ана-тәрбиешінің міндеті балаларды күтіп-бағумен немесе күн тәртібінің орындалуын бақылаумен ғана шектелмейді. Ол баланың жеке тұлғасын құрметтейтін, оның ішкі сезімдерін түсінуге ұмтылатын және өзін отбасының маңызды мүшесі ретінде сезінуіне мүмкіндік беретін тәрбиелік ортаны қалыптастырады. Қазақстан Республикасындағы отбасы үлгісіндегі балалар үйлерінің қызметіне қатысты нормативтік құжаттарда балаларды тәрбиелеу, оқыту, сауықтыру және дербес өмірге даярлау міндеттерінің белгіленуі осы жұмыстың кешенді сипатын көрсетеді. Сондықтан сенімді қарым-қатынас орнату ана-тәрбиешінің қосымша педагогикалық әрекеті емес, күнделікті тәрбиелеу жұмысының өзегіне айналуы тиіс.

Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баламен жұмыс жүргізудің алғашқы әрі маңызды шарты – оның өмірлік тәжірибесін түсінуге және жеке ерекшеліктерін қабылдауға дайын болу. Балалар бірдей жағдайға тап болғанымен, олардың осы жағдайды қабылдауы, оған эмоциялық жауап беруі және жаңа ортаға бейімделуі әртүрлі болады. Бір бала жаңа адамдармен тез араласып, өз ойын ашық жеткізсе, екінші бала ұзақ уақыт бойы тұйықтық танытып, сұрақтарға қысқа жауап беруі мүмкін. Кейбір балалар ересектердің көмегін қуана қабылдаса, енді біреулері кез келген ұсыныстың артында белгілі бір талап немесе жағымсыз салдар бар деп қауіптенуі ықтимал. Мұндай ерекшеліктерді бірден тәртіпсіздікке, еркеліктің шамадан тыс көрінісіне немесе тәрбиенің жеткіліксіздігіне жатқызу педагогикалық тұрғыдан дұрыс емес. Өйткені баланың сыртқы мінез-құлқы оның ішкі қажеттіліктері мен сезімдерін әрдайым тікелей көрсете бермейді. Мысалы, ересек адамның ұсынысынан бас тарту баланың қасақана қарсыласуын ғана емес, өз таңдауын қорғауға деген қажеттілігін де білдіруі мүмкін. Сол сияқты ашулану, үндемеу немесе айналасындағы адамдардан алшақ жүру кейде баланың мазасыздығын, қорқынышын немесе жағдайды түсінуге уақыт қажет екенін аңғартады. Ана-тәрбиеші баланың әрекетін бағаламас бұрын оның қандай жағдайда пайда болғанын, оған дейін не болғанын және баланың сол сәтте қандай көмекке мұқтаж екенін анықтауға ұмтылғаны жөн. Мұндай көзқарас баланың тұлғасына жағымсыз сипаттама берудің орнына нақты мінез-құлықпен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Баланың ерекшеліктерін қабылдау оның кез келген әрекетін дұрыс деп тану емес, тәрбие мен талап қою кезінде оның қадір-қасиетін сақтауды білдіреді. Осы ұстаным негізінде қалыптасқан қарым-қатынаста бала өзін үнемі бақылаудағы нысан ретінде емес, пікірі мен сезімі ескерілетін жеке тұлға ретінде қабылдай бастайды.

Сенімді қарым-қатынастың қалыптасуы үшін ең алдымен эмоционалдық қауіпсіздік қажет. Эмоционалдық қауіпсіздік дегеніміз – баланың өз сезімін білдіргені, қателік жібергені немесе көмек сұрағаны үшін қорланбайтынына, кемсітілмейтініне және негізсіз жазаланбайтынына сенуі. Мұндай орта қалыптастыру үшін ана-тәрбиешінің сөзі мен іс-әрекеті бір-біріне сәйкес келуі керек. Егер тәрбиеші белгілі бір мәселені кейін бірге талқылайтынын айтса, мүмкіндігінше сол уәдесін орындауы, ал орындай алмайтын жағдайда себебін балаға түсінікті тілмен жеткізуі қажет. Балалар ересектердің сөзін ғана емес, олардың дауыс ырғағын, бет-әлпетін, қимылын және күрделі жағдайда қалай әрекет ететінін де байқайды. Сондықтан сабырлы үнмен сөйлеу, баланың көзіне жасына және жағдайға сәйкес қарау, әңгімелесу кезінде оның сөзін бөлмеу және асығыс қорытынды жасамау күнделікті қарым-қатынастың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Әсіресе бала қателік жіберген кезде тәрбиешінің әрекеті сенімнің нығаюына немесе әлсіреуіне елеулі ықпал етеді. Қателікті баланың жеке басына қатысты кемшілік ретінде көрсетудің орнына, оны түзетуге болатын әрекет ретінде талқылаған дұрыс. Мәселен, «Сен үнемі бәрін бүлдіресің» деген сөз баланың өзіне деген теріс көзқарасын күшейтуі мүмкін, ал «Бұл жағдайда зат бүлінді, енді оны қалай түзете алатынымызды бірге ойластырайық» деген сөйлем жауапкершілікті сақтай отырып, мәселені шешуге бағыттайды. UNICEF материалдарында баламен жылы қарым-қатынас орнату, оның қажеттіліктеріне сезімтал жауап беру және тұрақты қолдау көрсету баланың дамуына ықпал

ететін маңызды факторлар ретінде қарастырылады. Демек, эмоционалдық қауіпсіздік ерекше ұйымдастырылатын бір реттік іс-шарадан емес, күн сайын қайталанатын қарапайым, бірақ мағыналы қарым-қатынас әрекеттерінен қалыптасады.

Сенімді байланысты дамытудың келесі маңызды педагогикалық тәсілі – баланы белсенді тыңдау және оның сезімдерін түсінуге ұмтылу. Белсенді тыңдау дегеніміз баланың айтқан сөздерін жай ғана есту емес, оның ойын, сезімін және сол сезімнің пайда болу себептерін түсінуге бағытталған саналы әрекет. Күнделікті тұрмыста балалардың әңгімесін соңына дейін тыңдауға уақыт жетпей қалатын жағдайлар кездеседі, алайда ана-тәрбиеші үшін қысқа әңгімелердің өзі баламен жақындасуға мүмкіндік береді. Мысалы, бала мектепте болған жағымсыз оқиға туралы айтқанда, оның сөзін бірден бөліп, кімнің кінәлі екенін анықтауға немесе ақыл айтуға асықпаған жөн. Алдымен «Сол кезде өзіңді қалай сезіндің?», «Саған ең қиыны не болды?» немесе «Мен сені дұрыс түсінсем, бұл жағдай саған ауыр тиген екен» деген ашық әрі қолдаушы сұрақтар қоюға болады. Мұндай сұрақтар баланы өз сезімін тануға, оны сөзбен жеткізуге және жағдайға сырттай қарауға біртіндеп үйретеді. Алайда тәрбиеші баланы әңгімеге күштеп тартпауы тиіс, себебі кейбір балалар өз басынан өткен оқиғаларды айтуға бірден дайын болмайды. Егер бала үндемей қалса, оның үнсіздігін құрметтеп, сөйлесуге дайын болған кезде тыңдауға әзір екенін білдіру жеткілікті. «Қазір айтқың келмесе болады, бірақ саған көмек керек болса, мен сені тыңдауға дайынмын» деген сөз баланың таңдау құқығын сақтайды. Мұнда ана-тәрбиешінің міндеті баланың барлық мәселесін бірден шешу емес, оның сезімдері ескерілетінін және көмек сұрауға болатынын көрсету болып табылады. Әңгімелесу барысында баланың сезімін мойындау оның кез келген тұжырымымен келісуді білдірмейді, өйткені сезімді қабылдау мен әрекетті бағалау екі түрлі педагогикалық міндет саналады. Мысалы, баланың ашуланғанын түсінуге болады, бірақ ашуын басқа адамды ұру арқылы көрсетуіне жол берілмейді. Осындай тәсіл арқылы бала бірте-бірте өз сезімін қауіпсіз білдіруді, өзгенің пікірін тыңдауды және туындаған қиындықтарды сөз арқылы шешуді меңгереді.

Отбасы үлгісіндегі балалар ауылында сенімді қарым-қатынас қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі – күнделікті өмірдің тұрақтылығы мен болжамдылығын қамтамасыз ету. Баланың айналасындағы ережелердің, міндеттердің және ересектердің әрекеттерінің жиі өзгеруі оның мазасыздығын күшейтуі мүмкін. Керісінше, күн тәртібінің түсінікті болуы, келісілген ережелердің сақталуы және белгілі бір жағдайларда кімнен көмек сұрауға болатынын білу балаға қауіпсіздік сезімін береді. Мысалы, таңертеңгі дайындық, сабаққа бару, үй тапсырмасын орындау, ортақ ас әзірлеуге қатысу және кешкі демалыс тәртібі балалардың жасына және қажеттілігіне қарай ұйымдастырылса, күнделікті өмір біртіндеп түсінікті жүйеге айналады. Дегенмен тәртіпті орнату қатаң бақылауға немесе барлық баладан бірдей әрекет талап етуге негізделмеуі керек. Баланың жас ерекшелігі, денсаулық жағдайы, оқу жүктемесі және жеке мүмкіндіктері ескерілген жағдайда ғана күн тәртібі тәрбиелік мәнге ие болады. Ережелерді балалармен бірге талқылау да олардың жауапкершілік сезімін дамытуға көмектеседі. Мәселен, ортақ кеңістікті таза ұстау туралы талапты дайын бұйрық түрінде ұсынғаннан гөрі, бұл міндеттің барлығына не үшін қажет екенін түсіндіріп, әр баланың өз үлесін анықтаған тиімді. Ережелердің бұзылуы орын алғанда салдары алдын ала түсіндіріліп, баланың қадір-қасиетін кемсітпейтіндей әділ қолданылуы қажет. Бір балаға рұқсат етілген әрекет үшін екінші баланы себепсіз жазалау немесе көңіл күйге қарай талаптарды өзгерту ересектерге деген сенімді әлсіретеді. Тұрақтылықтың тағы бір маңызды қыры – тәрбиешінің баланың жетістігін ғана емес, оның қиналған сәтін де назардан тыс қалдырмауы. Бала күнделікті өмірінде көмек сұрауға болатынын, қиындық туған кезде ересек адамның сабырмен жауап беретінін және ережелердің түсінікті себептері бар екенін сезінгенде, ортаға бейімделуі жеңілдей түседі. Осылайша күн тәртібі мен ортақ келісімдер тек тұрмысты ұйымдастыру құралы болып қалмай, өзара сенім мен жауапкершілікті қалыптастыратын педагогикалық тетікке айналады.

Баланың жеке шекарасын құрметтеу де сенімді қарым-қатынастың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың кейбірі өз өміріндегі маңызды шешімдерге ықпал ете алмайтын жағдайларды бастан өткеруі мүмкін, сондықтан күнделікті өмірде таңдау жасау мүмкіндігі олардың дербестік сезімін қалпына келтіруге көмектеседі. Ана-тәрбиеші баланың жасына және қауіпсіздік талаптарына сәйкес келетін мәселелерде оған таңдау ұсынғаны жөн. Мысалы, бос уақытын қалай өткізетінін, қандай кітап оқитынын, бөлмесін қалай реттейтінін немесе белгілі бір тапсырманы қай ретпен орындайтынын талқылауға болады. Мұндай мүмкіндік баланың өз пікірінің маңызды екенін сезінуіне және қабылдаған шешімінің нәтижесіне жауап беруді үйренуіне жағдай жасайды. Жеке шекараны құрметтеу баланың жеке заттарына рұқсатсыз қол сұқпау, оның жеке әңгімелерін басқа адамдарға қажетсіз таратпау және көпшілік алдында ұялтпау сияқты әрекеттерден де көрінеді. Әсіресе баланың өткен өміріне қатысты ақпаратты талқылағанда әдептілік пен құпиялылық талаптарын сақтау маңызды, өйткені оның отбасылық тарихы көпшілік алдында бағаланатын немесе салыстырылатын тақырыпқа айналмауы керек. Баланы басқа тәрбиеленушілермен салыстырып, біреуін үлгі етіп көрсету де өзара сенімге кері әсер етуі ықтимал. Әр баланың даму қарқыны мен қабілеті әртүрлі болғандықтан, оның жетістігін ең алдымен өзінің бұрынғы нәтижелерімен салыстыра бағалаған дұрыс. Мысалы, бұрын өз ойын айтуға қиналған баланың топ алдында пікір білдіруі, тапсырманы өздігінен орындауға талпынуы немесе келіспеушілікті жанжалсыз шешуі елеулі жетістік ретінде қарастырылуы мүмкін. Мұндай жетістіктерді нақты атап, баланың қандай әрекеті оң нәтиже бергенін түсіндіру оның ішкі сенімін күшейтеді. Дегенмен мақтау шынайы әрі орынды болуы тиіс, өйткені орынсыз мадақ баланың нақты әрекетін бағалаудың орнына ересек адамның көңілінен шығуға ұмтылысын күшейтуі мүмкін. Балаға таңдау құқығын беру, оның жеке шекарасын сақтау және дербестігін қолдау арқылы ана-тәрбиеші тәрбиеленушінің өз өміріне жауапкершілікпен қарайтын, өзгенің құқығын құрметтейтін тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Сенімді қарым-қатынас орнатуда жағымды мінез-құлықты қолдау және келіспеушіліктерді сындарлы жолмен шешу әдістері ерекше орын алады. Тәрбиелеу барысында баланың дұрыс әрекетін байқап, оның нақты нәтижесін атап көрсету қажет, өйткені кейде ересектер баланың қателіктеріне көбірек назар аударып, күнделікті жағымды әрекеттерін елеусіз қалдырады. Егер бала өз міндетін уақытында орындаса, басқа тәрбиеленушіге көмектессе немесе ашуын ұстап, мәселені сөзбен шешуге талпынса, ана-тәрбиеші осы әрекеттің маңызын түсіндіре алады. «Сен бүгін өте жақсысың» деген жалпы бағаның орнына «Бүгін ініңе тапсырманы түсіндіріп көмектестің, бұл сенің қамқорлығыңды көрсетті» деген нақты пікір тиімдірек болады. Мұндай кері байланыс баланың қандай әрекеттері жағымды нәтиже беретінін түсінуіне мүмкіндік жасайды. Дегенмен қолдау көрсету баланың барлық әрекетін мақұлдау немесе оның жауапкершілігін төмендету дегенді білдірмейді. Егер тәрбиеленуші ортақ ережені бұзса немесе басқа балаға зиян келтірсе, жағдайдың салдарын түсіндіріп, келтірілген зиянды түзетуге қатыстыру қажет. Мәселен, жанжал кезінде зат сындырылса, баламен бірге қауіпсіздік шараларын сақтай отырып, оны қалпына келтірудің немесе келтірілген шығынды өтеудің қолайлы жолын талқылауға болады. Бұл үдерісте жазалаудан қорқытуға емес, өз әрекетін түсіну мен жауапкершілікті қабылдауға басымдық беріледі. Егер бала ашуланып, өзін ұстай алмай жатса, тәрбиеші алдымен жағдайдың қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, сабырлы үнмен сөйлеп, баланың тыныштануына мүмкіндік бергені жөн. Қатты эмоция кезінде ұзақ түсіндіру немесе баланы бірден мойындатуға тырысу жанжалды ушықтыруы ықтимал, сондықтан маңызды әңгімені бала мен ересек адам сабасына түскеннен кейін жалғастырған дұрыс. Қайталанатын қиындықтар байқалған жағдайда ана-тәрбиеші олардың туындау жағдайларын бақылап, қажет болса психологпен және басқа мамандармен бірлесіп жұмыс жоспарын әзірлей алады. Мұндай кәсіби ынтымақтастық баланы біржақты бағалаудан сақтап, оған көрсетілетін көмектің жүйелі әрі үйлесімді болуына жағдай жасайды.

Ана-тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігі оның балалармен қарым-қатынас орнату қабілетімен қатар, өзінің эмоциялық жай-күйін түсінуі және басқаруымен де анықталады. Балалармен күнделікті жұмыс жүргізу үлкен жауапкершілікті, шыдамдылықты және эмоциялық тұрақтылықты талап етеді, ал ұзақ уақыт бойы жоғары жүктемеде еңбек ету тәрбиешінің шаршауына әкелуі мүмкін. Шаршаған немесе мазасыз күйдегі ересек адам баланың әрекетіне шамадан тыс өткір жауап беріп, оның сөзін дұрыс түсінбей қалуы ықтимал. Сондықтан ана-тәрбиеші өзінің эмоциялық жағдайын бақылап, күрделі жағдайда жауап бермес бұрын аз уақыт кідіріп, мәселені сабырмен талқылауға тырысқаны жөн. Егер белгілі бір тәрбиеленушімен қарым-қатынас жиі шиеленіссе, мұны тек баланың мінезіне байланысты деп түсіндірудің орнына, өзара әрекеттесудің қандай тұстарын өзгертуге болатынын талдау қажет. Әріптестермен тәжірибе алмасу, психологтың кәсіби кеңесін алу және қиын жағдайларды құпиялылық талаптарын сақтай отырып талқылау тәрбиешінің жұмыс сапасын арттыруға көмектеседі. UNICEF ұсынған күтім көрсетушілерді қолдау материалдарында мамандардың психологиялық әл-ауқатына назар аудару олардың балаға сапалы қолдау көрсету қабілетін нығайтатын маңызды бағыт ретінде қарастырылады. Ана-тәрбиешінің өзін күтуі оның кәсіби міндетінен алшақтау емес, керісінше, балаларға ұзақ мерзім бойы тұрақты әрі сапалы көмек көрсетуінің қажетті шарты болып табылады. Сонымен бірге балаға деген қамқорлық кәсіби шекараларды сақтаумен ұштасуы керек, өйткені тәрбиеленушінің барлық мәселесін жалғыз шешуге тырысу тәрбиешіге де, балаға да артық эмоционалдық жүктеме түсіруі мүмкін. Егер баланың мінез-құлқында ұзаққа созылған мазасыздық, өзін оқшаулау, өзіне немесе өзгеге зиян келтіру қаупі байқалса, тиісті мамандардың көмегіне жүгіну және ұйымның белгіленген қауіпсіздік тәртібін сақтау қажет. Мұндай жағдайларда баланың қауіпсіздігін бірінші орынға қою, оның қадір-қасиетін сақтау және көмек көрсетуге қатысатын мамандардың өзара әрекетін үйлестіру маңызды. Кәсіби рефлексия арқылы ана-тәрбиеші өзінің күшті тұстарын анықтап, жетілдіруді қажет ететін дағдыларын бағалап, әр балаға тиімді қарым-қатынас тәсілдерін біртіндеп қалыптастыра алады.

Қорыта айтқанда, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен сенімді қарым-қатынас орнату – бір күнде жүзеге асатын немесе белгілі бір әдісті қолданумен ғана шектелетін жұмыс емес, ол тұрақтылықты, кәсіби білімді, шынайы ықыласты және баланың жеке тұлғасына деген құрметті қажет ететін үздіксіз педагогикалық үдеріс. Ана-тәрбиеші баланың өмірінде қауіпсіздік пен қолдаудың маңызды көзі бола отырып, оның адамдарға деген сенімін қалпына келтіруге, өз сезімдерін түсінуіне және әлеуметтік ортада өз орнын табуына ықпал ете алады. Бұл міндетті орындау үшін баланың өмірлік тәжірибесін түсіну, оны белсенді тыңдау, эмоциялық қолдау көрсету, күнделікті тәртіпті жүйелі ұйымдастыру, жеке шекарасын құрметтеу және жағымды әрекеттерін ынталандыру сияқты тәсілдерді өзара сабақтастықта қолданған жөн. Әрбір педагогикалық шешім баланың жасына, жеке қажеттілігіне және нақты жағдайға сәйкес қабылданғанда ғана өзінің тәрбиелік нәтижесін береді. Сенімді байланыс қалыптасқан ортада бала қателесуден қорықпай үйренуге, қиындық туындағанда көмек сұрауға және өз әрекетінің салдарын түсінуге біртіндеп дағдыланады. Мұндай орта оның тек қазіргі өміріне ғана емес, болашақта достық, отбасылық және кәсіби қатынастар орнату қабілетіне де оң ықпал етуі мүмкін. Ана-тәрбиешінің күнделікті айтқан жылы сөзі, әділ талабы, сабырлы жауабы және баланың пікіріне көрсеткен құрметі сырт көзге қарапайым әрекет болып көрінгенімен, тәрбиеленушінің ішкі сенімін қалыптастыруда маңызды орын алады. Сондықтан балалар ауылындағы тәрбие жұмысының нәтижесін тек баланың оқу үлгерімімен, тәртібімен немесе тұрмыстық дағдыларымен өлшеу жеткіліксіз. Оның өз ойын ашық айтуы, өзгенің көмегін қабылдауы, жеке шешім қабылдауға талпынуы және қиын жағдайда сенімді ересек адамға жүгіне алуы да маңызды көрсеткіштер ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс ана-тәрбиешінің кәсіби шеберлігін жетілдіріп қана қоймай, отбасы үлгісіндегі балалар ауылында мейірімге, жауапкершілікке және өзара құрметке негізделген тәрбиелік ортаның қалыптасуына мүмкіндік береді. Ең бастысы, әрбір бала өзінің өткен өміріндегі қиындықтарға қарамастан, құрметке лайық екенін, оның пікірі маңызды

екенін және болашағын қалыптастыруға мүмкіндігі бар екенін сезінуі керек. Осындай сенімге негізделген педагогикалық қарым-қатынас баланың толыққанды дамуына, әлеуметтік бейімделуіне және дербес өмірге дайындалуына жағдай жасайтын маңызды адами әрі кәсіби құндылық болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 18 маусымдағы № 229 бұйрығы.
2. Білім беру және балалардың құқықтарын қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 19 қаңтардағы № 17 бұйрығы.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
4. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития. – 15-е изд., перераб. и доп. – М.: Академия, 2015. – 656 с.
5. Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. – New York: Basic Books, 1988. – 224 p.
6. UNICEF. Caring for the Caregiver: A Training and Implementation Package. – New York: UNICEF, 2020.
7. UNICEF. What You Need to Know About Parent-Child Attachment. – UNICEF Kazakhstan, 2023.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИЁМЫ УСТАНОВЛЕНИЯ ДОВЕРИТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ, ОСТАВШИМИСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические основы установления доверительных отношений в процессе воспитания детей, оставшихся без попечения родителей. Анализируется влияние матери-воспитателя, работающей в детской деревне семейного типа, на формирование личности ребёнка, её ответственность за создание эмоционально безопасной среды и способы организации воспитательной работы с учётом индивидуальных особенностей воспитанников. Уважительное отношение к жизненному опыту ребёнка, активное слушание, оказание эмоциональной поддержки, формирование стабильного распорядка дня, соблюдение личных границ и поощрение позитивного поведения рассматриваются как важные педагогические приёмы укрепления доверительных отношений. Обосновывается необходимость воспринимать сложные проявления в поведении ребёнка не как неизменную характеристику его личности, а в ряде случаев как реакцию, обусловленную прежним негативным опытом или неудовлетворёнными потребностями. Практическая значимость статьи заключается в представлении педагогических принципов и способов повседневного взаимодействия, которые могут применяться в профессиональной деятельности матерей-воспитателей.

Ключевые слова: дети, оставшиеся без попечения родителей, мать-воспитатель, доверительные отношения, педагогическая поддержка, эмоциональная безопасность, личность ребёнка, эмпатия, индивидуальные особенности, семейное воспитание, психологическая устойчивость.

Ахмадиев Райман Норланович
Учитель физического воспитания
КГУ «Реабилитационный центр для детей с особыми образовательными потребностями»
Восточно-Казахстанская область, город Усть-Каменогорск

ОРГАНИЗАЦИЯ НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИГР НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В статье рассматриваются возможности организации нейропсихологических игр на занятиях физической культурой с использованием элементов искусственного интеллекта в работе с детьми с особыми образовательными потребностями. Раскрываются особенности сочетания двигательной активности с заданиями, направленными на развитие внимания, памяти, координации движений, пространственной ориентировки и произвольной регуляции деятельности. Представлены примеры нейропсихологических игр и упражнений, описаны возможности применения цифровых инструментов для разработки, адаптации и усложнения игровых заданий. Особое внимание уделяется индивидуальному подходу, соблюдению требований безопасности и роли педагога при использовании технологий искусственного интеллекта. Подчёркивается, что цифровые инструменты являются вспомогательным средством организации образовательного процесса и не заменяют профессионального сопровождения ребёнка.

Ключевые слова: физическая культура, нейропсихологические игры, искусственный интеллект, дети с особыми образовательными потребностями, двигательная активность, межполушарное взаимодействие, координация движений, внимание, память, индивидуальный подход.

Введение

В современных условиях развития образования особую актуальность приобретает поиск эффективных методов обучения и развития детей с учётом их индивидуальных возможностей и образовательных потребностей. Особенно важным это становится в условиях инклюзивного и специального образования, где необходимо создавать благоприятные условия для активного участия каждого ребёнка в образовательном процессе.

Физическая культура является не только средством укрепления здоровья и развития физических качеств, но и важным компонентом комплексного развития ребёнка. Во время двигательной активности дети учатся ориентироваться в пространстве, воспринимать и запоминать информацию, концентрировать внимание, контролировать собственные действия и взаимодействовать с окружающими.

В связи с этим особый интерес представляет применение нейропсихологического подхода на занятиях физической культурой. Он предполагает сочетание двигательных упражнений с заданиями, направленными на развитие внимания, памяти, зрительно-моторной координации, пространственного восприятия и произвольной регуляции деятельности.

Дополнительные возможности для организации таких занятий открывает использование цифровых технологий и элементов искусственного интеллекта. Они позволяют педагогу разрабатывать разнообразные игровые задания, создавать визуальные материалы, изменять уровень сложности упражнений и подбирать варианты инструкций с учётом индивидуальных возможностей учащихся.

Цель и задачи работы

Цель работы — совершенствование организации занятий физической культурой посредством применения нейропсихологических игр и элементов искусственного интеллекта с учётом индивидуальных возможностей детей с особыми образовательными потребностями.

Для достижения поставленной цели определены следующие задачи:

- содействовать развитию координации движений и общей моторики;
- создавать условия для развития внимания, памяти и скорости реакции;
- совершенствовать пространственную ориентировку и зрительно-моторную координацию;
- развивать навыки произвольной регуляции и контроля двигательной деятельности;
- использовать упражнения, направленные на согласованность движений обеих сторон тела;
- повышать мотивацию и интерес детей к занятиям физической культурой;
- адаптировать двигательные задания к индивидуальным возможностям учащихся;
- применять цифровые инструменты и элементы искусственного интеллекта для подготовки и разнообразия игровых упражнений.

Методы и средства реализации

В работе используются игровые, двигательные, координационные и нейропсихологически ориентированные упражнения. Основной принцип организации занятий заключается в сочетании физической активности с выполнением познавательных задач.

К игровым методам относятся подвижные игры, задания по зрительным и звуковым сигналам, упражнения на переключение внимания, а также игры, предполагающие запоминание и воспроизведение последовательности действий.

Нейропсихологически ориентированные упражнения направлены на развитие согласованности движений, зрительно-моторной координации, пространственного восприятия и способности контролировать собственные действия. Например, детям предлагается выполнять перекрёстные движения руками и ногами, следить за изменением сигналов, запоминать последовательность движений и действовать в соответствии с заданной инструкцией.

Координационные упражнения способствуют совершенствованию равновесия, точности движений, ориентировки в пространстве и способности перестраивать двигательную деятельность при изменении условий задания.

В качестве средств обучения используются физические упражнения, цветные карточки, геометрические фигуры, напольные ориентиры, визуальные и звуковые сигналы, спортивный инвентарь и цифровые приложения. Выбор средств определяется целью занятия, возрастом детей, уровнем их двигательной подготовки и индивидуальными образовательными потребностями.

Организация нейропсихологических игр на занятиях физической культурой

Организация нейропсихологических игр в условиях реабилитационного центра осуществляется с учётом индивидуально-развивающей программы ребёнка и рекомендаций специалистов, участвующих в его психолого-педагогическом сопровождении. При

планировании занятий учитель физического воспитания учитывает двигательные возможности ребёнка, особенности восприятия инструкций, уровень самостоятельности и переносимость физической нагрузки. Использование элементов искусственного интеллекта позволяет подготавливать дополнительные варианты игровых заданий, визуальные подсказки и последовательности команд. При этом все материалы предварительно проверяются педагогом, а их применение согласуется с задачами индивидуальной программы и требованиями безопасности.

Задания рекомендуется подбирать по принципу «от простого к сложному». На первоначальном этапе ребёнок осваивает отдельное движение или учится реагировать на один сигнал. По мере освоения упражнения постепенно усложняются: увеличивается количество команд, изменяется последовательность действий, добавляются новые ориентиры или предлагается выполнять несколько инструкций последовательно.

Игра «Цветные сигналы». Педагог показывает детям карточки разных цветов. Каждый цвет обозначает определённое движение: приседание, хлопок в ладоши, шаг в сторону или поднятие рук. Ребёнку необходимо сосредоточить внимание на сигнале и выполнить соответствующее действие. На следующем этапе можно менять последовательность карточек, предлагать запомнить несколько сигналов или выполнять движения в определённом ритме. Игра позволяет объединить двигательную активность с заданиями на внимание, запоминание и выбор действия.

Игра «Повтори движение». Педагог демонстрирует последовательность простых движений, которую дети должны запомнить и повторить. Начинать целесообразно с двух-трёх движений, постепенно увеличивая последовательность с учётом возможностей ребёнка. Упражнение направлено на тренировку внимания, двигательной памяти и способности следовать инструкции.

Упражнения на согласованность движений обеих сторон тела. Детям предлагается выполнять перекрёстные движения: касаться правой рукой левого колена, а левой рукой — правого; попеременно двигать конечностями; выполнять согласованные движения обеими руками. Упражнения проводятся в доступном темпе, с демонстрацией образца и постепенным усложнением.

Игры на пространственную ориентировку. Для выполнения заданий используются напольные метки, цветные круги, квадраты и другие ориентиры. Детям предлагается двигаться по заданному маршруту, наступать на фигуры определённого цвета или менять направление движения по зрительному либо звуковому сигналу. При необходимости маршрут сокращается, а количество ориентиров уменьшается.

Подобные игры позволяют разнообразить занятия физической культурой и включать в двигательный процесс задания на восприятие, запоминание, выбор и контроль действий. При этом упражнения должны соответствовать возможностям детей, а их сложность — изменяться постепенно.

Использование искусственного интеллекта при подготовке игровых заданий

Одним из перспективных направлений совершенствования педагогической работы является применение элементов искусственного интеллекта для подготовки и адаптации игровых заданий.

Искусственный интеллект может выступать вспомогательным инструментом при разработке сценариев нейропсихологических игр, составлении последовательностей команд, создании карточек с заданиями и подготовке вариантов упражнений разного уровня сложности.

Например, с помощью цифровых инструментов педагог может разработать несколько вариантов игры **«Цветные сигналы»:** для первоначального знакомства с заданием, закрепления навыка и последующего усложнения. В первом варианте ребёнку предъявляются два цвета и два соответствующих движения. В дальнейшем количество сигналов можно

увеличить, добавить необходимость запоминать последовательность или изменить правила выполнения.

Другой пример — подготовка игры **«Повтори движение».** Искусственный интеллект может помочь составить последовательности движений с учётом заданных педагогом ограничений, подготовить иллюстрации и сформулировать короткие инструкции. Учитель проверяет содержание заданий, выбирает подходящие упражнения и при необходимости адаптирует их для конкретной группы детей.

Цифровые приложения также могут использоваться для отображения цветовых сигналов, звуковых команд, последовательностей изображений и игровых инструкций. При этом выполнение двигательных упражнений организуется в реальном пространстве под непосредственным руководством педагога.

Следует подчеркнуть, что искусственный интеллект не является самостоятельным средством диагностики и не может без участия специалиста определять индивидуальные образовательные потребности ребёнка. Его применение целесообразно рассматривать как способ облегчения подготовки учебных материалов и расширения набора педагогических решений. Окончательный выбор упражнений, оценка их доступности и контроль выполнения остаются за учителем.

Индивидуальный подход и обеспечение безопасности

В работе с детьми с особыми образовательными потребностями особое значение имеет индивидуализация занятий. Одно и то же упражнение может предусматривать несколько вариантов выполнения, различающихся количеством сигналов, скоростью предъявления команд, сложностью двигательных действий и продолжительностью задания.

Если ребёнку трудно выполнить несколько действий одновременно, задание следует упростить. Сначала отрабатывается каждое движение отдельно, затем они объединяются в короткую последовательность. При необходимости педагог повторно объясняет инструкцию, демонстрирует образец, использует визуальные подсказки и оказывает индивидуальную помощь.

Все упражнения должны соответствовать возрасту, двигательным возможностям и состоянию здоровья учащихся. Необходимо соблюдать требования безопасности, обеспечивать достаточное пространство для движения, контролировать физическую нагрузку и предусматривать возможность отдыха. При выполнении заданий важно учитывать утомляемость детей и своевременно изменять интенсивность деятельности.

Использование цифровых технологий также требует ответственного подхода. Следует учитывать доступность оборудования, качество программного обеспечения и необходимость защиты персональных данных детей. Не рекомендуется передавать в сторонние цифровые сервисы сведения, позволяющие идентифицировать ребёнка, а также конфиденциальную информацию о его здоровье и особенностях развития.

Цифровые средства должны дополнять двигательную активность, а не вытеснять её. Главными условиями эффективной организации занятий остаются профессиональное сопровождение педагога, доступность заданий и создание доброжелательной образовательной среды.

Преимущества и ограничения использования искусственного интеллекта

Применение элементов искусственного интеллекта расширяет возможности педагога при подготовке занятий, позволяет разнообразить игровые задания и сократить время на разработку учебных материалов. Цифровые инструменты помогают создавать новые варианты упражнений, формулировать инструкции и адаптировать задания к различным уровням сложности.

Нейропсихологически ориентированные игры, включённые в занятия физической культурой, создают дополнительные возможности для тренировки внимания, памяти, координации движений, пространственной ориентировки и навыков самоконтроля. Игровая

форма способствует поддержанию интереса детей и повышению их вовлечённости в выполнение двигательных заданий.

Вместе с тем использование искусственного интеллекта имеет определённые ограничения. Предлагаемые системой материалы могут содержать ошибки, не учитывать индивидуальные физические возможности учащихся или предусматривать чрезмерно сложные упражнения. Поэтому все материалы должны предварительно проверяться педагогом и при необходимости корректироваться.

Искусственный интеллект не заменяет непосредственного общения учителя с ребёнком, эмоциональной поддержки, наблюдения за выполнением движений и своевременной коррекции ошибок. Он также не может самостоятельно гарантировать безопасность упражнений и достижение запланированных образовательных результатов.

Таким образом, искусственный интеллект следует рассматривать исключительно как вспомогательный педагогический инструмент. Ведущая роль остаётся за учителем, который определяет цели занятия, выбирает подходящие упражнения, контролирует безопасность и наблюдает за индивидуальной динамикой выполнения заданий.

Заключение

Организация нейропсихологических игр на занятиях физической культурой с использованием элементов искусственного интеллекта представляет собой перспективное направление совершенствования образовательного процесса при работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Сочетание двигательной активности, игровых методов, нейропсихологически ориентированных упражнений и цифровых технологий позволяет расширять набор педагогических приёмов, создавать разнообразные задания и учитывать индивидуальные возможности учащихся.

Представленные игры могут использоваться для тренировки внимания, двигательной памяти, координации движений, пространственной ориентировки и навыков произвольной регуляции деятельности. При этом содержание и сложность упражнений должны определяться с учётом особенностей каждого ребёнка, а их выполнение — сопровождаться педагогическим наблюдением.

Использование искусственного интеллекта позволяет облегчить подготовку игровых материалов, создавать дополнительные варианты заданий и повышать разнообразие занятий. Однако эффективность такой работы зависит от профессионализма педагога, обоснованного выбора упражнений, соблюдения требований безопасности и создания благоприятной эмоциональной атмосферы.

Таким образом, искусственный интеллект не заменяет учителя физической культуры, а расширяет его возможности при подготовке и организации занятий. Грамотное и ответственное применение цифровых инструментов в сочетании с двигательными и игровыми методами способствует созданию более доступной, вариативной и ориентированной на индивидуальные потребности детей образовательной среды.

Список литературы

1. Республика Казахстан. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании». — Информационно-правовая система «Әділет». — URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_.

2. Об утверждении Типовых правил деятельности организаций образования соответствующих типов и видов, за исключением организаций высшего и послевузовского образования: приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 31 августа 2022 года № 385. — URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029329.

3. Жомартова А. Д., Озгамбаева Р. О., Алпысбаева М. Б., Кажикенова Г. М., Антикеева С. К. Методические рекомендации по организации занятий физической культурой в

инклюзивной среде // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Педагогические науки». — 2025. — Т. 88, № 4. — С. 359–376. — DOI: https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.88.4.032.

4. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. — М.: Издательство Московского университета, 1973.

5. Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. — Paris: UNESCO, 2023. — URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693.

6. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. — Paris: UNESCO, 2021. — URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137.Республика Казахстан. Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592. — URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592.

7. Министерство просвещения Республики Казахстан. Концептуальные основы внедрения искусственного интеллекта в систему среднего, технического и профессионального, послесреднего образования на 2025–2029 годы. — Официальный информационный ресурс Министерства просвещения Республики Казахстан. — URL: https://www.gov.kz/org/edu/press/news/details/1070018?lang=ru.

8. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Об утверждении Типовых правил деятельности видов специальных организаций образования: приказ от 14 февраля 2017 года № 66. — Информационно-правовая система «Әділет». — URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014995.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА НЕЙРОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс барысында жасанды интеллект элементтерін пайдалана отырып, дене шынықтыру сабақтарында нейропсихологиялық ойындарды ұйымдастыру мүмкіндіктері қарастырылады. Қозғалыс белсенділігін зейінді, есте сақтауды, қимыл-қозғалыс үйлесімділігін, кеңістікті бағдарлауды және әрекетті ерікті реттеу қабілетін дамытуға бағытталған тапсырмалармен ұштастырудың ерекшеліктері ашылады. Нейропсихологиялық ойындар мен жаттығулардың үлгілері ұсынылып, ойын тапсырмаларын әзірлеу, бейімдеу және күрделендіру үшін цифрлық құралдарды қолдану мүмкіндіктері сипатталады. Балаларға жеке тұрғыдан қарауға, қауіпсіздік талаптарын сақтауға және жасанды интеллект технологияларын қолдануда педагогтің рөліне ерекше назар аударылады. Цифрлық құралдар білім беру үдерісін ұйымдастырудың қосымша құралы болып табылатыны және баланы кәсіби педагогикалық сүйемелдеуді алмастырмайтыны атап көрсетіледі.

Түйін сөздер: дене шынықтыру, нейропсихологиялық ойындар, жасанды интеллект, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, қозғалыс белсенділігі, ми сыңарларының өзара әрекеттесуі, қимыл-қозғалыс үйлесімділігі, зейін, есте сақтау, жеке тәсіл.

Исанова Асем Сериковна
Педагог-психолог
КГУ «Реабилитационный центр для детей с особыми образовательными потребностями»
Восточно-Казахстанская область, город Усть-Каменогорск

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ ПЕДАГОГА КАК ФАКТОР ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ РЕАБИЛИТАЦИОННОГО ЦЕНТРА

Аннотация. В статье рассматривается эмоциональное благополучие педагога как фактор психологической безопасности детей с особыми образовательными потребностями в условиях реабилитационного центра. Цель работы — раскрыть механизмы, посредством которых состояние педагога влияет на эмоциональную предсказуемость среды, качество взаимодействия, участие ребёнка в коррекционно-развивающих занятиях и согласованность междисциплинарной помощи. Методологическую основу составил аналитический обзор исследований профессионального благополучия и выгорания педагогов, эмоциональной компетентности в инклюзивном и специальном образовании, отношений «педагог — ребёнок», а также международных рекомендаций по реабилитации детей с нарушениями развития. Показано, что дети с особыми образовательными потребностями могут быть особенно чувствительны к резкости, непоследовательности, сенсорной перегрузке и внезапному изменению требований. Эмоционально устойчивый педагог способен точнее распознавать коммуникативные и поведенческие сигналы ребёнка, дозировать помощь, сохранять достоинство воспитанника и координировать действия с психологом, дефектологом, логопедом, реабилитологом и семьёй. Вместе с тем индивидуальная саморегуляция не компенсирует чрезмерную нагрузку, неясность ролей и дефицит командной поддержки. Делается вывод, что забота о благополучии педагога должна входить в систему качества и безопасности реабилитационного центра наряду с индивидуализацией программ, междисциплинарным взаимодействием и участием семьи.

Ключевые слова: эмоциональное благополучие педагога, психологическая безопасность, дети с особыми образовательными потребностями, реабилитационный центр, эмоциональная регуляция, специальный педагог, междисциплинарное взаимодействие.

Введение

Психологическая безопасность ребёнка с особыми образовательными потребностями (ООП) в реабилитационном центре означает не только отсутствие насилия, унижения и дискриминации. Она включает переживание предсказуемости, принятия и доступности помощи, возможность выражать дискомфорт приемлемым для ребёнка способом, право на ошибку и отказ от задания при перегрузке, а также уверенность в том, что взрослые

согласованно реагируют на его потребности. Для детей с нарушениями коммуникации, сенсорной обработки, двигательной сферы, интеллекта, эмоционально-волевой регуляции или множественными нарушениями эта предсказуемость имеет особое значение: тревога может проявляться не словесной жалобой, а избеганием, стереотипным поведением, агрессией, плачем, замиранием или соматической реакцией.

Реабилитационный центр отличается от общеобразовательной школы интенсивностью индивидуальной помощи и составом команды. Ребёнок взаимодействует с педагогом, психологом, дефектологом, логопедом, специалистом по физической реабилитации и другими сотрудниками; занятия могут сопровождаться утомлением, фрустрацией и необходимостью многократного повторения. Поэтому эмоциональное благополучие педагога приобретает средовое значение. Под ним понимается состояние, при котором специалист способен осознавать и регулировать собственные эмоции, сохранять профессиональную вовлечённость, восстанавливаться после напряжённых эпизодов и поддерживать уважительное, последовательное взаимодействие с ребёнком и его семьёй [1].

Цель статьи — раскрыть роль эмоционального благополучия педагога в обеспечении психологической безопасности детей с ООП в условиях реабилитационного центра. Для достижения цели уточняются особенности безопасной реабилитационной среды, анализируются механизмы влияния состояния педагога на ребёнка и обосновываются индивидуальные, командные и организационные меры профилактики профессионального истощения.

Систематические обзоры, метаанализы, крупные наблюдательные и интервенционные исследования по проблемам благополучия и выгорания педагогов, эмоциональной компетентности в инклюзивном и специальном образовании, межсекторного взаимодействия при сопровождении детей с ООП и психологической безопасности использованы для глубокого изучения данного направления. Дополнительно использован совместный доклад Всемирной организации здравоохранения и ЮНИСЕФ о детях с нарушениями развития. При интерпретации различались статистические ассоциации и причинные эффекты; результаты школьных исследований переносились на реабилитационный центр только в той части, которая относится к устойчивым характеристикам взаимодействия и организации помощи.

Модель «просоциального класса» связывает социально-эмоциональную компетентность и благополучие педагога с качеством отношений, управлением поведением и эмоциональным климатом [2]. В реабилитационном центре эту модель необходимо расширить: безопасность создаётся не одним специалистом и не в одном кабинете, а всей последовательностью контактов ребёнка. Если разные сотрудники предъявляют противоречивые требования, игнорируют индивидуальные способы коммуникации или по-разному реагируют на признаки перегрузки, ребёнок сталкивается с непредсказуемой средой даже при высокой квалификации каждого специалиста.

Безопасное взаимодействие с ребёнком с ООП имеет несколько признаков: обращение к ребёнку понятным ему способом; учёт сенсорной и физической доступности; предупреждение о смене деятельности; постепенное повышение трудности; возможность паузы; уважение к телесным границам; различение нежелательного поведения и личности ребёнка; отсутствие публичного сравнения и стыда. Педагог объясняет действия, запрашивает согласие в доступной форме, наблюдает за невербальными сигналами и завершает занятие так, чтобы восстановить эмоциональное равновесие. Психологическая безопасность при этом не означает отказ от требований, а предполагает их ясность, посильность и предсказуемость.

Систематический обзор эмоциональной компетентности педагогов в инклюзивном образовании показал, что эмпатия, эмоциональная осознанность и регуляция связаны с качеством взаимодействия, климатом, вовлечённостью и адаптацией обучающихся; результаты различаются в зависимости от вида нарушения и контекста [3]. Следовательно, универсальная доброжелательность недостаточна: педагог должен понимать функциональное

значение поведения конкретного ребёнка и соотносить эмоциональную поддержку с его коммуникационными, сенсорными и когнитивными возможностями.

Механизмы влияния эмоционального состояния педагога

Первый механизм — эмоциональная доступность и точность распознавания сигналов. Ребёнок с ограниченной речью может сообщать о боли, тревоге или переутомлении изменением темпа движений, вокализациями, отказом, уходом от контакта или проблемным поведением. Педагог в ресурсном состоянии чаще сохраняет исследовательскую позицию: проверяет возможные причины, уменьшает нагрузку, использует визуальную поддержку или альтернативную коммуникацию. При выраженном истощении возрастает риск приписать поведение упрямству и усилить требование, что может привести к эскалации.

Второй механизм — совместная регуляция. Многие дети с ООП ещё не способны самостоятельно распознавать и снижать интенсивность переживаний. Спокойный темп речи, устойчивый голос, короткая инструкция, понятный выбор и заранее известная последовательность помогают ребёнку опереться на взрослого. Регуляция педагога не означает подавления эмоций: систематический обзор показывает, что эффективность стратегии зависит от ситуации, а постоянное внешнее скрывание напряжения может сопровождаться неблагоприятными последствиями [11]. Важна способность заметить собственное возбуждение, сделать паузу и передать ребёнка коллеге, если безопасное продолжение занятия невозможно.

Третий механизм — предсказуемость требований и профилактика сенсорной перегрузки. Реабилитационные занятия нередко предполагают интенсивное внимание к телу, речи, движению и выполнению непривычных действий. Эмоционально устойчивый педагог гибко регулирует темп, объём стимуляции и количество подсказок, не превращая достижение цели в борьбу за послушание. Он предупреждает ребёнка о прикосновении и переходе, использует расписание, фиксирует признаки утомления и согласует с командой способы успокоения. Такая организация снижает вероятность того, что терапевтическая или педагогическая процедура будет переживаться как угроза.

Четвёртый механизм — сохранение достоинства и субъектности ребёнка. Результаты реабилитации часто оцениваются через дефициты: что ребёнок пока не умеет, какие функции нарушены, сколько помощи ему требуется. При профессиональном истощении язык легко становится обезличивающим, а ребёнок — объектом процедур. Психологически безопасная практика предполагает обращение по имени, обсуждение ребёнка без уничижительных ярлыков, предоставление выбора и фиксацию даже небольшого прогресса. Совместный доклад ВОЗ и ЮНИСЕФ подчёркивает необходимость человекоцентрированной и семейно-ориентированной помощи детям с нарушениями развития [8].

Пятый механизм — согласованность междисциплинарной команды. Обзор практик помощи детям с особыми образовательными потребностями выделяет участие ребёнка и семьи, персонализацию, уважительную коммуникацию, подготовленность к партнёрству и работу через профессиональные границы как ключевые условия сотрудничества [7]. Благополучие педагога поддерживает готовность обсуждать сомнения и принимать обратную связь. Напротив, хроническое напряжение может усиливать защитную позицию, конфликты между специалистами и несогласованность рекомендаций, которую ребёнок и семья воспринимают как небезопасность.

Специалисты, работающие с детьми с ООП, сталкиваются с высокой эмоциональной и когнитивной нагрузкой: необходимостью индивидуализировать задания, управлять сложным поведением, взаимодействовать с обеспокоенными родителями, документировать динамику и координировать планы разных специалистов. Метаанализ 41 работы с общей выборкой 6623 специальных педагогов выявил связи компонентов выгорания с факторами ученика, самого педагога и организации [4]. Современный обзор исследований 2013–2023 годов также показывает особую роль условий труда, распределения обязанностей, административной и

коллегиальной поддержки [5]. Эти данные не означают неизбежности выгорания, но подтверждают необходимость организационной профилактики.

К специфическим рискам реабилитационного центра относятся повторяющиеся кризисные эпизоды, физическая нагрузка, переживание ограниченного или нестабильного прогресса ребёнка, контакт с болью и семейным стрессом, а также ролевая неопределённость на границе педагогики, терапии и ухода. Исследование психического здоровья специальных педагогов показывает, что наряду с общими факторами тревоги и депрессии существенны профессионально-специфические стрессоры [6]. Поэтому оценка благополучия должна учитывать не только индивидуальную устойчивость, но и расписание, численность и сложность случаев, время на командное обсуждение, доступность супервизии и физическую безопасность труда.

Защитные ресурсы образуют три уровня. Индивидуальный уровень включает самонаблюдение, навыки восстановления, знание собственных триггеров и реалистичные границы компетенции. Командный уровень предполагает согласованный план поведения, возможность своевременной подмены, разбор сложных случаев без обвинения и единый язык описания потребностей ребёнка. Организационный уровень включает посильную нагрузку, защищённое время для документации и консилиумов, ясные полномочия, обучение безопасным способам сопровождения, доступ к психологической поддержке и процедуру действий после кризисного события.

Практические направления профилактики в реабилитационном центре

Первое направление — включение благополучия сотрудников в управление качеством помощи. Центру целесообразно регулярно и конфиденциально оценивать рабочую нагрузку, признаки эмоционального истощения и потребность в поддержке; анализировать не личную «слабость» специалиста, а повторяющиеся организационные причины напряжения. Сигналами риска могут быть рост конфликтов, циничная речь о детях, избегание сложных случаев, частые ошибки, отсутствие восстановления между занятиями и ощущение утраты профессиональной эффективности. Скрининг не заменяет диагностику и не должен использоваться для наказания.

Второе направление — единые стандарты психологически безопасного занятия. До начала работы команда определяет предпочитаемые способы коммуникации ребёнка, сенсорные триггеры, признаки боли и перегрузки, эффективные способы успокоения, допустимые формы физической помощи и алгоритм кризисного реагирования. Эти сведения включаются в индивидуальный реабилитационно-образовательный маршрут и регулярно уточняются вместе с семьёй. Педагог получает право остановить занятие при угрозе безопасности, а после сложного эпизода — время на краткий командный разбор.

Третье направление — поддержка партнёрства с семьёй и специалистами. Родителей следует рассматривать как носителей уникального знания о ребёнке, но не переносить на них ответственность за профессиональные решения центра. Рекомендации формулируются согласованно, понятным языком и с учётом ресурсов семьи. Педагог не обязан выполнять функции психолога, врача или социального работника: его задача состоит в педагогическом наблюдении, поддерживающем взаимодействии, фиксации динамики и своевременной передаче информации компетентному специалисту. Чёткие границы роли снижают риск ошибок и эмоционального истощения.

Проведённый анализ позволяет рассматривать эмоциональное благополучие педагога как значимый, но не единственный фактор психологической безопасности ребёнка с ООП. Оно влияет через конкретные процессы: чувствительность к сигналам, совместную регуляцию, предсказуемость требований, уважение субъектности и командную согласованность. Однако состояние ребёнка определяется также тяжестью и сочетанием нарушений, болью, семейной ситуацией, доступностью коммуникации, физической средой и качеством всей программы помощи. Поэтому недопустимо возлагать на одного педагога полную ответственность за безопасность и результаты реабилитации.

Заключение

Эмоциональное благополучие педагога в реабилитационном центре является профессиональным ресурсом психологической безопасности детей с ООП. Оно помогает специалисту сохранять предсказуемость, замечать невербальные признаки дискомфорта, регулировать интенсивность помощи, предупреждать сенсорную и эмоциональную перегрузку, поддерживать достоинство ребёнка и сотрудничать с семьёй и командой. Хронический дистресс и выгорание повышают риск реактивности, обезличивания и несогласованных действий, но не являются единственной причиной небезопасного взаимодействия.

Эффективная профилактика должна быть многоуровневой. Наряду с развитием эмоциональной компетентности педагога необходимы разумная нагрузка, ясность ролей, единый индивидуальный маршрут, командные разборы, супервизия, возможность подмены и доступ к психологической помощи. Следовательно, заботу о сотруднике следует закреплять как элемент системы качества реабилитационного центра. Психологическая безопасность ребёнка возникает там, где профессиональные требования сочетаются с уважением к его способу коммуникации, темпу, телесным границам и праву участвовать в решениях, а педагог получает реальные условия для устойчивой работы.

Список литературы:

1. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании. — СПБ.: СОЮЗ, 2002. — 271 с.

2. Баева И. А. Психологическая безопасность среды: условие активной работы и направление научных исследований // Вестник практической психологии образования. — 2007. — Т. 4, № 4.

3. Баева И. А., Гаязова Л. А. Психологическая безопасность образовательной среды школы и её психолого-педагогическое сопровождение // Психолого-педагогические исследования. — 2012. — Т. 4, № 3.

4. Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды: формирование направлений и перспективы развития // Extreme Psychology and Personal Safety. — 2024. — Т. 1, № 3. — С. 5–19. DOI: https://doi.org/10.17759/epps.202401030.

5. Эмоциональная культура педагога как основа внутренних условий психологической безопасности образовательного пространства // Проблемы современного педагогического образования. — 2019.

6. Эмоциональное благополучие и профессиональное выгорание педагога

7. Maslach C., Leiter M. P. The Truth About Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to Do About It. — San Francisco: Jossey-Bass, 1997.

8. Исследование взаимосвязи профессионального выгорания учителей и эмоционального климата в классе // Journal of School Psychology. — 2022. — Vol. 95. — P. 43–57. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jsp.2022.09.001

9. Обзор и метаанализ исследований взаимосвязи климата в классе с академическим и психологическим благополучием детей // Developmental Review. — 2020. — Vol. 57. — Article 100912. DOI: https://doi.org/10.1016/j.dr.2020.100912.

10. Исследование влияния программ осознанности для педагогов на состояние учителей и результаты развития учащихся // Mindfulness. — 2021.

11. Исследование субъективного благополучия воспитателей как фактора психологической безопасности образовательной среды детского сада // Психология. Психофизиология

ПЕДАГОГТІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ӘЛ-АУҚАТЫ – ОҢАЛТУ ОРТАЛЫҒЫ ЖАҒДАЙЫНДА ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ФАКТОРЫ

Аңдатпа. Мақалада оңалту орталығы жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету факторы ретінде педагогтің эмоционалдық әл-ауқаты қарастырылады. Жұмыстың мақсаты – педагогтің эмоционалдық жағдайының ортаның эмоциялық тұрақтылығы мен болжамдылығына, өзара әрекеттесу сапасына, баланың түзету-дамыту сабақтарына қатысуына және пәнаралық көмектің үйлесімділігіне ықпал ету тетіктерін ашып көрсету. Әдіснамалық негіз ретінде педагогтердің кәсіби әл-ауқаты мен эмоционалдық күйіп кетуіне, инклюзивті және арнайы білім берудегі эмоционалдық құзыреттілікке, «педагог – бала» қарым-қатынасына, сондай-ақ дамуында бұзылыстары бар балаларды оңалту жөніндегі халықаралық ұсынымдарға қатысты зерттеулерге аналитикалық шолу жасалды. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қарым-қатынастағы дөрекілікке, мінез-құлықтағы бірізділіктің болмауына, сенсорлық шамадан тыс жүктемеге және талаптардың кенеттен өзгеруіне айрықша сезімтал болуы мүмкін екендігі көрсетіледі. Эмоционалдық тұрғыдан тұрақты педагог баланың коммуникативтік және мінез-құлықтық белгілерін дәлірек танып, көрсетілетін көмектің көлемін реттей алады, тәрбиеленушінің қадір-қасиетін сақтайды және психологпен, дефектологпен, логопедпен, оңалту маманымен және отбасымен бірлескен әрекеттерді үйлестіреді. Сонымен қатар жеке өзін-өзі реттеу дағдылары шамадан тыс жұмыс жүктемесінің, міндеттер мен рөлдердің айқын белгіленбеуінің және командалық қолдаудың жеткіліксіздігінің орнын толтыра алмайды. Педагогтің әл-ауқатына қамқорлық жасау жеке бағдарламаларды бейімдеу, пәнаралық өзара іс-қимыл және отбасының қатысуымен қатар оңалту орталығының сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің құрамдас бөлігі болуы қажет деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: педагогтің эмоционалдық әл-ауқаты, психологиялық қауіпсіздік, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар, оңалту орталығы, эмоциялық реттеу, арнайы педагог, пәнаралық өзара іс-қимыл.

TEACHER EMOTIONAL WELL-BEING AS A FACTOR IN THE PSYCHOLOGICAL SAFETY OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN A REHABILITATION CENTRE

Abstract. The article examines teacher emotional well-being as a factor in the psychological safety of children with special educational needs in a rehabilitation centre. The aim is to explain the mechanisms through which teachers' emotional state affects environmental predictability, interaction quality, participation in developmental and rehabilitation activities, and consistency of multidisciplinary support. The paper presents an analytical review of studies on teacher well-being and burnout, emotional competence in inclusive and special education, teacher–child relationships, and international guidance on rehabilitation for children with developmental disabilities. Children with special educational needs may be particularly sensitive to harshness, inconsistent responses, sensory overload, and abrupt changes in expectations. Emotionally stable teachers are better positioned to recognize communicative and behavioural signals, grade assistance, protect the child's dignity, and coordinate support with psychologists, special educators, speech therapists, rehabilitation professionals, and families. However, individual self-regulation cannot compensate for excessive workload, role ambiguity, or insufficient team support. Teacher well-being should therefore be integrated into the rehabilitation centre's quality and safety system together with individualized planning, interdisciplinary collaboration, and family participation.

Keywords: teacher emotional well-being, psychological safety, children with special educational needs, rehabilitation centre, emotion regulation, special educator, multidisciplinary collaboration.

Қапанова Ғалия Саятқызы
Тарих, құқық пәнінің мұғалімі
«Абай атындағы мамандандырылған мектеп-гимназия интернаты» КММ
Абай облысы, Абай ауданы, Қарауыл ауылы

«ТАРИХТАҒЫ ҰЛЫ ТҰЛҒАЛАР» АВТОРЛЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ МАҢЫЗЫ

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – тарихи санасы қалыптасқан, ұлттық құндылықтарды құрметтейтін, елінің өткені мен бүгініне бейжай қарамайтын, азаматтық ұстанымы берік тұлға тәрбиелеу. Осы тұрғыдан алғанда, тарих пәнінің оқушының дүниетанымын кеңейтудегі, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы және отансүйгіштік сезімін дамытудағы маңызы зор. Тарихты оқыту барысында тарихи оқиғалар мен даталарды меңгертумен қатар, сол кезеңдерде өмір сүріп, қоғамның дамуына ықпал еткен ұлы тұлғалардың өмір жолын, қызметін және мұрасын зерделеу ерекше орын алады. Осы мақсатта әзірленген «Тарихтағы ұлы тұлғалар» атты авторлық бағдарлама оқушылардың тарихи білімін тереңдетуге, зерттеушілік қабілетін дамытуға және ұлттық тарихи санасын қалыптастыруға бағытталған.

Бағдарлама 9-сынып оқушыларына арналған факультативтік курс ретінде дүниежүзі және Қазақстан тарихында өзіндік із қалдырған көрнекті тұлғалардың өмірі мен қоғамдық қызметін жан-жақты танып-білуге мүмкіндік береді. Оның мазмұны тарихи-танымдық, азаматтық-патриоттық және рухани-адамгершілік бағыттарды қамтиды. Бағдарлама аясында мемлекет қайраткерлерінің, қолбасшылардың, ғалымдардың, ойшылдардың, ағартушылардың, жазушылардың, өнер және мәдениет өкілдерінің тарихи мұрасы қарастырылады. Сонымен қатар қазақ халқының рухани және интеллектуалдық дамуына үлес қосқан ұлттық зиялылардың өмірі мен қызметіне ерекше назар аударылады.

Тарихи тұлғаларды зерделеу оқушыларға белгілі бір адамның өмірбаянын меңгерумен ғана шектелмей, оның өмір сүрген дәуірінің ерекшеліктерін, қоғамдық-саяси жағдайын және тарихи оқиғалардың себеп-салдарын түсінуге көмектеседі. Мысалы, мемлекет қайраткерлерінің қызметін қарастыру арқылы оқушылар ел басқару, қоғамдық жауапкершілік және саяси шешімдердің маңызы туралы түсінік қалыптастырады. Ғалымдар мен ағартушылардың өмір жолын зерделеу білімге құштарлықтың, табандылықтың және ізденістің құндылығын ұғынуға ықпал етеді. Ал әдебиет пен өнер қайраткерлерінің шығармашылық мұрасымен танысу оқушылардың рухани дүниесін байытып, мәдени мұраға деген құрметін арттырады.

«Тарихтағы ұлы тұлғалар» авторлық бағдарламасының өзектілігі – жас ұрпақтың тарихи санасын қалыптастыру және өткен тарихты бүгінгі өмірмен байланыстыра білу дағдысын дамыту қажеттілігімен айқындалады. Қазіргі қоғамда ақпаратты дұрыс қабылдайтын, тарихи деректерді сыни тұрғыдан талдайтын, өз пікірін дәлелдей алатын және елінің болашағына

жауапкершілікпен қарайтын азамат тәрбиелеу маңызды. Осыған байланысты тарихи тұлғалардың қызметін түрлі дереккөздер арқылы зерттеу оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың тарихи оқиғаларға саналы көзқарасын қалыптастырады.

Бағдарламаның негізгі мақсаты – Қазақстан және дүниежүзі тарихындағы ұлы тұлғалардың өмірі мен қызметін жүйелі түрде таныстыру арқылы оқушылардың тарихи білімін тереңдету, ұлттық құндылықтарға құрметін арттыру, азаматтық-патриоттық ұстанымын нығайту және зерттеушілік дағдыларын дамыту. Осы мақсатқа жету үшін оқушыларға көрнекті тарихи тұлғалар туралы жүйелі білім беру, олардың қызметінің тарихи маңызын анықтау, деректерді іздеу, іріктеу және талдау дағдыларын қалыптастыру, тұлғалардың қоғам дамуына қосқан үлесін бағалауға үйрету міндеттері жүзеге асырылады.

Бағдарламаның ерекшелігі – оқушыны дайын ақпаратты қабылдаушы ғана емес, тарихи білімді өздігінен іздену арқылы меңгеретін белсенді тұлға ретінде қалыптастыруында. Сабақ барысында тарихи деректерді талдау, хронологиялық кесте құрастыру, тарихи портрет жасау, салыстырмалы кестелер толтыру, эссе жазу, зерттеу жұмыстарын орындау, презентация әзірлеу, пікірталас ұйымдастыру және шығармашылық жобаларды қорғау сияқты әдістер қолданылады. Мұндай жұмыс түрлері оқушылардың өз ойын жүйелі жеткізуіне, тарихи оқиғаларды салыстыруына және тұжырымдарын нақты деректермен негіздеуіне жағдай жасайды.

Сонымен қатар бағдарламада заманауи білім беру технологияларын пайдалануға басымдық беріледі. Цифрлық карталар, интерактивті тапсырмалар, электрондық ресурстар және жасанды интеллект құралдары оқу үдерісін қызықты әрі мазмұнды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, оқушылар тарихи тұлғаның өмір жолына қатысты ақпараттарды салыстырып, әртүрлі дереккөздердегі мәліметтердің сенімділігін бағалай алады. Жасанды интеллект ұсынған ақпаратты тарихи құжаттармен және сенімді ғылыми дереккөздермен тексеру арқылы ақпараттық сауаттылық пен сыни ойлау қабілеті дамиды. Бұл ретте цифрлық құралдар мұғалімнің жетекшілігімен, тарихи ақпараттың дұрыстығын тексеру және академиялық адалдық қағидаларын сақтау негізінде қолданылады.

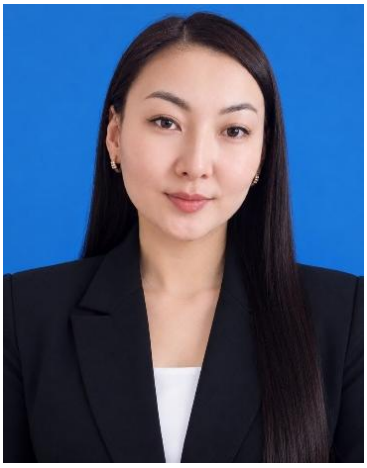
Бағдарламаның педагогикалық маңызы оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру мазмұнын ұсынуымен және олардың жеке қабілеттерін дамытуға бағытталуымен сипатталады. Жеке, жұптық және топтық жұмыстарды ұйымдастыру оқушылардың өзара ынтымақтастығын нығайтып, ортақ шешім қабылдау, пікір алмасу және жауапкершілікті бөлісу дағдыларын қалыптастырады. Зерттеу және жобалық жұмыстар оқушының дербестігін арттырып, өздігінен білім алуға деген ынтасын күшейтеді. Ал тарихи тұлғалардың өміріндегі қиындықтарды жеңу, мақсатқа ұмтылу және қоғамға қызмет ету үлгілерін зерделеу оқушылардың еңбекқорлық, табандылық, адалдық және жауапкершілік қасиеттерін дамытуға ықпал етеді.

Бағдарламаны жүзеге асыру нәтижесінде оқушылар Қазақстан және дүниежүзі тарихындағы көрнекті тұлғаларды танып, олардың өмірі мен қызметіне тарихи тұрғыдан сипаттама бере алады. Тұлғалардың белгілі бір тарихи оқиғаларға ықпалын анықтап, олардың қоғам дамуына қосқан үлесін бағалауға үйренеді. Тарихи деректерді іздеу, іріктеу, салыстыру және талдау дағдылары жетіледі. Сонымен қатар өз көзқарасын дәлелдер арқылы негіздеу, зерттеу жұмысын орындау, шығармашылық жобаны әзірлеу және оны көпшілік алдында қорғау қабілеттері қалыптасады. Оқушылардың ұлттық тарихқа қызығушылығы артып, тарихи-мәдени мұраға құрметі нығаяды.

Бағдарлама нәтижелерін бағалау ауызша сұрақ-жауап, тест тапсырмалары, тарихи даталар мен оқиғаларды сәйкестендіру, картамен жұмыс, салыстырмалы кестелер, тарихи портреттер, эсселер, зерттеу жұмыстары және жобаларды қорғау арқылы жүзеге асырылады. Бағалау барысында оқушының тарихи білімді меңгеруімен қатар, ақпаратты талдау, қорытынды жасау, өз ойын дәлелдеу және шығармашылықпен жұмыс істеу қабілеттері де ескеріледі. Бұл тәсіл оқушының жеке жетістіктерін анықтауға және білім алу үдерісіндегі ілгерілеуін бақылауға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, «Тарихтағы ұлы тұлғалар» авторлық бағдарламасы – оқушылардың тарихи білімін кеңейтуге ғана емес, олардың азаматтық көзқарасын, рухани мәдениетін және тұлғалық қасиеттерін дамытуға бағытталған маңызды білім беру курсы. Тарихи тұлғалардың өмір жолын зерттеу арқылы оқушылар өткеннің тағылымын түсініп, оны бүгінгі күннің құндылықтарымен байланыстыруға үйренеді. Ұлы тұлғалардың елге қызмет етуі, білімге ұмтылысы, қиындықтарды жеңуі мен тарихи жауапкершілігі жас ұрпаққа үлгі болады. Сондықтан бұл бағдарламаны оқу-тәрбие үдерісінде тиімді пайдалану оқушылардың ұлттық тарихи санасын қалыптастыруға, отансүйгіштік сезімін нығайтуға және жан-жақты дамыған, жауапкершілігі жоғары азамат тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Өкенқызы Нұрсара
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-модератор
"Абай атындағы №33 мектеп" КММ
Шығыс Қазақстан облысы, Өскемен қаласы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Бүгінгі білім беру жүйесінде баланың тек дайын ақпаратты қабылдауы жеткіліксіз. Ол ақпаратты түсініп, салыстырып, сұрақ қойып, өз ойын жеткізе білуі қажет. Әсіресе бастауыш сыныпта қалыптасқан оқу дағдылары оқушының кейінгі білім алуына негіз болады. Сондықтан сабақ барысында баланың қызығушылығын оятып, әрқайсысының қабілеті мен оқу қарқынын ескеретін әдістерді қолдану маңызды.

Осындай мүмкіндіктердің бірі – жасанды интеллект технологиялары. Олар мұғалімге оқу материалын түрлендіруге, деңгейлік тапсырмалар дайындауға, мәтіндер мен иллюстрациялар құрастыруға және оқушының оқу әрекетін ұйымдастыруға көмектеседі. Қазақстанда да білім беру саласына жасанды интеллект элементтерін енгізу бағытында жұмыстар жүргізіліп, 2025–2026 оқу жылынан бастап цифрлық сауаттылық пен информатика пәндеріне осы технологиялардың элементтерін кіріктіру қарастырылды [1]. Бұл үдеріс бастауыш білімде де цифрлық құралдарды педагогикалық мақсатқа сай пайдаланудың маңызын арттыра түседі.

Жасанды интеллектіні бастауыш сыныпта қолданудың басты ерекшелігі – оны баланың орнына шешім қабылдайтын құрал емес, оқуын жеңілдететін көмекші ретінде қарастыру. Мұнда технологияның жаңашылдығынан бұрын оның нақты педагогикалық міндетті қалай шешетініне мән берген дұрыс.

Біріншіден, жасанды интеллект оқу материалын оқушының дайындық деңгейіне бейімдеуге мүмкіндік береді. Мысалы, математика сабағында қосу және азайту амалдарын меңгеріп жатқан оқушыларға бір тақырып бойынша әртүрлі күрделіліктегі есептер әзірлеуге болады. Бір оқушы қарапайым мысалдармен жұмыс істесе, екіншісі мәтінді есептерді шығарады, ал келесі оқушы өз шешімін түсіндіріп, кері есеп құрастырады. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен осындай тапсырмаларды жылдам дайындап, олардың оқу мақсатына сәйкестігін өзі тексереді. Нәтижесінде оқушы өз мүмкіндігіне сай жұмыс істеп, біртіндеп күрделірек тапсырмаларға көшеді.

Екіншіден, бұл технология оқушылардың тілдік дағдыларын дамытуға пайдаланылуы мүмкін. Қазақ тілі сабағында жасанды интеллект көмегімен белгілі бір тақырыпқа сай қысқа мәтін, түсінуге арналған сұрақтар, сөздік жұмысын ұйымдастыруға арналған тапсырмалар әзірлеуге болады. Мәселен, «Менің отбасым» тақырыбы бойынша оқушыларға шағын мәтін ұсынылып, одан сын есімдерді табу, негізгі ойды анықтау және мәтін мазмұны бойынша өз сөйлемдерін құрастыру тапсырмалары беріледі. Мұғалім мәтіннің жас ерекшелігіне, тілдік нормаларға және оқу мақсатына сәйкестігін тексергеннен кейін оны сабақта қолданады.

Үшіншіден, жасанды интеллект көрнекілік пен ойын элементтерін ұйымдастыруға көмектеседі. Бастауыш жастағы балалар ақпаратты сурет, әңгіме, ойын және нақты мысал арқылы жақсы қабылдайды. Дүниетану сабағында өсімдіктің өсу кезеңдерін көрсететін иллюстрациялар, табиғат құбылыстарын түсіндіретін қарапайым жағдаяттар немесе кейіпкерлер атынан қойылатын сұрақтар әзірлеуге болады. Мұндай тәсілдер баланың назарын шоғырландырып қана қоймай, жаңа тақырыпты өмірмен байланыстыруына жағдай жасайды.

Алайда жасанды интеллектіні сабаққа енгізу тек тапсырма дайындаумен шектелмеуі керек. Оның тиімділігі қолдану әдістемесіне тікелей байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, оқыту үдерісін үш кезеңге бөліп ұйымдастыруға болады.

Бірінші кезең – сабаққа дайындық. Мұғалім оқу мақсатын анықтап, жасанды интеллект көмегімен тапсырмалар, көрнекіліктер, сұрақтар мен бағалау критерийлерінің бастапқы нұсқасын әзірлейді. Дайын материалдың дұрыстығын, оқушы жасына сәйкестігін және мазмұндық сапасын тексереді.

Екінші кезең – оқу әрекетін ұйымдастыру. Оқушылар жасанды интеллект дайындаған материалдарды мұғалімнің нұсқауымен пайдаланады. Олар тапсырмаларды орындайды, жауаптарын салыстырады, қателерін табады және өз шешімдерін түсіндіреді. Бұл жерде оқушы дайын жауапты қабылдаушы емес, білімді белсенді меңгеруші болуы қажет.

Үшінші кезең – кері байланыс пен рефлексия. Мұғалім оқушының жұмысын талдап, қиындық туындаған тұстарды анықтайды. Жасанды интеллект көмегімен қосымша жаттығулар әзірлеп, келесі сабақтағы жұмысын жоспарлай алады. Бірақ баланың жетістігі туралы түпкілікті қорытындыны мұғалім нақты оқу нәтижелеріне сүйеніп жасайды.

Жасанды интеллектіні қолданудың тағы бір маңызды шарты – оқушының жас ерекшелігін, психологиялық дамуын және қауіпсіздігін ескеру. Кіші жастағы балалар ақпараттың дұрыстығын әрдайым өздігінен тексере алмайды. Сондықтан мұғалім ұсынылған жауаптарды тексеріп, баланың өз бетінше ойлануына уақыт беруі керек. UNESCO ұсынымдарында да білім беру саласындағы генеративті жасанды интеллектіні адамға бағдарланған, жас ерекшелігіне сәйкес және қауіпсіз тәсілмен пайдалану қажеттігі көрсетілген [2].

Бұған қоса, оқушылардың жеке мәліметтерін ашық цифрлық платформаларға енгізбеу, жасына сәйкес келетін құралдарды таңдау және авторлық еңбекке құрметпен қарау да маңызды. Егер бала есептің жауабын жасанды интеллектіден дайын күйінде алса, ол тапсырманы орындағанымен, қажетті дағдыны меңгермеуі мүмкін. Сондықтан мұғалім «Жауабың қандай?» деген сұрақпен шектелмей, «Оны қалай таптың?», «Басқа жолмен шығаруға бола ма?» деген сұрақтар қою арқылы баланың ойлау үдерісін дамытуы қажет.

Қорыта айтқанда, жасанды интеллект технологияларын бастауыш сыныпта қолдану – білім беру мазмұнын жаңартудың мүмкіндіктерінің бірі. Ол мұғалімге тапсырмаларды

түрлендіруге, оқушылардың жеке қажеттіліктерін ескеруге, көрнекіліктер әзірлеуге және оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі. Дегенмен технологияның болуы өздігінен жоғары білім сапасына кепілдік бермейді. Негізгі нәтиже оны мақсатты, орынды және педагогикалық тұрғыдан сауатты қолдануға байланысты.

Бастауыш сынып мұғалімінің міндеті – баланы технологияға тәуелді ету емес, оны ойлануға, ізденуге, сұрақ қоюға және өз шешімін дәлелдеуге үйрету. Осы талап сақталған жағдайда жасанды интеллект мұғалімнің кәсіби тәжірибесін толықтыратын, ал оқушының танымдық белсенділігін арттыруға ықпал ететін тиімді құрал бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Білім беру жүйесіне жасанды интеллект элементтерін енгізу туралы ақпарат. Қазақстан Республикасының ресми ақпараттық ресурсы. URL: https://www.gov.kz/org/edu/press/news/details/1049516

2. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. URL: https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research

Кавретская Наталья Борисовна
Преподаватель специального фортепиано, педагог-исследователь
КГКП «Музыкальное училище имени Мукана Тулебаева»
управления образования области Абай

РАБОТА НАД МУЗЫКАЛЬНЫМ ПРОИЗВЕДЕНИЕМ

Аннотация. В статье рассматривается системный подход к организации работы над музыкальным произведением в классе специального фортепиано в условиях предпрофессионального и среднего профессионального музыкального образования. Раскрываются основные этапы формирования исполнительских навыков, включающие аналитическое освоение нотного текста, развитие слухового контроля, совершенствование технических приёмов, художественную интерпретацию и подготовку к публичному выступлению. Особое внимание уделяется вопросам формирования осознанного исполнительского автоматизма, развитию музыкальной памяти, организации самостоятельной работы и преодолению сценического волнения. Представлены практические методы педагогического сопровождения, направленные на развитие музыкального мышления, самостоятельности и художественной индивидуальности обучающихся. Материал основан на методической разработке автора «Работа над музыкальным произведением» и предназначен для преподавателей музыкальных колледжей, детских музыкальных школ и школ искусств.

Ключевые слова: музыкальное образование, фортепианная педагогика, исполнительское мастерство, музыкальное произведение, исполнительская техника, художественная интерпретация, слуховой контроль, музыкальная память, самостоятельная работа, педагогические технологии.

Введение

Современное музыкальное образование ориентировано на подготовку профессионально компетентного, творчески мыслящего исполнителя, способного не только технически грамотно воспроизводить нотный текст, но и самостоятельно осмысливать художественное содержание музыкального произведения.

В системе среднего профессионального музыкального образования особое значение приобретает совершенствование методики преподавания специального фортепиано,

поскольку именно в процессе индивидуальных занятий формируются основные профессиональные качества будущего музыканта: исполнительская культура, музыкальное мышление, художественный вкус, техническая оснащённость и способность к самостоятельной творческой деятельности.

Педагогическая практика показывает, что одной из распространённых трудностей в обучении игре на фортепиано является недостаточная согласованность технической и художественной сторон исполнительского процесса. Обучающиеся нередко сосредоточивают внимание преимущественно на точности нотного текста, скорости исполнения и преодолении технических сложностей, оставляя вопросы музыкальной выразительности и осмысленной интерпретации на заключительный этап работы.

Подобный подход может приводить к формированию механических исполнительских навыков, недостаточной устойчивости музыкальной памяти и ограничению художественной самостоятельности обучающихся.

В связи с этим особую актуальность приобретает организация работы над музыкальным произведением как целостного педагогического процесса, в котором аналитическая, технологическая, художественная и психологическая составляющие находятся в постоянном взаимодействии.

Цель статьи — раскрыть методические принципы системной работы над музыкальным произведением в классе фортепиано и определить педагогические условия формирования устойчивых исполнительских навыков и художественного мышления обучающихся.

Поэтапная организация работы над музыкальным произведением

Работа над музыкальным произведением представляет собой сложный многоуровневый процесс, объединяющий интеллектуальную, слуховую, двигательную и эмоционально-художественную деятельность исполнителя.

В основе предлагаемого методического подхода лежит последовательное освоение музыкального материала с постепенным усложнением исполнительских задач.

Первоначальный этап связан с аналитическим изучением произведения. Обучающийся знакомится с особенностями музыкального языка композитора, жанром, стилем, формой, характером тематического материала и средствами художественной выразительности.

Принципиальное значение имеет формирование целостного представления о произведении ещё до начала детальной технической работы. Понимание структуры музыкального текста позволяет исполнителю осознанно организовывать процесс разучивания, определять смысловые опоры и выявлять потенциальные исполнительские трудности.

На следующем этапе осуществляется формирование слухового представления о музыкальном произведении. Обучающийся должен не только прочитать нотный текст, но и внутренне услышать предполагаемый результат исполнения: характер звучания, динамическое развитие, фразировку, тембровые соотношения и кульминационные моменты.

Развитие внутреннего слуха способствует установлению осмысленной связи между музыкальным представлением и исполнительским движением.

Технологический этап предполагает последовательное освоение нотного текста, формирование рациональной аппликатуры, совершенствование координации движений и закрепление устойчивых слухо-моторных связей.

Художественный этап направлен на создание индивидуальной исполнительской интерпретации, основанной на понимании авторского замысла, стилевых особенностей и логики музыкального развития.

Завершающим этапом становится подготовка произведения к публичному исполнению, предполагающая достижение целостности, технической устойчивости и психологической готовности.

При этом выделенные этапы не следует рассматривать как полностью изолированные друг от друга. Художественные задачи необходимо ставить уже в процессе первоначального

знакомства с произведением, а аналитический и слуховой контроль сохраняют значение на протяжении всей исполнительской работы.

Таким образом, поэтапность выступает не формальным разделением учебного процесса, а способом рациональной организации педагогических задач.

Формирование исполнительской техники на основе осознанного повторения

Одной из центральных проблем фортепианной педагогики является формирование устойчивого исполнительского навыка.

В традиционной практике обучения значительное место занимает многократное повторение музыкального материала. Однако само по себе количество повторений не определяет качество исполнительского результата.

Механическое воспроизведение фрагментов без анализа возникающих ошибок способно закреплять нерациональные двигательные привычки, нарушать ритмическую устойчивость и снижать эффективность самостоятельной работы.

В предлагаемой методике основное внимание уделяется осознанному повторению, при котором каждое исполнительское действие имеет конкретную педагогическую цель.

Работа над технически сложным фрагментом предполагает первоначальное выявление причины затруднения. Ею могут быть неудачная аппликатура, недостаточная координация рук, нарушение ритмической организации, нерациональное движение либо отсутствие ясного слухового представления.

После определения проблемы осуществляется сокращение музыкального материала до минимального фрагмента, позволяющего сосредоточить внимание на конкретном исполнительском действии.

Важную роль играет работа в медленном темпе, обеспечивающая возможность сознательного контроля движений, качества звукоизвлечения и точности воспроизведения нотного текста.

В зависимости от характера технической задачи используются различные методические приёмы: ритмические варианты, группировка пассажей, остановки на опорных звуках, раздельное исполнение партий рук, предварительная подготовка позиционных переходов.

По мере закрепления правильных действий осуществляется постепенное увеличение темпа и объединение отдельных фрагментов в более крупные музыкальные построения.

Принципиальное значение имеет возвращение технически освоенного элемента в художественный контекст произведения.

Исполнительский автоматизм в данном случае рассматривается не как механическое воспроизведение заученных движений, а как результат осознанной работы, обеспечивающий свободу внимания для решения художественных задач.

Таким образом, формирование техники должно осуществляться в тесной связи со слуховым контролем и музыкальным мышлением обучающегося.

Развитие слухового контроля и художественного мышления

Важнейшим условием формирования исполнительского мастерства является развитие способности обучающегося воспринимать и оценивать собственное звучание.

Нередко технически подготовленный студент демонстрирует недостаточную дифференциацию фактуры, однообразную динамику, невыразительную фразировку и формальное отношение к артикуляции.

Причиной подобных недостатков может выступать преобладание двигательного контроля над слуховым.

В процессе обучения необходимо формировать устойчивую взаимосвязь между внутренним слуховым представлением и фактическим звучанием инструмента.

Для решения данной задачи целесообразно использовать исполнение отдельных голосов, пропевание мелодических линий, выделение ведущего голоса, сравнительный анализ различных динамических и артикуляционных вариантов.

Особенно значима подобная работа при изучении полифонических произведений, в которых исполнитель должен одновременно воспринимать несколько самостоятельных мелодических линий.

Не менее важным является развитие звуковой культуры при исполнении произведений кантиленного характера.

В данном случае педагогическое внимание сосредоточивается на непрерывности мелодической линии, интонационной выразительности, соотношении мелодии и аккомпанемента, логике музыкального дыхания.

Художественная интерпретация предполагает также осознанное использование динамики, агогики, артикуляции и педализации.

При этом исполнительская индивидуальность должна формироваться в пределах стилевой и жанровой природы музыкального произведения.

Задача преподавателя заключается не в навязывании готовой интерпретационной модели, а в развитии способности обучающегося самостоятельно находить художественно обоснованные исполнительские решения.

Психолого-педагогические аспекты исполнительской подготовки

Работа над музыкальным произведением не может быть эффективной без учёта индивидуальных психологических особенностей обучающихся.

Особую роль в исполнительском процессе играют внимание, память, мотивация, эмоциональная устойчивость и способность к самоконтролю.

Музыкальная память представляет собой сложную систему взаимодействия слуховых, зрительных, двигательных и логико-структурных компонентов.

Опора исключительно на двигательную память повышает риск нестабильного исполнения, особенно в условиях публичного выступления.

В связи с этим целесообразно сочетать практическое заучивание нотного текста с анализом музыкальной формы, определением гармонических опор, мысленным воспроизведением произведения и исполнением отдельных разделов с различных начальных точек.

Такой подход способствует формированию более устойчивой и осознанной исполнительской памяти.

Отдельного внимания заслуживает проблема сценического волнения.

Публичное выступление предъявляет к музыканту дополнительные требования, связанные с концентрацией внимания, эмоциональной саморегуляцией и сохранением устойчивости исполнительских навыков.

В педагогической практике подготовка к сцене должна осуществляться систематически, а не ограничиваться несколькими репетициями непосредственно перед концертом или экзаменом.

Эффективными методическими средствами являются моделирование концертной ситуации, целостное проигрывание произведения без остановок, выступления перед небольшой аудиторией и формирование устойчивых смысловых опор музыкального текста.

Необходимо также учитывать индивидуальный темп освоения материала, уровень технической подготовки и особенности восприятия информации.

Дифференцированный подход позволяет избежать чрезмерной учебной нагрузки и способствует поддержанию положительной мотивации обучающихся.

Организация самостоятельной работы как важнейшее условие профессионального развития

Значительная часть формирования исполнительских навыков происходит в процессе самостоятельных занятий обучающегося.

Поэтому одной из приоритетных задач преподавателя специального фортепиано становится развитие способности студента самостоятельно организовывать собственную учебную деятельность.

Недостаточно рекомендовать обучающемуся увеличить продолжительность домашних занятий. Необходимо сформировать понимание конкретных способов работы над музыкальным материалом.

Рациональная организация самостоятельных занятий предполагает определение цели, выявление проблемного фрагмента, выбор соответствующего методического приёма, контроль качества исполнения и оценку достигнутого результата.

Особую педагогическую ценность представляет ведение кратких рабочих записей, отражающих содержание выполненной работы, выявленные трудности и способы их преодоления.

Подобная форма самоконтроля способствует развитию профессиональной рефлексии, ответственности и самостоятельности.

При этом роль преподавателя постепенно изменяется: от непосредственного руководства каждым исполнительским действием к педагогическому сопровождению самостоятельной творческой деятельности обучающегося.

Важным инструментом организации учебного процесса могут выступать цифровые образовательные ресурсы, включая аудио- и видеозаписи, электронные нотные материалы и средства фиксации собственного исполнения.

Их использование должно носить целенаправленный характер и дополнять традиционные формы индивидуального обучения.

Практическая реализация методического подхода

Практическое применение системной модели работы над музыкальным произведением может быть рассмотрено на примере изучения произведений различных жанров и фактурных типов.

При работе над пьесой П. И. Чайковского «Сладкая грёза» из «Детского альбома» ведущими педагогическими задачами становятся формирование кантиленного звучания, развитие интонационной выразительности и достижение правильного соотношения мелодии и сопровождения.

На первоначальном этапе целесообразно выделить мелодическую линию, определить структуру музыкальных фраз, обозначить кульминационные моменты и сформировать целостное слуховое представление.

Дальнейшая работа направляется на развитие звукового баланса, осознанную динамическую организацию и использование педали в соответствии с гармоническим развитием.

При изучении полифонических произведений И. С. Баха основное внимание уделяется самостоятельности голосов, пониманию имитационных связей, артикуляционной дифференциации и развитию полифонического слуха.

Методически оправданным является последовательное исполнение голосов отдельно, их попарное соединение и постепенное объединение фактуры при сохранении слухового контроля за каждой мелодической линией.

В процессе работы над этюдами К. Черни приоритетное значение приобретают рациональная организация движений, ритмическая устойчивость, аппликатурная последовательность и постепенное формирование технической беглости.

Применение ритмических вариантов, группировки звуков и контролируемого увеличения темпа позволяет направить внимание обучающегося на качество технического действия, а не исключительно на скорость исполнения.

Представленные примеры демонстрируют необходимость выбора педагогических методов в соответствии с конкретными художественными и техническими задачами музыкального произведения.

Общим условием эффективности является сохранение взаимосвязи между анализом, слуховым представлением, технической реализацией и художественным результатом.

Критерии оценки эффективности методической работы

Оценка качества работы над музыкальным произведением должна учитывать не только конечный результат исполнения, но и степень сформированности профессиональных навыков обучающегося.

В качестве основных критериев могут рассматриваться техническая точность, ритмическая устойчивость, качество звукоизвлечения, развитость слухового контроля, художественная целостность и самостоятельность интерпретационных решений.

Важное значение имеет способность обучающегося выявлять причины исполнительских ошибок и самостоятельно выбирать способы их устранения.

Дополнительным показателем выступает устойчивость исполнения в различных условиях: на индивидуальном занятии, контрольном прослушивании и публичном выступлении.

Таким образом, результативность педагогической работы определяется не только уровнем подготовленности конкретного произведения, но и развитием универсальных профессиональных компетенций, которые могут быть перенесены на изучение нового музыкального материала.

Заключение

Работа над музыкальным произведением в классе фортепиано представляет собой целостный педагогический процесс, объединяющий аналитическую, технологическую, художественную и психолого-педагогическую составляющие.

Эффективность данного процесса определяется последовательностью организации учебных задач, осознанностью исполнительских действий, развитием слухового контроля и индивидуализацией педагогического сопровождения.

Особое значение имеет преодоление формального подхода к технической подготовке, при котором исполнительское мастерство ошибочно отождествляется преимущественно со скоростью и точностью воспроизведения нотного текста.

Предлагаемая система работы ориентирована на формирование осознанного исполнительского навыка, основанного на единстве музыкального мышления, слухового представления, рациональной двигательной организации и художественного замысла.

Практическая значимость методического подхода заключается в возможности его использования при работе с обучающимися различного уровня подготовки в музыкальных колледжах, детских музыкальных школах и школах искусств.

Важнейшим результатом системной педагогической деятельности становится не только качественное освоение отдельных произведений, но и развитие самостоятельной, творчески мыслящей личности музыканта, способного к дальнейшему профессиональному совершенствованию.

Именно формирование такой личности следует рассматривать как одну из ведущих задач современного музыкального образования.

Ұлан Үміт
Физика пәні мұғалімі, педагогика ғылымдарының магистрі, педагог-сарапшы
"Дарынды балаларға арналған облыстық мамандандырылған мектеп-лицей-интернаты" КММ
Шығыс Қазақстан облысы, Өскемен қаласы

ФИЗИКА САБАҚТАРЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқушыға дайын білім берумен шектелмей, алған білімін күнделікті өмірде қолдана алатын тұлға қалыптастыру. Бұл міндет функционалдық сауаттылық ұғымымен тығыз байланысты. Функционалдық сауатты оқушы физикалық заңдар мен формулаларды жаттап қана қоймай, олардың өмірдегі маңызын түсінеді, кездескен мәселені талдайды және оны шешудің тиімді жолын іздейді.

Физика пәні функционалдық сауаттылықты дамытуға ерекше мүмкіндік береді. Себебі айналамыздағы көптеген құбылыстар физикалық заңдылықтарға негізделген. Электр энергиясын үнемдеу, көлік қозғалысын түсіну, тұрмыстық құрылғылардың жұмыс істеу принципін анықтау, жылу шығынын азайту сияқты мәселелер физикамен тікелей байланысты.

Бүгінгі таңда жасанды интеллект технологиялары мұғалімнің жұмысын ұйымдастыруға және оқушының білім алу мүмкіндіктерін кеңейтуге көмектеседі. Дегенмен, технологияны қолданудың өзі білім сапасын автоматты түрде арттырмайды. Оның нәтижесі сабақ мақсатына, тапсырмалардың мазмұнына және мұғалімнің әдістемелік шеберлігіне байланысты.

Физика сабақтарында жасанды интеллектті пайдаланудың маңызды бағыттарының бірі – оқу тапсырмаларын өмірлік жағдаяттармен байланыстыру. Дәстүрлі сабақта оқушы көбіне есептің шартындағы белгілі шамаларды формулаға қойып, сандық жауап табуға дағдыланады. Ал функционалдық сауаттылықты дамыту үшін есептің мазмұнын түсіну, қажетті ақпаратты іріктеу, нәтижені талдау және оны нақты жағдаймен байланыстыру қажет.

Мысалы, «Электр тогының жұмысы мен қуаты» тақырыбын өткенде оқушыларға үйдегі электр құрылғыларының энергия тұтынуын есептеу тапсырмасын ұсынуға болады. Жасанды интеллект көмегімен мұғалім әртүрлі тұрмыстық жағдайларға негізделген есептер дайындай алады. Оқушылар электр шәйнегі, тоңазытқыш немесе үтік сияқты құрылғылардың қуатын, жұмыс істеу уақытын және тұтынылған электр энергиясын салыстырады. Есептеу нәтижесінде қай құрылғының энергияны көбірек пайдаланатынын анықтап, оны үнемдеу жолдарын ұсынады.

Мұндай тапсырмада оқушы формуланы қолданып қана қоймайды. Ол ақпаратты талдайды, математикалық есептеу жүргізеді, қорытынды жасайды және алған білімін тұрмыстық мәселелерді шешуге пайдаланады. Осылайша физика, математика және күнделікті өмір арасындағы байланыс қалыптасады.

Жасанды интеллекттің келесі мүмкіндігі – күрделі физикалық құбылыстарды оқушының жас ерекшелігіне және білім деңгейіне сәйкес түсіндіру. Кейбір оқушыларға абстрактілі ұғымдарды, мысалы, электр өрісін, молекулалардың қозғалысын немесе электромагниттік индукция құбылысын бірден түсіну қиын болуы мүмкін. Осындай жағдайда мұғалім жасанды интеллект көмегімен бірнеше деңгейдегі түсіндірме, салыстыру, өмірлік мысалдар және қосымша сұрақтар дайындай алады.

Мысалы, «Жылу берілу түрлері» тақырыбында оқушыларға күнделікті өмірден таныс жағдайларды талдатуға болады: металл қасықтың ыстық шайда қызуы, Күн сәулесінің Жерді жылытуы немесе бөлмедегі жылы ауаның жоғары көтерілуі. Оқушылар әр құбылыстың себебін түсіндіріп, жылу берілу түрін анықтайды. Жасанды интеллект осы тапсырмаларға қосымша мысалдар ұсынуға және оқушының жауабын қайта қарастыруға бағытталған сұрақтар дайындауға көмектеседі.

Сонымен қатар жасанды интеллект құралдарын сараланған оқытуда тиімді пайдалануға болады. Бір сыныптағы оқушылардың білім деңгейі, есеп шығару жылдамдығы және тақырыпты қабылдау ерекшеліктері әртүрлі. Сондықтан барлығына бірдей күрделіліктегі тапсырма ұсыну әрдайым тиімді нәтиже бермейді. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен бір тақырыпқа қарапайым, орташа және күрделі деңгейдегі тапсырмалар әзірлей алады.

Мысалы, «Қысым» тақырыбында бірінші деңгейдегі оқушы қысымның формуласын қолданып есеп шығарса, екінші деңгейдегі оқушы қысымды тәжірибелік жағдаймен байланыстырады. Ал жоғары деңгейдегі оқушы қар үстінде шаңғының неліктен батпайтынын немесе құрылыс техникасының доңғалақтары не себепті кең жасалатынын физикалық тұрғыдан түсіндіреді. Бұл тәсіл әр оқушының өз мүмкіндігіне қарай дамуына жағдай жасайды.

Функционалдық сауаттылықтың маңызды құрамдас бөлігі – ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау. Жасанды интеллект ұсынған жауапты дайын әрі мінсіз ақпарат ретінде қабылдауға болмайды. Кей жағдайда ол есептеуді қате орындауы, физикалық шамалардың өлшем бірліктерін шатастыруы немесе құбылысты толық түсіндірмеуі мүмкін. Сондықтан оқушыларға алынған ақпаратты оқулықпен салыстыру, формуланың дұрыстығын тексеру, есептеу нәтижесін қайта қарау және өз қорытындысын дәлелдеу дағдыларын үйрету қажет.

Жасанды интеллектті сабақта қолданудың нәтижелі болуы мұғалімнің оны мақсатты пайдалануына байланысты. Мұғалім технологияны тек қызығушылық тудыратын құрал ретінде емес, оқушының ойлауын дамытатын әдістемелік көмекші ретінде қарастыруы қажет. Сонымен бірге оқушылардың жеке деректерін қорғау, ақпараттың сенімділігін тексеру және дайын жауапты көшіріп алуға жол бермеу мәселелеріне назар аударған жөн.

Қорыта айтқанда, физика сабақтарында жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Ол өмірлік жағдаяттарға негізделген тапсырмалар әзірлеуге, күрделі тақырыптарды түсінікті жеткізуге, оқытуды саралауға және зерттеушілік жұмыстарды ұйымдастыруға көмектеседі.

Менің ойымша, жасанды интеллекттің басты құндылығы – оқушының орнына ойлауында емес, оның өздігінен ойлануына түрткі болуында. Егер оқушы физикалық құбылысты түсіндіріп, есептің шешімін негіздеп, ақпараттың дұрыстығын тексеріп, білімін күнделікті өмірде қолдана алса, онда функционалдық сауаттылықты дамытуда нақты нәтижеге қол жеткізілді деуге болады.

Сондықтан қазіргі физика мұғалімінің міндеті – жаңа технологияларды меңгеріп қана қоймай, оларды оқушының танымдық белсенділігін, дербестігін және сыни ойлау қабілетін дамытуға бағыттау. Жасанды интеллект пен мұғалімнің кәсіби тәжірибесі өзара үйлескен жағдайда ғана білім беру үдерісі мазмұнды әрі нәтижелі болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – 2007 жылғы 27 шілде, № 319-III.

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.

Өкенұлы Айбол
Математика және физика пәні мұғалімі, педагогика ғылымдарының магистрі, педагог
«Қасым Қайсенов кентінің орта мектебі» КММ
Шығыс Қазақстан облысы Ұлан ауданы

ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушыға дайын ақпаратты ұсынумен шектелмей, оның өздігінен ойлануына, ізденуіне және алған білімін күнделікті өмірде қолдануына жағдай жасау маңызды. Әсіресе физика мен математика пәндерін оқыту барысында оқушылардың теориялық білімді тәжірибемен байланыстыруы, есептерді талдауы және шешім қабылдауы үлкен рөл атқарады. Алайда барлық оқушының тақырыпты қабылдау жылдамдығы мен білім деңгейі бірдей емес. Сондықтан сабақта әр баланың мүмкіндігіне сәйкес келетін әдістерді қолдану қажеттілігі туындайды.

Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары мұғалімнің әдістемелік жұмысын жетілдіруге мүмкіндік беретін тиімді құралдардың бірі болып саналады. ЮНЕСКО-ның білім беру мен зерттеудегі генеративті жасанды интеллектке арналған ұсынымдарында технологияны адам мүмкіндіктерін толықтыратын, қауіпсіз әрі педагогикалық мақсатқа сай қолдану қажеттігі атап көрсетілген [1]. Демек, жасанды интеллект мұғалімді алмастыратын құрал емес, оқыту сапасын арттыруға көмектесетін көмекші болуы тиіс.

Жасанды интеллектіні физика және математика сабақтарында қолдану белгілі бір әдістемелік мақсатқа негізделуі керек. Бірінші кезекте мұғалім қандай оқу нәтижесіне қол жеткізгісі келетінін анықтайды. Одан кейін сол мақсатқа сәйкес цифрлық құралды таңдап, оқушының жас ерекшелігі мен дайындық деңгейін ескереді. Осындай жүйелі жұмыс технологияны сабаққа жай ғана енгізумен шектелмей, оның нақты білімдік нәтижеге қызмет етуіне мүмкіндік береді.

Физика сабақтарында жасанды интеллект күрделі құбылыстарды түсіндіру, тәжірибелерді жоспарлау, өмірлік жағдаяттарға негізделген есептер құрастыру кезінде пайдалы. Мысалы, «Электр тогының жұмысы мен қуаты» тақырыбында оқушыларға тұрмыстық электр құралдарының қуаты мен жұмыс уақытын салыстыру ұсынылады. Жасанды интеллект көмегімен әртүрлі деңгейдегі тапсырмалар әзірлеп, электр энергиясының шығынын есептеуге арналған өмірмен байланысты жағдаяттар құрастыруға болады. Оқушы есептің жауабын дайын күйінде қабылдамай, формуланы таңдап, шамаларды анықтап, есептеу жолын түсіндіруі қажет. Бұл теориялық білімді тәжірибемен байланыстырып, функционалдық сауаттылықты дамытуға ықпал етеді.

Математика сабақтарында ЖИ-ді есептерді бірнеше тәсілмен шығару, оқушының жіберген қатесін анықтауға көмектесетін сұрақтар құрастыру, деңгейлік тапсырмалар дайындау үшін пайдалануға болады. Мәселен, сызықтық теңдеулерді шешу тақырыбында бір

оқушыға қарапайым теңдеулер, екіншісіне жақшасы бар өрнектер, ал жоғары деңгейдегі оқушыға практикалық мазмұндағы есептер ұсынылады. Мұндай саралау әр оқушының өз мүмкіндігіне қарай алға жылжуына жағдай жасайды.

Жасанды интеллектіні тиімді қолданудың тағы бір жолы – оқушының ойлау әрекетін белсендіру. Мұғалім ЖИ-ден дайын жауап беруді емес, мәселені шешуге бағыттайтын жетекші сұрақтар құрастыруды сұрай алады. Мысалы, оқушы физикалық есепті шығара алмаса, оған бірден толық шешім ұсынудың орнына, «Қандай физикалық заңды қолдануға болады?», «Берілген шамалардың қайсысы белгісіз?», «Алдымен қандай әрекет орындау керек?» деген сұрақтар қойылады. Бұл тәсіл оқушыны өздігінен ізденуге үйретеді және білімді саналы меңгеруіне көмектеседі.

ЖИ мүмкіндіктерін тиімді пайдалану мұғалімнің сабаққа дайындалу уақытын да оңтайландыруы ықтимал. Оның көмегімен қысқа тесттер, қайталау сұрақтары, зерттеу тапсырмалары, оқу материалын түсіндірудің балама нұсқалары әзірленеді. Дегенмен алынған ақпаратты мұғалім міндетті түрде тексеруі қажет. Себебі жасанды интеллект кейде формулаларды, есептеу нәтижелерін немесе ғылыми түсіндірмелерді қате ұсынуы мүмкін. Сондықтан оның жауабы дайын ғылыми ақиқат ретінде емес, тексеруді қажет ететін бастапқы материал ретінде қарастырылғаны дұрыс.

Әдістемелік тұрғыдан жасанды интеллектіні қолдануда үш қағиданы басшылыққа алу маңызды. Біріншісі – мақсаттылық: әр цифрлық құрал нақты оқу мақсатына қызмет етуі керек. Екіншісі – оқушының белсенділігі: технология баланың өздігінен ойлануын шектемей, керісінше, ізденісін қолдауы қажет. Үшіншісі – жауапкершілік: оқушылардың жеке деректерін қорғау, ақпараттың дұрыстығын тексеру және дайын жауапты ойланбай көшіруге жол бермеу маңызды. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының 2025 жылғы білім беру жөніндегі талқылауында да жасанды интеллект жағдайында қажетті дағдылар мен оқыту мазмұнын қайта қарастыру мәселесі көтерілген [2].

ЖИ-ді сабақта қолданудың нәтижелілігін тек орындалған тапсырмалар санымен бағалау жеткіліксіз. Оқушының есепті түсіндіре алуы, шешу тәсілін негіздеуі, қатесін өздігінен түзетуі және білімін жаңа жағдаятта қолдануы да ескерілуі тиіс. Осы мақсатта сабақ соңында қысқа рефлексия ұйымдастырып, оқушылардан технологияның қай тұста көмектескенін және қандай қорытындыға өз бетінше келгенін сұрауға болады.

Қорыта айтқанда, физика және математика сабақтарында жасанды интеллект технологияларын қолдану оқу үдерісін жаңартуға, тапсырмаларды саралауға және оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда технологияның болуы өздігінен сапалы білімге кепілдік бермейді. Нәтиже мұғалімнің әдістемелік шеберлігіне, таңдалған тапсырмалардың мазмұнына және оқушының оқу әрекетіне байланысты.

Менің ойымша, жасанды интеллектіні білім беру үдерісіне енгізудегі негізгі мақсат – оқушыға жұмысты жеңілдетіп беру емес, оның күрделі мәселені түсінуіне, өз шешімін табуына және білімін өмірде қолдануына көмектесу. Мұғалім технологияны орнымен пайдаланып, оқушының дербес ойлауын басты назарда ұстаған жағдайда ғана цифрлық мүмкіндіктер шынайы білімдік құндылыққа айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research

2. OECD. What Should Teachers Teach and Students Learn in a Future of Powerful AI? OECD Education Spotlights, No. 20, 2025. https://doi.org/10.1787/ca56c7d6-en

Абдыкеримова Э.А[1]., Екпін Г.Қ[2].
[1,2]Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті
Маңғыстау облысы, Ақтау қаласы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ РӨЛІ: ЗАМАНАУИ ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада жоғары білім беру жүйесінде жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының алатын орны соңғы ғылыми еңбектерге жасалған кешенді шолу арқылы қарастырылады. Студенттердің ЖИ құралдарына көзқарасына, оларды пайдалануға дайындығына және оқудан алатын қанағаттануына әсер ететін факторлар сарапталды. Нәтижелер ақпараттық технологиялар мамандығы студенттерінің ЖИ-ді қолдануға неғұрлым дайын екенін және бұл технологиялардың оқытуды жекелендірудегі маңызын көрсетті. Машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу және үлкен тілдік модельдердің виртуалды эксперимент орталарын құрудағы, оқу нәтижелерін болжаудағы, зияткерлік оқыту жүйелерін дамытудағы мүмкіндіктері талданды. Оқу аналитикасына, автоматты бағалауға, өзін-өзі реттеп оқыту дағдыларына, сондай-ақ ЖИ-ді енгізудегі этикалық мәселелер мен шектеулерге ерекше көңіл бөлінді. Тұжырымдар оқытушылар мен зерттеушілерге цифрлық білім беру ортасын жетілдіру стратегияларын әзірлеуге негіз болады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, жоғары білім беру, машиналық оқыту, цифрлық трансформация, білім беру технологиялары, білім берудегі инновациялар

Кіріспе. Қазіргі адамзат өмірдің барлық саласына тарап, дәстүрлі басқару үлгілерін түбегейлі өзгертіп жатқан төртінші өнеркәсіптік революция (индустрия 4.0) дәуірінде өмір сүруде. Бұл кезеңнің басты белгісі – цифрлық трансформацияның ұйымдар құрылымына енуі және жұмыс принциптерінің сапалық жаңа деңгейге көтерілуі. Жоғары білім жүйесі де бұл үдерістен тыс қалмай, біліктілікті дамыту мен білім сапасын арттыру үшін инновациялық құралдарды белсенді енгізуде. Бұл жағдайда ЖИ технологиялары білім беру ортасын жекелендіруде, оқыту әдістемесін жетілдіруде және әкімшілік үдерістерді жеңілдетуде басты рөл атқарады. ЖИ – адамның когнитивті қызметін модельдеп, жасанды жүйелерге беруді көздейтін информатика бағыты; ол машиналарға ақпаратты қабылдап, талдауға және күрделі есептерді шешуге мүмкіндік береді. Оның тарихы елу жылдан асады: 1970 жылдары оқытуда қолданылған алғашқы зияткерлік жүйенің бірі SCHOLAR студентке сұрақ қойып, жауап беріп, нақты пәнді интерактивті түрде меңгертетін қарапайым бағдарлама еді. Уақыт өте келе үлкен тілдік модельдер мен зияткерлік оқыту платформалары сияқты күрделі шешімдер пайда болды. Табиғи тілді өңдеудегі жетістіктер компьютердің адаммен табиғи тілде сөйлесуіне жол ашты. Соңғы жылдары OpenAI жасаған ChatGPT тәрізді үлкен тілдік модельдерге негізделген генеративті ЖИ нақты серпіліс болды [1]. Мұндай құралдар мәтін жазумен шектелмей, студенттің жеке көмекшісіне айналып, оқу материалдарын ұсынады, үлгерім мен мотивацияны арттыруға көмектеседі. «Ақылды кампус» концепциясы деректерге сүйеніп шешім қабылдауға және студент тәжірибесін жақсартуға мүмкіндік береді, ал машиналық оқыту алгоритмдері үлгерімді болжап, бағалауды автоматтандыру арқылы жүйенің икемділігін қамтамасыз етеді [2]. Сөйтіп, ЖИ университеттердің цифрлық экожүйесінің ажырамас бөлігі және болашақ мамандарды деректерге негізделген еңбек нарығына дайындаудың басты құралы болып отыр.

***Мәселенің тұжырымы.** Цифрлық трансформацияның және ЖИ-дің қарқынды дамуына қарамастан, ғылым мен тәжірибеде бірнеше шешілмеген мәселе бар. Біріншіден, студенттің дербестігін арттыратын өзін-өзі реттеп оқыту (Self-Regulated Learning) дағдылары дәстүрлі аудиториялық ортада жақсы зерттелгенімен, олардың ЖИ құралдарымен байланысын қарастыратын жүйелі шолулар әлі аз. Екіншіден, цифрлық трансформация

кезінде адам факторы қиындық тудырады: жаңалықты түсінбеу немесе әдеттен бас тартқысы келмеу салдарынан қызметкерлер мен студенттер қарсылық білдіреді. Инженерлік білім беру сияқты іргелі салалардағы ЖИ қолданысына жасалған жүйелі талдаулар да шектеулі. Үшіншіден, ChatGPT тәрізді жүйелердің таралуы ақпарат дәлдігі, деректер құпиялылығы, академиялық адалдық және жауапкершілік жөнінде жаңа этикалық және техникалық сұрақтар туғызды. Сонымен қатар студенттердің ЖИ-ге дайындығы мен қанағаттануы жынысына және мамандығына (мысалы, ақпараттық технологиялар мен басқа салалар) байланысты болатыны анықталған, бұл білім берудегі теңсіздікке әкелуі мүмкін. Сондықтан ЖИ-ді енгізудің кешенді стратегиясын жасау үшін бұл мәселелерді терең талдау қажет.

Мәселенің шешімі. Аталған олқылықтарды жою үшін зерттеуде 2004–2024 жылдарды қамтитын ғылыми әдебиеттерге жүйелі шолу (Systematic Literature Review) әдісі қолданылады [3]. Бұл тәсіл технологиялардың даму бағыттарын, түрлерін және оқу нәтижесіне әсерін нақты деректер бойынша жіктеуге мүмкіндік береді. Негізгі шешімдердің бірі – ЖИ технологияларын атқаратын қызметіне қарай жеті санатқа бөлу: виртуалды эксперименттік орталар, оқу нәтижелерін болжау, оқу аналитикасы, білім беру роботтары, зияткерлік оқыту жүйелері, автоматты бағалау және қосалқы оқыту құралдары. Сондай-ақ өзін-өзі реттеп оқыту мен ЖИ арасындағы байланысты күшейту үшін студенттердің метатанымдық және когнитивті стратегияларын қолдайтын зияткерлік жүйелердің үлгілері ұсынылады [4]. Университет деңгейіндегі қарсылық пен әкімшілік кедергілерді еңсеру үшін Garuda Smart Campus Model сияқты «Ақылды кампус» және «Ақылды басқару» үлгілерін енгізу қарастырылады [5]. Үлкен тілдік модельдерді қолданудағы этикалық мәселелерді шешу үшін оқытушыларды бұл құралдарды тиімді пайдалануға үйрету, ал студенттерге олардың шектеулері мен жауапкершілігі туралы білім беру (ЖИ сауаттылығын арттыру) ұсынылады. Машиналық оқытуды енгізгенде деректер құпиялылығын қамтамасыз ететін және әлеуметтік теңсіздікке жол бермейтін «этикаға негізделген дизайн» (ethics by design) принципі басшылыққа алынады.

Мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты – заманауи ғылыми еңбектер негізінде ЖИ технологияларының жоғары білімдегі рөлін жүйелі зерделеу, олардың оқу үдерісі мен университетті басқарудағы тиімділігін анықтау және болашақ зерттеулерге теориялық-практикалық негіз қалыптастыру. Ол үшін мынадай міндеттер қойылды:

– соңғы жиырма жылдағы ЖИ-дің даму үрдісі мен жарияланымдар динамикасын талдау;

– оқуда қолданылатын ЖИ түрлерін (машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу, үлкен тілдік модельдер) зерделеп, негізгі санаттарға жіктеу;

– студенттердің ЖИ-ге дайындығын, көзқарасы мен қанағаттануын жынысы, оқу жылы және пәндер бойынша зерттеу;

– ЖИ-дің өзін-өзі реттеп оқу дағдысына, мотивацияға және үлгеріме әсерін бағалау;

– ЖИ-ді, соның ішінде чат-боттарды енгізудегі этикалық мәселелер мен техникалық шектеулерді (құпиялылық, дәлдік, академиялық адалдық) талдау.

Маңыздылығы мен артықшылықтары. Зерттеудің маңызы – цифрлық трансформация жағдайында ЖИ-ді қолданудың стратегиялық бағыттарын ғылыми тұрғыдан негіздеуінде. Басты артықшылығы – жұмыс тек теориямен шектелмей, «Ақылды кампус» және «Ақылды басқару» үлгілері арқылы университеттің тиімділігін арттыру, шешім қабылдауды оңтайландыру және студент тәжірибесін жақсарту жолдарын көрсетеді. ЖИ құралдары оқуды жекелендіруге, бейімделген материал ұсынуға, үлгерім мен мотивацияны арттыруға, сол арқылы студенттің өзін-өзі реттеп оқу дағдысы мен дербестігін дамытуға жағдай жасайды. Машиналық оқыту мен үлкен тілдік модельдер әкімшілік жүктемені азайтып, бағалауды автоматтандыруға, нәтижені болжауға және виртуалды орталар құруға көмектеседі.

Әдебиеттерге шолу. ЖИ-дің білім берудегі тарихы елу жылдан асады және 1970 жылдардағы алғашқы зияткерлік оқыту жүйесі SCHOLAR-мен байланысты [6]. Қазіргі кезде бұл сала машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу, компьютерлік көру және бейнені тану тармақтарына бөлінеді. Әдебиетте өзін-өзі реттеп оқыту тұжырымдамасы студенттің үлгерімі мен дербестігін арттыратын негізгі фактор саналады; Зиммерман мен Пинтрич оны

метатанымдық, мотивациялық және мінез-құлықтық компоненттердің жиынтығы ретінде сипаттаған. ChatGPT сияқты генеративті ЖИ-дің шығуы жекелендірілген ресурстар ұсынатын, үлгерімді жақсартатын тиімді көмекші ретінде жаңа белес болды. «Ақылды кампус» және «Ақылды басқару» тақырыбы да кеңінен талқыланған [1, 3]. Инженерлік білімде ЖИ виртуалды орталар құру, нәтижені болжау және автоматты бағалау үшін қолданылады. 2016 жылдан енген ЖИ сауаттылығы (AI literacy) ұғымы студенттің технологияны түсініп, жауапты қолдау қабілетінің маңызын көрсетеді.

Алдыңғы зерттеулердегі шектеулер: Біріншіден, өзін-өзі реттеп оқыту цифрлық құралдармен және ЖИ-мен байланыстырыла зерттелген жүйелі шолулар өте аз. Екіншіден, инженерлік білімдегі ЖИ қолданысының кешенді талдаулары жеткіліксіз. Үшіншіден, көптеген жұмыстар техникалық артықшылыққа бағытталып, құпиялылық, дәлдік, академиялық адалдық мәселелерін және цифрлық өзгеріске қарсылықты толық қамтымайды.

Зерттеу сұрақтары: Осы олқылықтарға сүйеніп, мынадай сұрақтар қойылды: 1) өзін-өзі реттеп оқытуды қолдау үшін ЖИ-ді пайдалану бойынша негізгі жарияланымдық үрдістер қандай? 2) жоғары білімде ЖИ-дің қандай түрлері жиі қолданылады? 3) үлкен тілдік модельдерді енгізудегі басты этикалық кедергілер қандай?

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу деректерді өңдеудің салааралық стандартты үдерісі (CRISP-DM) әдіснамасына сүйенеді және бес кезеңнен тұрады: 1) мәселені түсіну – мақсат пен контекстті, ЖИ сауаттылығын арттыру қажеттілігін анықтау; 2) деректерді түсіну және дайындау – жинау тәсілдерін, платформаларды, сауалнама құралдарын сипаттау; 3) деректерді талдау – зерттеу сұрақтарына жауап беретін аналитикалық және статистикалық қадамдар; 4) нәтижелерді түсіндіру – анықталған заңдылықтарды сұрақтарға сәйкестігі тұрғысынан бағалау; 5) нәтижелерді қолдану – практикалық маңызы мен болашақ бағыттарын айқындау. Әдебиетті жүйелеуде PRISMA хаттамасы, ал зерттеу сұрақтарын тұжырымдауда PICOC (популяция, интервенция, салыстыру, нәтиже, контекст) құрылымы пайдаланылды. Студенттердің көзқарасы үш конструкция – оқудағы қанағаттану, ЖИ-дің өзектілігі және қолдануға дайындық – арқылы бағаланды.

Деректерді жинау

Деректер екі бағытта – эмпирикалық сауалнама және жүйелі әдебиет шолуы арқылы жиналды. Сауалнамаға барлығы 1195 қатысушы тартылды: 827 ақпараттық технологиялар студенті, 36 STEM оқытушысы, 185 басқа пән оқытушысы, 28 тіл маманы және 52 менеджмент пен маркетинг студенті. Сауалнама Moodle және Google Forms платформаларында анонимді өтіп, терминдер дұрыс түсінілуі үшін бірнеше тілде ұсынылды. Теориялық талдау үшін Scopus, ScienceDirect, IEEE Xplore, MDPI және PubMed дерекқорларынан материал жиналды; іздеуде (жасанды интеллект OR табиғи тілді өңдеу OR үлкен тілдік модельдер) AND жоғары білім беру сөз тіркесі қолданылды. Сүзгіден кейін өзін-өзі реттеп оқытуға қатысты 27 эмпирикалық мақала, инженерлік білімдегі технологиялар бойынша 161 жарияланым және үлкен тілдік модельдер мен чат-боттар жөніндегі 71 зерттеу таңдалды. Барлық мәлімет жүйелі түрде кодталып, өңделді.

Деректерді талдау

Төмендегі әдістер қолданылды: 1) библиометриялық талдау – жарияланымдардың жылдық динамикасын, дәйексөз санын бағалап, тақырыптың 2022 жылдан бастап күрт өскенін көрсетті; 2) мазмұндық талдау (Content Analysis) – мақалаларды санаттарға бөлуге арналды; екі сарапшы тәуелсіз кодтап, келісім коэффициенті 85,19% болды; 3) кілт сөздердің бірге кездесуін талдау (Co-occurrence Analysis) – VOSviewer арқылы «инженерлік білім», «деректерді өңдеу», «оқу аналитикасы», «машиналық оқыту» кластерлерін анықтады; 4) PICOC бойынша синтез – еңбектерден маңызды деректерді бөліп алып, салыстыруға қызмет етті; 5) болжамдық және статистикалық талдау – үлгерімді болжау үшін логистикалық регрессия, шешім ағаштары және Random Forest алгоритмдері қарастырылып, деректердегі қисықтық пен теңсіздік жойылды.

Статистикалық тестілеу

Кодтау сенімділігі: скринингте екі тәуелсіз кодтаушының келісімі 94% болды. Мазмұндық талдау валидациясы: К мәні 85,19%, сенімділік коэффициенті 0,92 болып, 0,9 шегінен асты. Өлшеу құралының валидтілігі: білім беру және психологиялық модельдер синтезіне негізделген валидацияланған сауалнама қолданылды. Модельдердің өнімділігі дәлдік (accuracy) және нақтылық (precision) метрикаларымен бағаланды: Random Forest пен XGBoost негізіндегі гибридті ансамбльдер 93% дәлдік және 91,52% нақтылық, дауыс беруге негізделген ансамбльдер 94,8% дәлдік көрсетті; сұрақ генерациялайтын T5, GPT, BERT жүйелері 80–88% дәлдікке жетті. Деректер теңгерімділігі: бір жақтылықты болдырмау үшін SMOTE әдісі қолданылып, үлгерімі төмен студенттер сияқты азшылық кластардың болжау дәлдігі артты.

Болжамдар (Hypotheses)

H1: оқу жылдарының саны ЖИ-ді оқытудағы қанағаттанумен оң байланысты. H2: мамандық (техникалық немесе гуманитарлық) қанағаттану деңгейіне айтарлықтай әсер етеді. H3: 2022–2024 жылдар аралығында ЖИ-ге қанағаттану деңгейі елеулі өзгерді (генеративті ЖИ-дің таралуына байланысты). H4: IT студенттері басқа мамандықтарға қарағанда ЖИ-ге жоғары дайындық танытады. H5: ер адамдар ЖИ-дің өзектілігін әйелдерге қарағанда жоғары бағалайды.

Тәжірибе нәтижесі

Өзін-өзі реттеп оқыту (SRL) бойынша: мақалалардың 74,07%-ы 2022–2025 жылдары жарияланған, бұл генеративті ЖИ-дің пайда болуымен байланысты; зерттеулердің 70,37%-ы жоғары білімге бағытталған; ең көп салалар – инженерия (29,63%) және іргелі ғылымдар (22,22%); ең көп қолданылатын құралдар – зияткерлік оқыту жүйелері (33%) және білім беру роботтары (22%).

Студенттердің көзқарасы: ер адамдар ЖИ-ге дайындық пен қанағаттануды жоғары бағалады; IT студенттерінің дайындығы ең жоғары болды; көзқарас жалпы оң болғанымен, студенттер құпиялылық, дәлдік және этика мәселелеріне алаңдайды.

Техникалық тиімділік: Random Forest және XGBoost моделі 93%, ансамбльдік модельдер 94,8% дәлдікке жетті; T5, GPT, BERT негізіндегі сұрақ генерациялау жүйелері 80–88% дәлдік көрсетті; «Stanford Lab-in-a-Box» жобасында студенттердің 87%-ы практикалық жұмыс теориялық білімін тереңдеткенін айтты, жобаның сәтті аяқталу көрсеткіші 93% болды.

Ақылды кампус және басқару: «Ақылды басқару» «Ақылды кампустың» ажырамас бөлігі ретінде университеттің тиімділігін арттырып, шешім қабылдауды жақсартады; цифрлық трансформацияның сәттілігі ұйымдық мәдениетке және басшылардың дайындығына тікелей байланысты.

Нәтиже. ЖИ жоғары білімді цифрлық трансформациялаудың және оқыту сапасын арттырудың стратегиялық ресурсы екені көрінді. 2022–2025 жылдары генеративті ЖИ-дің шығуымен зерттеулер саны күрт өсті. ЖИ студенттің өзін-өзі реттеп оқу қабілетін, дербестігін дамытуда және оқуды жекелендіруде шешуші рөл атқарады. Машиналық оқыту үлгерімді 93–94,8%, трансформерлік жүйелер тест сұрақтарын 80–88% дәлдікпен дайындады. Дайындық пен қанағаттану жынысқа және мамандыққа байланысты: IT студенттері мен ер адамдар дайынырақ. Дегенмен құпиялылық, алгоритмдік біржақтылық және технологияға шамадан тыс сүйену салдарынан сыни ойлаудың әлсіреуі ескерілуі тиіс.

Қорытынды. Зерттеу ЖИ-дің оқыту сапасын арттырудағы, оқуды жекелендірудегі және университетті басқаруды оңтайландырудағы стратегиялық маңызын дәлелдеді, әсіресе студенттің өзін-өзі реттеп оқу қабілетін дамытуда. Зияткерлік оқыту жүйелері (33%) мен білім беру роботтары (22%) ең көп енгізілген құралдар болды; гибридті және ансамбльдік модельдер 93–94,8%, трансформерлік модельдер 80–88% дәлдік көрсетті. Дайындық пен қанағаттану мамандық пен жынысқа байланысты ерекшеленеді. Жаппай енгізуде деректер құпиялылығы, ақпарат дәлдігі, алгоритмдік біржақтылық және шамадан тыс тәуелділік қауіптері туындайды.

Сондықтан ЖИ сауаттылығын арттыру, этикалық нормаларды сақтау және ЖИ-ді оқу үдерісіне жауапты біріктіру басты басымдық болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. ChatGPT's Impact on Education and Healthcare: Insights, Challenges, and Ethical Consideration. DOI: https://ieeexplore.ieee.org/document/10620917

2. Machine Learning in Education: Innovations, Impacts, and Ethical Considerations. DOI: https://ieeexplore.ieee.org/document/11083534

3. A Systematic Review Exploring AI's Role in Self-Regulated Learning Within Education Contexts. https://ieeexplore.ieee.org/document/11048907

4. Evolving Pedagogy in Digital Signal Processing Education: AI-Assisted Review and Analysis. DOI: https://ieeexplore.ieee.org/document/10918643

5. The Application of Artificial Intelligence in Engineering Education: A Systematic Review. DOI: https://ieeexplore.ieee.org/document/10851283

6. Digital Transformation for Institution Operations in Higher Education: A Literature Review. DOI: https://ieeexplore.ieee.org/document/10948432

7. Artificial Intelligence Literacy Structure and the Factors Influencing Student Attitudes and Readiness in Central Europe Universities. DOI: https://ieeexplore.ieee.org/document/11015551

РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. В статье на основе современных научных работ комплексно рассмотрена роль технологий искусственного интеллекта в высшем образовании. Проанализированы факторы, влияющие на отношение студентов к ИИ, их готовность его использовать и удовлетворенность обучением. Результаты показывают более высокую готовность студентов IT-направления и значимость ИИ для персонализации обучения. Оценен потенциал машинного обучения, обработки естественного языка и больших языковых моделей в создании виртуальных сред, прогнозировании результатов и развитии интеллектуальных обучающих систем; уделено внимание учебной аналитике, автоматизированному оцениванию, саморегулируемому обучению, а также этическим вопросам и ограничениям.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее образование, машинное обучение, цифровая трансформация, образовательные технологии, инновации в образовании.

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM: A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF CONTEMPORARY RESEARCH

Abstract. Drawing on recent scientific studies, this paper offers a comprehensive review of the role of artificial intelligence in higher education. It explores what shapes students' attitudes toward AI tools, their readiness to adopt them and their satisfaction with learning. The findings point to higher readiness among IT students and to the value of AI for personalized learning. The potential of machine learning, natural language processing and large language models for virtual experimental environments, outcome prediction and intelligent tutoring is assessed, with attention to learning analytics, automated assessment, self-regulated learning, ethical concerns and limitations.

Keywords: artificial intelligence, higher education, machine learning, digital transformation, educational technologies, innovations in education.

Төлеген Елдарын Нұрмаханбетқалиұлы
Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Маңғыстау облысы, Ақтау қаласы

ТӨҢКЕРІЛГЕН ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕРБЕС БІЛІМ АЛУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Аннотация. Мақалада информатика пәнін оқыту үдерісінде төңкерілген оқыту технологиясын қолдану арқылы оқушылардың дербес білім алу дағдыларын дамыту мәселесі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі қазіргі білім беру жүйесінің цифрлық трансформациясы жағдайында дәстүрлі дәрісбаяндық оқыту моделінің оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекетін толық қамтамасыз ете алмауымен байланысты. Мақаланың мақсаты — информатика пәнін оқыту үдерісінде төңкерілген оқыту технологиясын қолдану арқылы оқушылардың дербес білім алу дағдыларын дамыту әдістемесін ғылыми-теориялық тұрғыда жетілдіру. Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге теориялық талдау, салыстырмалы-салғастырмалы және жүйелеу әдістері қолданылды, дереккөздер ғылыми-ақпараттық базалардан іріктелді. Талдау нәтижесінде төңкерілген оқыту моделінің дидактикалық негіздері анықталып, оқушылардың теориялық материалды сабақтан тыс уақытта дербес меңгеруі мен сынып ішінде мұғалім қолдауымен тәжірибелік дағдыларды бекітуі арасындағы байланыс сипатталды. Информатика пәнінің бағдарламалау бөлімі негізінде нақты дидактикалық мысал ұсынылып, отандық және шетелдік тәжірибедегі әдістемелік тәсілдер салыстырылды. Алынған қорытындылар информатика пәні мұғалімдеріне, әдіскерлерге және білім беру бағдарламаларын әзірлеушілерге практикалық маңызы бар.

Түйін сөздер: төңкерілген оқыту, информатика, дербес білім алу, оқыту әдістемесі, танымдық белсенділік, бағдарламалау.

Кіріспе

Дербес танымдық іс-әрекет мәселесі педагогика ғылымында ежелден зерттеліп келе жатқан іргелі мәселелердің бірі болып табылады. П.И. Пидкасистийдің пікірінше [1], оқушының өз бетінше білім алу қабілеті оның жеке тұлға ретінде қалыптасуының маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады, себебі ол мотивациялық, мазмұндық, операциялық және бақылау-бағалау компоненттерінің үйлесімді дамуы арқылы қалыптасады. Қазіргі таңда бұл мәселе Қазақстан Республикасының «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында [2] айқындалған білім берудің цифрлық трансформациясы аясында жаңа мазмұнға ие болып отыр.

Алайда И.И. Гнутованың атап көрсеткеніндей [3], қазіргі білім беру жүйесінде әлі де басым дәстүрлі дәрісбаяндық оқыту моделі оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекетін толық қамтамасыз ете алмайды. Атап айтқанда, информатика пәнін оқыту барысында, әсіресе бағдарламалау бөлімінде, мұғалім жаңа синтаксистік конструкцияларды түсіндіруге көп уақыт жұмсайды да, оқушылардың алгоритмді өз бетінше жазып, тестілеуіне уақыт жетіспей қалады.

Осы қайшылықты шешудің тиімді жолдарының бірі ретінде әлемдік білім беру тәжірибесінде «төңкерілген оқыту» (flipped classroom) технологиясы қарастырылады. Дж. Бергманн мен А. Сэмстің іргелі еңбектерінде [4; 5] бұл модель оқушылардың теориялық материалды сабақтан тыс уақытта дербес меңгеріп, ал сынып ішінде мұғалім қолдауымен тәжірибелік тапсырмаларды орындауына негізделетіні көрсетілген. Дж. Стрейердің эксперименталды зерттеуі [6] бұл тәсілдің оқу ортасының сипатын түбегейлі өзгертетінін, оқушылар мен мұғалім арасындағы өзара әрекеттесу деңгейінің артатынын дәлелдеген.

Ресейлік зерттеушілер де төңкерілген оқыту моделін информатика пәнін оқыту әдістемесіне бейімдеу тәжірибесін сипаттайды. Н.И. Заводчикова мен У.В. Плясунова [7] бұл

модельді жоғары оқу орны студенттеріне арналған «Информатиканы оқыту әдістемесі» курсында қолдану тәжірибесін ұсынады, алайда бұл зерттеу жоғары білім деңгейімен шектеледі.

Қазақстандық ғылыми-әдістемелік дәстүрде информатиканы оқыту әдістемесінің негізгі мәселелері Е.Ы. Бидайбеков пен авторлар ұжымының іргелі оқулығында [8] жүйелі түрде баяндалған, онда мектеп информатикасының мақсаттары, мазмұны және оқыту формалары толық қарастырылады. Дегенмен бұл еңбек жазылған кезеңде төңкерілген оқыту технологиясы әлі кең тараған әдіс болмағандықтан, оқулықта аталған технологияны информатика сабақтарында қолданудың арнайы әдістемесі қарастырылмаған. Бұл — зерттеу тақырыбының өзектілігін растайтын тағы бір дәлел.

Соңғы жылдардағы халықаралық зерттеулер де осы бағыттың қарқынды дамып келе жатқанын көрсетеді: М. Фитрах пен авторлас зерттеушілердің 2025 жылы жарияланған жұмысында [9] жобалық оқыту мен төңкерілген оқытуды біріктірудің жоғары сынып оқушыларының есептеу ойлауы (computational thinking) дағдыларына оң әсері эксперименталды түрде дәлелденген. Алайда бұл зерттеу де, ресейлік зерттеулер сияқты, қазақстандық орта мектептің информатика пәні контекстінде репликацияланбаған, бұл ұлттық білім беру жүйесі жағдайында қосымша зерттеулердің қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты — информатика пәнін оқыту үдерісінде төңкерілген оқыту технологиясын қолдану арқылы оқушылардың дербес білім алу дағдыларын дамыту әдістемесін ғылыми-теориялық тұрғыда жетілдіру.

Зерттеу міндеттері:

1. дербес танымдық іс-әрекет пен төңкерілген оқыту технологиясының теориялық-әдіснамалық негіздерін талдау;
2. информатика пәнін оқытудағы дербес білім алу дағдыларының қалыптасу ерекшеліктерін анықтау;
3. бағдарламалау бөлімі негізінде нақты дидактикалық мысал арқылы әдістемелік ұсыныстар қалыптастыру.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің материалдық негізін 1980–2025 жылдар аралығында жарияланған, дербес танымдық іс-әрекет, төңкерілген оқыту технологиясы және информатиканы оқыту әдістемесі мәселесіне арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектер — монографиялар, ғылыми мақалалар, диссертациялық зерттеулер және нормативтік құжаттар құрады.

Дереккөздерді іздеу Google Scholar, КиберЛенинка, ResearchGate ғылыми-ақпараттық базаларынан, сондай-ақ Қазақстандық жоғары оқу орындарының ғылыми басылымдарынан жүргізілді. Іздеу кілт сөздері ретінде «flipped classroom», «перевёрнутое обучение», «төңкерілген оқыту», «дербес білім алу», «обучение программированию» тіркестері пайдаланылды.

Дереккөздерді іріктеу мынадай критерийлер бойынша жүзеге асырылды: тақырыптық сәйкестік, жариялану көзінің ғылыми деңгейі, өзектілік. Классикалық іргелі еңбектер хронологиялық шектеуден тыс қалдырылып, ал қолданбалы-технологиялық еңбектерге соңғы он бес жылдағы жарияланымдарға, оның ішінде халықаралық рецензияланатын журналдардағы соңғы мақалаларға басымдық берілді.

Жиналған материалдарды өңдеу барысында мынадай зерттеу әдістері қолданылды: 1) теориялық талдау; 2) салыстырмалы-салғастырмалы әдіс; 3) жүйелеу және жалпылау әдісі. Зерттеу сипаты бойынша сипаттамалы-аналитикалық болып табылады: эмпирикалық эксперимент жүргізілмеді, нәтижелер әдеби көздердегі деректерді салыстырмалы талдау негізінде алынды.

Зерттеу нәтижелері

Жинақталған әдеби көздерді талдау нәтижесінде төңкерілген оқыту технологиясының үш негізгі дидактикалық компоненті анықталды: (1) теориялық материалды сабақтан тыс уақытта дербес меңгеру; (2) сынып ішінде алынған білімді тәжірибелік тапсырмалар орындау

барысында бекіту; (3) мұғалімнің рөлінің «ақпарат берушіден» «тьютор-кеңесшіге» ауысуы [4; 5]. М. Фитрах пен авторлас зерттеушілердің [9] сандық нәтижелері бұл тұжырымды нақтылайды: жобалық-төңкерілген оқыту моделі қолданылған топта есептеу ойлауының барлық төрт компоненті (декомпозиция, үлгілерді тану, абстракциялау, алгоритмдік ойлау) бойынша бақылау тобымен салыстырғанда статистикалық маңызды артықшылық тіркелген ($F=10,88$; $p<0,001$). Дж. Стрейердің эксперименталды зерттеуі [6] бұл модельдің оқу ортасын елеулі түрде өзгертетінін растайды.

Отандық және шетелдік тәжірибені салыстырмалы талдау мынадай айырмашылықтарды анықтады: Н.И. Заводчикова мен У.В. Плясунованың зерттеуі [7] төңкерілген оқыту моделін негізінен жоғары оқу орны студенттеріне бағытталған информатика курстарында қолдану тәжірибесін сипаттайды, ал Е.Ы. Бидайбеков пен авторлар ұжымының іргелі оқулығында [8] орта мектептегі информатиканы оқытудың жалпы әдістемесі толық баяндалғанымен, нақты бір технология ретінде төңкерілген оқыту қарастырылмаған. Бұл — теория мен нақты технологиялық шешімдер арасындағы олқылықты көрсетеді.

1-кесте – Дәстүрлі және төңкерілген оқыту модельдерінің салыстырмалы сипаттамасы

Критерий	Дәстүрлі модель	Төңкерілген модель
Теориялық материалды меңгеру орны	Сынып ішінде, мұғалімнің түсіндіруі арқылы	Үйде, дербес, электрондық ресурстар арқылы
Сынып уақытының негізгі қызметі	Жаңа материалды түсіндіру	Тәжірибелік тапсырмалар, талқылау
Оқушының рөлі	Пассивті қабылдаушы	Белсенді, дербес ізденуші
Мұғалімнің рөлі	Ақпарат беруші	Кеңесші, тьютор
Бағалау сипаты	Қорытынды бақылау басым	Үздіксіз, қалыптастырушы бағалау

Ұсынылған моделдің нақты информатика тақырыбында қалай жұмыс істейтінін көрсету үшін «Циклдер» тақырыбын (бағдарламалау тілі негізінде, мысалы, Python) мысалға алайық. Н.И. Исупова, Д.С. Нестерова және Т.Н. Суворованың [10] информатика сабағында төңкерілген оқыту технологиясын қолдану тәжірибесі негізінде төмендегі үш кезеңді дидактикалық мысал тұжырымдалды:

Дайындық кезеңі (үйде). Мұғалім циклдік конструкциялардың (while, for) жұмыс принципін түсіндіретін 5–7 минуттық бейне дәріс дайындайды, онда қарапайым мысалдар (мысалы, 1-ден 10-ға дейінгі сандарды экранға шығару) талданады. Оқушылар бейнені үйде көріп, қысқа өзін-өзі тексеру сауалнамасына жауап береді.

Сыныптық іс-әрекет кезеңі (сабақта). Сабақ уақыты толықтай практикаға арналады: оқушылар шағын топтарда күрделірек есептерді шешеді (мысалы, берілген сандар тізбегінің қосындысын немесе ең үлкен мәнін табу бағдарламасын жазу), ал мұғалім әр топтың қателерін тікелей сол жерде талдап, жеке кеңес береді.

Рефлексия кезеңі. Сабақ соңында оқушылар жазған бағдарламаларын қысқаша таныстырады және өзін-өзі бағалау парағында циклдің қай түрін, қай жағдайда қолдану керектігін түсінгендерін белгілейді.

Мұндай құрылым дәстүрлі сабаққа қарағанда (онда циклдің синтаксисін түсіндіруге 20–25 минут кетіп, тәжірибеге аз уақыт қалады) оқушылардың кодты өз бетінше жазу, қателерді табу және түзету дағдысын — яғни дербес білім алудың операциялық компонентін — анағұрлым тиімді дамытады.

Е.Ы. Бидайбеков пен авторлар ұжымының [8] іргелі оқулығында қазақстандық информатика әдістемесінің негізгі дәстүрі жүйелі баяндалғанымен, оны нақты оқыту технологиясымен — атап айтқанда, төңкерілген оқытумен — байланыстыратын әдістемелік

ұсыныстар әлі де жүйелі түрде жетілдіруді қажет етеді. Осы олқылықты негізге ала отырып, жоғарыда көрсетілген үш кезеңді әдістемелік модель тұжырымдалды.

2-кесте – Дербес танымдық іс-әрекет компоненттерінің [1] төңкерілген оқыту кезеңдерімен сәйкестігі

Дербес танымдық іс-әрекеттің компоненті [1]	Төңкерілген оқыту моделіндегі сәйкестігі
Мотивациялық компонент	Дайындық кезеңі — оқушының материалмен дербес танысуға деген қызығушылығы
Мазмұндық компонент	Дайындық кезеңі — бейне дәріс арқылы білім мазмұнын меңгеру
Операциялық компонент	Сыныптық іс-әрекет кезеңі — бағдарламалау тапсырмаларын орындау дағдысы
Бақылау-бағалау компоненті	Рефлексия кезеңі — өзін-өзі бағалау және кері байланыс

Бұл сәйкестік ұсынылған үш кезеңді модельдің кездейсоқ практикалық шешім емес, дербес танымдық іс-әрекеттің классикалық психологиялық-педагогикалық құрылымына [1] негізделген жүйелі әдістеме екенін көрсетеді. И.И. Гнутованың [3] қорытындыларымен үндес түрде, технологияның негізгі құндылығы жай ғана сабақ құрылымын «аудару» емес, оқушының танымдық дербестігін жүйелі түрде қалыптастыратын педагогикалық философияға көшу екені расталады.

Қорытынды

Жүргізілген ғылыми-теориялық талдау информатика пәнін оқыту үдерісінде төңкерілген оқыту технологиясының оқушылардың дербес білім алу дағдыларын дамытудағы әлеуетін дәлелдеді. Отандық және шетелдік әдеби көздерді салыстырмалы талдау нәтижесінде мынадай негізгі тұжырымдар қалыптастырылды.

Біріншіден, төңкерілген оқыту моделінің дидактикалық негізі теориялық материалды сабақтан тыс уақытта дербес меңгеру мен сынып ішінде мұғалім қолдауымен тәжірибелік дағдыларды бекітудің үйлесімді сабақтастығына құрылады [4; 5; 6], бұл тұжырым жақында жарияланған халықаралық эксперименталды деректермен де расталады [9]. Бұл құрылым оқушыны білім алудың пассив субъектісінен белсенді, өзін-өзі басқаратын субъектісіне айналдырады әрі П.И. Пидкасистийдің [1] дербес танымдық іс-әрекет теориясымен теориялық тұрғыда үндеседі.

Екіншіден, қазақстандық әдістемелік дәстүрде информатиканы оқытудың іргелі негіздері жүйелі баяндалғанымен [8], оны нақты оқыту технологиясымен жүйелі байланыстыратын әдістемелік ұсыныстар жеткіліксіз, ал ресейлік тәжірибе негізінен жоғары оқу орны деңгейімен шектеледі [7]. Бұл — қазақстандық орта мектеп жағдайында осы бағыттағы зерттеулерді жалғастырудың қажеттілігін көрсетеді.

Үшіншіден, «Циклдер» тақырыбы негізінде ұсынылған нақты дидактикалық мысал [10] үш кезеңді әдістемелік моделдің (дайындық — сыныптық іс-әрекет — рефлексия) информатика пәнінің бағдарламалау бөліміне тікелей қолданылатынын, оны нақты сабақ жоспарлауда пайдалануға болатынын көрсетті.

Осылайша, зерттеудің мақсаты — информатика пәнін оқыту үдерісінде төңкерілген оқыту технологиясын қолдану арқылы оқушылардың дербес білім алу дағдыларын дамыту әдістемесін ғылыми-теориялық тұрғыда жетілдіру — толық орындалды деп есептеуге болады.

Зерттеу нәтижелері информатика пәні мұғалімдеріне сабақ жоспарлауда, әдіскерлерге оқу-әдістемелік құралдар әзірлеуде практикалық негіз бола алады.

Зерттеудің перспективасы ретінде ұсынылған үш кезеңді модельдің, оның ішінде «Циклдер» тақырыбындағы дидактикалық мысалдың, нақты мектеп жағдайында эмпирикалық сынақтан өткізілуін және оның тиімділігін сандық көрсеткіштер арқылы бағалауды қарастыруға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальное исследование. — М.: Педагогика, 1980. — 240 с.

2. Қазақстан Республикасының «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. — Астана, 2017.

3. Гнутова И.И. От «перевёрнутого класса» к «перевёрнутому обучению»: эволюция концепции и её философские основания // Высшее образование в России. — 2020. — № 3. — С. 86–95.

4. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. — Eugene, Or.; Washington: ISTE, 2012. — 112 p.

5. Bergmann J., Sams A. Flipped Learning: Gateway to Student Engagement. — Eugene, Or.; Washington: ISTE, 2014. — 169 p.

6. Strayer J.F. The effects of the classroom flip on the learning environment: A comparison of learning activity in a traditional classroom and a flip classroom that used an intelligent tutoring system: Doctoral dissertation. — Columbus: Ohio State University, 2007.

7. Заводчикова Н.И., Плясунова У.В. Использование модели организации обучения «перевёрнутый класс» в курсе дисциплины «Методика обучения и воспитания в области информатики» // Вестник ТвГУ. Серия «Педагогика и психология». — 2016. — № 1. — С. 139–146.

8. Бидайбеков Е.Ы., Лапчик М.П., Нұрбекова Ж.К., Сағымбаева А.Е., Жарасова Г.С., Оспанова Н.Н., Исабаева Д.Н. Информатиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. — Алматы, 2014. — 588 б.

9. Fitrah M., Sofroniou A., Setiawan C., Widihastuti W., Yarmanetti N., Jaya M.P.S., Panuntun J.G., Arfaton A., Beteno S., Susianti I. The Impact of Integrated Project-Based Learning and Flipped Classroom on Students' Computational Thinking Skills: Embedded Mixed Methods // Education Sciences. — 2025. — Vol. 15, № 4. — Art. 448.

10. Исупова Н.И., Нестерова Д.С., Суворова Т.Н. Применение технологии «перевернутый класс» на уроках информатики // Информатика в школе. — 2019. — № 9 (152). — С. 2–6.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ТЕХНОЛОГИИ «ПЕРЕВЁРНУТЫЙ КЛАСС»

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития навыков самостоятельного получения знаний учащихся посредством применения технологии перевёрнутого обучения в процессе преподавания информатики. Актуальность исследования обусловлена тем, что в условиях цифровой трансформации современной системы образования традиционная лекционная модель обучения не обеспечивает в полной мере активную познавательную деятельность учащихся. Цель статьи — научно-теоретическое совершенствование методики развития навыков самостоятельного получения знаний учащихся посредством применения технологии перевёрнутого обучения в процессе преподавания информатики. В ходе исследования применялись теоретический анализ отечественной и зарубежной научной литературы, сравнительно-сопоставительный и обобщающий методы, источники отбирались из научно-информационных баз. В результате анализа определены дидактические основы модели перевёрнутого обучения, охарактеризована связь между самостоятельным освоением учащимися теоретического материала во внеурочное время и закреплением практических навыков на уроке при поддержке учителя. На материале раздела программирования предложен конкретный дидактический пример, проведено сравнение методических подходов отечественного и зарубежного опыта. Полученные выводы имеют практическое значение для учителей информатики, методистов и разработчиков образовательных программ.

Ключевые слова: перевёрнутое обучение, информатика, самостоятельное обучение, методика преподавания, познавательная активность, программирование.

DEVELOPING STUDENTS' SELF-DIRECTED LEARNING SKILLS THROUGH THE FLIPPED CLASSROOM TECHNOLOGY

Abstract. This article examines the problem of developing students' self-directed learning skills through the application of flipped classroom technology in the process of teaching computer science. The relevance of the study stems from the fact that, amid the digital transformation of the modern education system, the traditional lecture-based model of instruction fails to fully ensure students' active cognitive engagement. The purpose of the article is to provide a scientific and theoretical improvement of the methodology for developing students' self-directed learning skills through the use of flipped classroom technology in computer science instruction. The study employed theoretical analysis of domestic and foreign scholarly literature, a comparative method, and a method of systematization, with sources selected from academic databases. The analysis identified the didactic foundations of the flipped classroom model and described the relationship between students' independent mastery of theoretical material outside class time and the consolidation of practical skills in the classroom with teacher support. A concrete didactic example from the programming strand of the curriculum is proposed, and methodological approaches from domestic and foreign practice are compared. The findings hold practical value for computer science teachers, methodologists, and developers of educational programs.

Keywords: flipped learning, computer science, self-directed learning, teaching methodology, cognitive activity, programming.

Кулжахметов Дулат Бимурзынович
Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі
«Алматы облысы білім басқармасының Балқаш ауданы бойынша білім бөлімі» ММ,
«Үлгілі жалпы орта білім беретін мектебі МДШО» КММ

5–7 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА АСЫҚ АТУ, БЕСТАС ЖӘНЕ ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНДАРЫ АРҚЫЛЫ НЕГІЗГІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация: Мақалада негізгі мектеп (5–7 сыныптар) оқушыларына дене шынықтыру сабағында «Қазақ ұлттық және зияткерлік ойындары» бөлімін оқытудың әдістемелік негіздері қарастырылады. Авторлар асық ату, бестас және тоғызқұмалақ ойындары арқылы оқушылардың қимыл-қозғалыс біліктілігін, тиімді топтық жұмыс дағдыларын, төрешілік ережелерін түсінуін және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамыту тетіктерін талдайды. Оқу бағдарламасының нормативтік мақсаттарына сәйкес сабақты ұйымдастырудың интерактивті, тұлғаға бағытталған және жобалық-ізденіс әдістері сипатталады. Талдау нәтижелері ұлттық ойындардың оқушылардың физикалық, заңнамалық-төрешілік және логикалық-когнитивтік дағдыларын кешенді арттырудағы жоғары тиімділігін дәлелдейді. Мақала дене шынықтыру мұғалімдеріне, спорт педагогтеріне және әдіскерлерге арналған.

Түйін сөздер: ұлттық ойындар, асық ату, бестас, тоғызқұмалақ, біріккен жұмыс дағдылары, төрешілік ережелері, қимыл-қозғалыс сапасы, балама шешімдер, 5–7 сыныптар.

Негізгі мектеп жасындағы (5–7 сыныптар) оқушылардың дене шынықтыру дағдылары мен рухани-адамгершілік қасиеттерін кешенді дамытуда ұлттық және зияткерлік ойындардың орны ерекше. Білім беру бағдарламасының IV бөлімі шеңберінде ұйымдастырылатын қазақ ұлттық ойындары – оқушылардың қозғалыс мәдениетін қалыптастырып қана қоймай, логикалық ойлауын, тактикалық шешім қабылдауын және ұжымда жұмыс істеу мәдениетін шыңдайды. Асық ату, бестас және тоғызқұмалақ сияқты дәстүрлі спорт түрлері оқу процесінде оқушылардың физикалық және когнитивтік қабілеттерін теңгерімді дамытуға бағытталған.

Асық ату және бестас ойындары бойынша өтетін сабақтарда ең алдымен қолайлы оқу ортасын қалыптастыруға ерекше басымдық беріледі. Оқушылар біріккен әрі тиімді жұмыс дағдыларын қолдану үшін «Үш қадам» әдісі мен «Ойлан – жұптас – бөліс» әдісі арқылы жұптық және топтық тапсырмаларды орындайды. Асық атудағы дәлдік, мергендік, қол моторикасы мен көз мөлшерін дамыту жаттығулары балалардың өзара қолдау көрсетуіне, бір-біріне кеңес беруіне және оқу ортасында өзара сыйластық пен сенімділікті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бестас ойыны барысында саусақ икемділігі мен реакция жылдамдығын арттырумен қатар, оқушылар бірлескен стратегиялар жасап, командалық нәтижеге жету үшін жауапкершілікті бөлісуді меңгереді.

Тоғызқұмалақ сияқты ұлттық зияткерлік ойындарына арналған сабақтарда қимыл-қозғалыс пен ойлау әрекетінің бірлігі жүзеге асырылады. Оқушылар тақта үстіндегі әрекеттер арқылы өзінің және өзгелердің біліктілік сапасын түсіну және «Шеберлік сыныбы» әдісін қолдана отырып түсіндіре білу дағдыларын қалыптастырады. Ойын барысында әрбір жүрістің мәнін талдау, қарсыластың мүмкіндігін бағалау және өз әрекетінің сапасын «Критериалды бағалау» әдісі негізінде сараптау балалардың өзін-өзі реттеу және рефлексия жасау қабілеттерін дамытады.

Сондай-ақ, тоғызқұмалақ сабақтарында оқушылар жарыс іс-әрекеттерін және төрелік ету ережелерін терең түсіне білуді үйренеді. «Төреші әдісі» мен «Рөлдік ауысу» әдісін енгізу арқылы оқушылар ойыншы рөлінен төреші рөліне ауысып, ойынның әділ өтуін бақылайды, ереже бұзушылықтарды анықтайды және шешім қабылдайды. Бұл бағыт оқушылардың заңдылықты, әділ ойын қағидаларын сақтауын, академизм мен ережеге бағыну жауапкершілігін арттырады.

Тоғызқұмалақ сабақтарының келесі бір маңызды аспектісі – оқушылардың шығармашылық қабілеттерін түсіну және оны практикада қолдана білу болып табылады. Ойын барысында туындаған күрделі немесе стандартты емес ойын жағдайларында оқушылар «Жағдаяттық ізденіс» әдісі мен «Балама шешімдер картасы» әдісі арқылы мәселелерді шешудің жолдарын ұсынады. Тақтадағы комбинацияларды құрастыру, қарсыластың шабуылын тойтарудың балама тактикаларын табу балалардың тапқырлығын, логикалық және модельдеу арқылы креативті ойлауын жетілдіреді. Тәжірибе нәтижелері көрсеткендей, 5–7 сыныптарда «Қазақ ұлттық және зияткерлік ойындары» бөлімін осылайша кешенді ұйымдастыру оқушылардың қозғалыс белсенділігі мен ойлау қабілетін артырып қана қоймай, олардың әлеуметтік-эмоциялық дағдыларын айтарлықтай жақсартты. Эксперименттік сыныптарда оқушылардың топта тиімді жұмыс істеуі, төрешілік ережелерін дұрыс қолдануы және ойын ситуацияларында балама шешімдер ұсыну көрсеткіштері жоғарылағаны байқалды.

Қорытындылай келе, дене шынықтыру сабақтарында асық ату, бестас және тоғызқұмалақ ойындарын жүйелі қолдану – негізгі мектеп жасындағы оқушылардың ұлттық құндылықтарды бойына сіңіруіне, коммуникативтік, төрешілік және шығармашылық-зияткерлік дағдыларын толыққанды дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (МЖБС). – Астана, 2022.

2. Төтенай Б. Қазақтың ұлттық ойындары және оларды оқу-тәрбие процесінде қолдану: Әдістемелік құрал. – Алматы: Жазушы, 2021. – 192 б.

3. Шотаев М. Тоғызқұмалақ ойынын мектепте оқытудың әдістемесі. – Шымкент: Ұлағат, 2020. – 145 б.

4. Қасымбекова С.Ж., Бекмұхамедов Б.Э. Мектептегі дене шынықтыру сабақтарында заманауи педагогикалық технологияларды қолдану // Педагогика және психология. – 2023. – № 2 (55). – 112-119 бб.

ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ 5–7 КЛАССОВ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПОСРЕДСТВОМ ИГР АСЫҚ АТУ, БЕСТАС И ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ

Аннотация. В статье рассматриваются методические основы преподавания раздела «Казахские национальные и интеллектуальные игры» на уроках физической культуры в основной школе (5–7 классы). Авторы анализируют механизмы развития двигательных навыков учащихся, эффективных навыков командной работы, понимания правил судейства и творческого мышления посредством игр асық ату, бестас и тоғызқұмалақ. В соответствии с нормативными целями учебной программы описываются интерактивные, личностно ориентированные и проектно-исследовательские методы организации уроков. Результаты анализа подтверждают высокую эффективность национальных игр в комплексном развитии физических, судейско-нормативных и логико-когнитивных навыков учащихся. Статья предназначена для учителей физической культуры, спортивных педагогов и методистов.

Ключевые слова: национальные игры, асық ату, бестас, тоғызқұмалақ, навыки совместной работы, правила судейства, двигательные качества, альтернативные решения, 5–7 классы.

Ғабдол Мирас Ғабдолұлы
Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі
«Алматы облысы білім басқармасының Балқаш ауданы бойынша білім бөлімі» ММ,
«Үлгілі жалпы орта білім беретін мектебі МДШО» КММ

НЕГІЗГІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация: Мақалада негізгі мектеп жасындағы оқушылардың дене шынықтыру дағдылары мен қозғалыс мәдениетін кешенді түрде жетілдіру мәселесі қарастырылады. Авторлар жеңіл атлетика, командалық спорттық ойындар, гимнастика, ұлттық және қозғалмалы ойындар, сондай-ақ маусымдық спорт түрлерін (шаңғы, кросс) кіріктіру арқылы балалардың физикалық, когнитивтік және әлеуметтік-эмоциялық қабілеттерін дамыту тетіктерін ашады. Сабақ процесінде қолданылатын нормативтік және заманауи педогогикалық әдістердің (сұрақ-жауап, дифференциалды оқыту, тактикалық ойын моделі) тиімділігі эксперименттік апробация нәтижелері арқылы дәлелденген. Мақала дене шынықтыру мұғалімдеріне, әдіскерлерге және педагогика саласының мамандарына арналған.

Түйін сөздер: дене шынықтыру дағдылары, негізгі мектеп жасы, қозғалыс комбинациялары, командалық ойындар, тактикалық оқыту моделі, салауатты өмір салты, когнитивтік даму.

Негізгі мектеп жасындағы балалардың дене шынықтыру дағдыларын жетілдіру – қазіргі білім беру жүйесінің маңызды аспектілерінің бірі. Бұл кезеңде олардың қозғалыс мәдиниетін қалыптастыру, денсаулығын нығайту, физикалық қабілеттерін дамыту басты мақсат болып саналады. Жүгіру, секіру және лақтыру бойынша өткізілетін сабақтар 15 сағат көлемінде жүргізіліп, қысқа және ұзақ қашықтыққа жүгіру, әртүрлі секіру және лақтыру әрекеттерін жүйелі түрде орындауға бағытталған.

Сабақтарда қауіпсіздік ережелері әрдайым басты назарда ұсталады. Қысқа қашықтыққа жүгіру кезінде балалар денсаулығына қауіп төндіретін факторларды анықтап, дұрыс арнайы жүгіру жаттығулары мен ағзаны жүктемеге дайындауға арналған дифференциалды оқыту әдісін қолдану арқылы бой қыздыру жаттығуларын орындауды үйренеді. Орта және алыс қашықтыққа жүгіру кезінде физикалық жүктемелердің ағзаға әсері түсіндіріліп, пульсометриялық бақылау және энергияны тиімді пайдалану дағдылары қалыптасады. Бұл кезеңде оқушылар қозғалыс комбинацияларын меңгеріп, әртүрлі жаттығулардың орындалу ретін жетілдіреді.

Секіру және лақтыру дағдылары сабақ барысында қозғалыс комбинацияларын жалпылауға, дәлдік, маневрлілік және моторикалық қабілеттерді дамытуға бағытталады. Түрлі жабдықтарды пайдаланып лақтыру әрекеттерін орындау кезінде көрсетіп түсіндіру әдісі мен круговой (айналмалы) машықтану әдісі оқушылардың координациясын, күш-қуатын және реакциясын жетілдіреді. Эстафеталық жүгіру кезінде балалар командада бірлесіп әрекет етуді, жауапкершілікті бөлісуді және өз рөлін дұрыс атқаруды үйренеді.

Келесі сабақтарда спорттық командалық ойындарға көңіл бөлінеді. Мұнда ойын техникасын жетілдіру, Ойындар арқылы түсінікті дамыту әдістемесі негізінде тактикалық іс-әрекеттерді бағалау және құрастыру, көшбасшылық пен топта жұмыс істеу дағдылары үйретіледі. Командалық ойындар балаларға өз әрекеттерін және басқа қатысушылардың қозғалысын тиімді үйлестіруді, топ ішінде дұрыс қарым-қатынас жасауға машықтануды қамтамасыз етеді. Сабақтар ынтымақтастық, жауапкершілік, ойын ережелерін сақтау сияқты қасиеттерді қалыптастырады.

Кейбір сабақтарда гимнастика және когнитивтік жаттығулар енгізіледі. Акробатикалық элементтер мен гимнастикалық жабдықтарда орындалатын жаттығулар, сондай-ақ

проблемалық-ізденіс әдісі арқылы қозғалыс комбинацияларын жалпылауға, өзінің және басқалардың әрекеттерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Топтық жұмыстар арқылы балалар шығармашылық қабілеттерін пайдаланып, балама шешімдер ұсыну, қозғалысты құрастыру және бағалау дағдыларын меңгереді.

Ұлттық және зияткерлік ойындарға арналған сабақтарда оқушылар отансүйгіштік, әділ ойын, ынтымақтастық және жарыс кезінде жауапкершілік көрсету дағдыларын үйренеді. Бұл сабақтарда бірлесе тиімді жұмыс жасау, көшбасшылық қабілеттерді қолдану, ролдік оқыту мен төрешілік ережелерін сақтау тәжірибесі қалыптасады.

Сонымен қатар, шаңғы, кросс және конькиге арналған сабақтар балалардың төзімділігін, күшін және жылдамдығын дамытады. Бой қыздыру және физикалық дайындық жаттығулары арқылы қозғалыс техникасы жетілдіріледі, интервалды машықтану және арнайы кедергілерден өту тәжірибесі арқылы арнайы спорттық әрекеттер мен қозғалыс ретін игеру дағдылары қалыптасады.

Сабақтарда шытырман және топтық ойындар да орын алады. Мұнда ойындар арқылы командалық іс-әрекет, көшбасшылық, мәселелерді шешу, балама ойын жағдайларын құру және топтық шығармашылықты дамыту дағдылары дамиды. Оқушылар әртүрлі қозғалыс контекстінде келісілген рөлдерді қолдана отырып, тиімді топтық жұмысты үйренеді. Ойындардағы түсінік пен дағдыларды дамыту сабақтарында допты ыңғайлап алу, кеңістікте бағдарлау, тактикалық іс-әрекет және өз ойын құрастыру дағдылары жетілдіріледі. Қауіпсіздік ережелері сабақ барысында үнемі ескеріліп, балалардың физикалық қауіпсіздігі қамтамасыз етеді.

Жеңіл атлетика сабақтарында жүгіру, секіру және лақтыру үйлесімі арқылы оқушылардың жалпы физикалық дайындығы, төзімділігі, жылдамдығы және күш-қуаты арттырылады. Бұл сабақтар балалардың денсаулығын нығайтып, салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған. Сабақтар жүйелі түрде бір-бірін толықтырып, әрқайсысында қозғалыс техникасы, қауіпсіздік, командалық және жеке дағдыларды дамыту, шығармашылық қабілеттерді жетілдіруге басымдық беріледі. Эксперимент сыныптарда жүргізілген апробация нәтижелері көрсеткендей, сабақтарда қолданылған әдістер мен қозғалыс элементтері оқушылардың физикалық дайындығын, координациясын, күш-қуатын және командалық іс-әрекет дағдыларын айтарлықтай арттырған.

Қорытындылай келе, жүргізілген сабақтар негізгі мектеп жасындағы оқушылардың физикалық, когнитивтік және әлеуметтік дағдыларын кешенді дамытуға мүмкіндік береді. Жүйелі әдістемелік тұрғыдан ұйымдастырылған сабақтар балалардың денсаулығын нығайтып, салауатты өмір салтын қалыптастыруға, командалық және көшбасшылық қабілеттерін жетілдіруге тиімді жол болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (МЖБС). – Астана, 2022.

2. Уанбаев Е.К. Дене мәдениеті және спорттың теориясы мен әдістемесі: Оқу құралы. – Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚУ, 2020. – 280 б.

3. Mitchell, S. A., Oslin, J. L., & Griffin, L. L. Teaching Sport Concepts and Skills: A Tactical Games Approach for Ages 5 to 18. – Human Kinetics, 2020. – 672 p.

4. Қасымбекова С.Ж., Бекмұхамедов Б.Э. Мектептегі дене шынықтыру сабақтарында заманауи педагогикалық технологияларды қолдану // Педагогика және психология. – 2023. – № 2 (55). – 112-119 бб.

Серикбай Сымбат Байдаулетқызы[1] - 11-сынып оқушысы
Жетекшісі: қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі **Касымова Гульмира Набиевна**[2]
[1,2]"Достық" жалпы білім беретін мектеп" коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Түркістан облысы Ордабасы ауданы

ДЕМАЛЫССЫЗ ДЕМАЛЫС: АУДАННАН ТҮСКЕН ТАПСЫРМА МҰҒАЛІМНІҢ ТЫНЫШТЫҒЫНАН ҚЫМБАТ ПА?

Сенбі, сағат 11:42. Сынып журналы жабылды, БЖБ тексеріліп бітті, ата-аналар чаты да саябырсығандай. Менің отбасыммен бірге серуендеуге жиналған қуанышты сәтімді анамның телефонының дірілі бұзды.

«Құрметті әріптестер! Ауданнан шұғыл тапсырма келді. Ертеңге дейін Balazhan платформасын толтырып, барлық оқушыларды тіркеп шығыңыздар. Өте шұғыл!»

Анам бар дайындығын жинап қойып, ноутбукке қайта үңілді.

— «Қазір, 5-ақ минут...» — деді ол ақырын.

Ал сол «5 минут» тұтас 3 сағатқа созылды.

Таныс сурет пе? Қазақстандағы әрбір мұғалімнің шаңырағында бұл — демалыс күндерінің стандартты сценарийі.

Бүгінгі жүйеде барлық тапсырма — «өте шұғыл». Ал бәрі шұғыл болған жерде, ештеңенің маңызы қалмайды. Сонда жоспарлау қайда қалды? Бір апта бұрын реттеуге болатын нәрсені неге аптаның аяғында, тіпті жексенбінің кешінде сұрау қажет пе?

Бұл — білім беру жүйесіндегі менеджменттің жоспарының ақсап тұрғанының айқын дәлелі. Өз жұмысын уақытылы жоспарлай алмаған басшының салмағы әрдайым қарапайым мұғалімнің иығына түседі. Сонда ұстаздың жеке уақыты мен демалысы орындалмас арман, қол жетпес миф қана болғаны ма?

Соңғы жылдары біз «Педагог мәртебесі туралы» заңды мақтанышпен жиі айтамыз. Заңда «мұғалімді өзіне тән емес жұмысқа тартуға тыйым салынады» деп тайға таңба басқандай жазылған. Өкінішке қарай, сол заң мен кодекс сенбі мен жексенбіде WhatsApp-қа келетін «шұғыл» хаттардың алдында дәрменсіз болып тұр.

Мұғалім — есеп беретін робот емес, ол — ең алдымен Адам. Оның да шаршауға, демалуға, бала-шағасына уақыт бөліп, отбасы жылуын сезінуге толық құқығы бар. Демалыссыз күйбең тірлікпен аптаны өткізген мұғалім дүйсенбіде сыныпқа қандай көңіл күймен кіреді? Күйзеліске түскен, күші сарқылған ұстаз оқушыға қалай сапалы білім мен шабыт бере алады?

Осы орайда, айтылған тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін ұсынғым келеді: мектепте сынып жетекшілігі деген бөлек лауазым болуы тиіс. Пән мұғалімі өз сабағымен, ал тәрбие ісімен арнайы куратор немесе тәрбиеші айналысқаны жөн.

Куратор: Баланың психологиялық жай-күйін бақылайды.

Куратор: Ата-аналармен тұрақты, сапалы байланыс орнатады.

Куратор: Тәрбие сағаттарын қағаз жүзіндегі есеп үшін емес, мазмұнды әрі шынайы өткізеді.

Куратор: Оқушылардың қауіпсіздігі мен тәрбиесіне толық жауап береді.

Сонда ғана пән мұғалімі демалыс күндері ноутбук алдында отырудан арылады. Бұл — артық шығын емес, болашаққа салынған стратегиялық инвестиция. Кураторға төленген жалақы — 30 баланың саналы тәрбиесіне салынған капитал. Біз қағаз емес, Адам тәрбиелейтін жүйеге көшуіміз қажет.

Қорыта келе, бұл сөздерді мұғалімнің перзенті ретінде де, мұғалімді көріп өскен оқушы ретінде де жүрекпен айтып отырмын: Ұстазға сапалы білім беруге уақыт пен мүмкіндік беріңіздерші! Бұл жанайқайға құлақ түретін уақыт жетті.

Туралиева Салтанат
Информатика пән мұғалімі
Мырзатай орта мектебі
Жамбыл облысы, Байзақ ауданы, Мырзатай ауылы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ БІЛІМІ: МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

Қазіргі ақпараттық қоғамда жасанды интеллект технологиялары адам өмірінің барлық саласына еніп, білім беру жүйесіне де түбегейлі өзгеріс әкеліп отыр. Бұрын тек жоғары оқу орындарында немесе арнайы техникалық салаларда қарастырылған жасанды интеллект ұғымы бүгінгі күні мектеп оқушылары үшін де маңызды білім мазмұнына айналды. Себебі қазіргі оқушы тек дайын ақпаратты қабылдаушы емес, сонымен бірге цифрлық технологияларды түсінетін, оларды саналы қолдана алатын және болашақта жаңа технологияларды жасайтын тұлға болуы тиіс. Осы тұста информатика пәні мұғалімінің алдында жаңа міндет туындайды. Ол оқушыларға тек компьютерлік сауаттылықты немесе бағдарламалау тілдерін үйретумен шектелмей, жасанды интеллект негіздерін, оның жұмыс істеу қағидаларын, мүмкіндіктері мен қауіптерін де түсіндіруі қажет. Сонымен бірге мұндай білім беру оқушылардың логикалық ойлауын, зерттеушілік қабілетін және цифрлық мәдениетін дамытуға ықпал етеді.

Жасанды интеллект негіздерін мектепте оқытудың өзектілігі ең алдымен еңбек нарығындағы өзгерістермен байланысты. Қазіргі уақытта көптеген мамандықтар автоматтандырылып, қарапайым операцияларды компьютерлік жүйелер орындай бастады. Сонымен қатар жаңа мамандықтар пайда болып, олардың басым бөлігі жасанды интеллектпен, деректерді өңдеумен, алгоритмдермен және цифрлық платформалармен байланысты болып отыр. Осы тұста мектеп оқушысы болашақ мамандығын таңдауда тек теориялық білімге емес, технологиялық ойлау қабілетіне де ие болуы керек. Сондықтан жасанды интеллект негіздерін ерте жастан оқыту оқушылардың заманауи әлемге бейімделуіне, болашақ кәсіби бағытын дұрыс анықтауына және еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік береді.

Сонымен бірге жасанды интеллект негіздерін оқыту оқушылардың сыни ойлауын дамытуға үлкен мүмкіндік береді. Көп жағдайда оқушылар интернеттен алынған ақпаратты дайын шындық ретінде қабылдайды. Алайда жасанды интеллект құралдары ақпаратты әрқашан дәл және сенімді бере бермейді. Сондықтан информатика мұғалімі оқушыларға кез келген цифрлық жүйенің қалай жұмыс істейтінін, оның қандай деректерге сүйенетінін және қандай жағдайда қателесуі мүмкін екенін түсіндіруі қажет. Осы тұста оқушыларға жасанды интеллекттің тек көмекші құрал екенін, ал соңғы шешімді адам қабылдайтынын үйрету маңызды. Мұндай көзқарас оқушының технологияға тәуелді болмай, оны саналы әрі жауапкершілікпен пайдалануына негіз қалайды.

Жасанды интеллект негіздерін мектепте оқытудың тиімділігі оқу мазмұнының дұрыс құрылуына байланысты. Бұл тақырыпты тек күрделі теория немесе техникалық терминдер арқылы түсіндіру оқушылардың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан оқу мазмұны баланың жас ерекшелігіне және дайындық деңгейіне сай болуы қажет. Бастауыш сыныптарда жасанды интеллект ұғымын қарапайым мысалдар арқылы түсіндіруге болады. Мысалы дауысты танитын құрылғылар, сурет бойынша іздеу, ойындардағы ақылды кейіпкерлер немесе мәтін ұсынатын бағдарламалар арқылы оқушылар жасанды интеллекттің күнделікті өмірде қолданылуын түсінеді. Ал орта және жоғары сыныптарда алгоритм, машиналық оқыту, нейрондық желі, үлкен деректер және цифрлық қауіпсіздік сияқты ұғымдарды біртіндеп енгізуге болады. Сонымен қатар бұл тақырыптарды бағдарламалау негіздерімен және жобалық жұмыстармен байланыстыра оқыту тиімді нәтиже береді.

Информатика пәні мұғалімі жасанды интеллектті оқыту барысында дәстүрлі түсіндіру әдістерімен шектелмеуі тиіс. Қазіргі оқушы үшін тәжірибелік әрекет, зерттеу, жоба және нақты нәтиже көру маңызды. Осы тұста жасанды интеллект негіздерін меңгертуде жобалау әдісі ерекше орын алады. Мысалы оқушылар белгілі бір мәселені шешуге арналған қарапайым чат бот құрастырып, суретті тану бағдарламасының жұмысын зерттеп немесе белгілі бір деректерді талдайтын шағын жоба жасай алады. Сонымен бірге мұндай жобалар оқушылардың шығармашылық ойлауын, топпен жұмыс істеу қабілетін және мәселені шешу дағдысын дамытады. Жоба барысында оқушы тек технологияны қолдануды ғана емес, оның қоғамға әсерін де бағалауды үйренеді.

Жасанды интеллект негіздерін оқытуда бағдарламалау тілдерінің мүмкіндігін дұрыс пайдалану маңызды. Қазіргі уақытта мектепте Python тілі кеңінен қолданылып келеді. Себебі бұл тілдің синтаксисі қарапайым, түсінікті және жасанды интеллект элементтерін үйретуге ыңғайлы. Сонымен қатар Python арқылы оқушылар мәтінді өңдеу, деректерді сұрыптау, қарапайым болжам жасау және дайын кітапханалар көмегімен шағын модельдер құру сияқты жұмыстарды орындай алады. Осы тұста информатика мұғалімі бағдарламалауды тек код жазу ретінде емес, ойлау құралы ретінде түсіндіруі қажет. Егер оқушы алгоритмді түсініп, мәселені кезең кезеңімен шеше алса, онда ол жасанды интеллект жүйелерінің логикасын да тереңірек меңгереді.

Сонымен бірге жасанды интеллект негіздерін оқытуда пәнаралық байланыстың маңызы зор. Жасанды интеллект тек информатика пәнінің шеңберінде қарастырылатын тақырып емес. Ол математика, физика, биология, тіл, тарих және өнер пәндерімен де тығыз байланысты. Мысалы математикада деректерді талдау мен ықтималдық есептері қарастырылса, биологияда адам миының жұмысы мен нейрондық желілердің ұқсастығы түсіндіріледі, қазақ тілі немесе әдебиет сабағында мәтінді автоматты талдау мүмкіндігі зерттеледі. Осы тұста информатика мұғалімі басқа пән мұғалімдерімен бірлесіп кіріктірілген сабақтар ұйымдастырса, оқушылар жасанды интеллекттің шынайы өмірдегі қолданылуын әлдеқайда жақсы түсінеді. Мұндай тәсіл білімнің өмірмен байланысын күшейтіп, оқушының пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Жасанды интеллект негіздерін мектепте оқытудың жаңа мүмкіндіктерінің бірі цифрлық платформалар мен онлайн құралдарды қолдану болып табылады. Бүгінгі таңда оқушыларға жасанды интеллекттің жұмысын визуалды түрде түсіндіретін көптеген интерактивті ресурстар бар. Сонымен қатар оқушылар арнайы платформалар арқылы деректерді енгізіп, жүйенің оларды қалай өңдейтінін бақылап, өз тәжірибесін жасай алады. Мұндай платформалар күрделі теорияны жеңіл әрі қызықты етіп көрсетуге мүмкіндік береді. Осы тұста мұғалімнің міндеті оқушыны дайын жауап алуға емес, жүйенің қалай жұмыс істейтінін түсінуге бағыттау болып табылады. Егер оқушы технологияның ішкі логикасын түсінсе, онда ол оны саналы әрі қауіпсіз қолдана алады.

Сонымен қатар жасанды интеллект негіздерін оқытуда этикалық мәселелерді назардан тыс қалдыруға болмайды. Қазіргі уақытта жасанды интеллектті қолдану барысында жалған ақпарат тарату, жеке деректердің қорғалмауы, адамның орнына шешім қабылдау және

технологияға тәуелділік сияқты мәселелер туындап отыр. Осы тұста информатика мұғалімі оқушыларға технологияны дұрыс қолданудың мәдениетін үйретуі керек. Оқушы жасанды интеллект жасаған ақпаратты тексеруді, авторлық құқықты сақтауды, өзге адамның еңбегін құрметтеуді және жеке мәліметтерін қорғауды меңгеруі қажет. Сонымен бірге жасанды интеллекттің адам еңбегін толық алмастырмайтынын, керісінше оны толықтыратын құрал екенін түсіндіру маңызды. Мұндай тәрбие оқушылардың технологияға деген жауапты көзқарасын қалыптастырады.

Жасанды интеллект негіздерін оқытуда сараланған және тұлғаға бағытталған тәсілдерді қолдану да маңызды. Себебі оқушылардың информатикаға қызығушылығы, дайындық деңгейі және цифрлық дағдылары әртүрлі болады. Кейбір оқушылар бағдарламалауға тез бейімделсе, енді біреулерге визуалды тапсырмалар немесе қарапайым тәжірибелер тиімді болуы мүмкін. Осы тұста мұғалім тапсырмаларды күрделілік деңгейіне қарай саралап, оқушыларға таңдау мүмкіндігін ұсынуы қажет. Сонымен бірге дарынды оқушыларға күрделі жобалар мен зерттеу жұмыстары берілсе, қиналатын оқушыларға қарапайым әрі түсінікті тапсырмалар ұсынылуы керек. Мұндай тәсіл әрбір оқушының өз мүмкіндігін толық ашуына жағдай жасайды.

Информатика пәні мұғалімінің кәсіби дайындығы жасанды интеллект негіздерін тиімді оқытудың басты шарты болып табылады. Қазіргі уақытта көптеген мұғалімдер дәстүрлі бағдарламалау мен компьютерлік сауаттылықты жақсы меңгергенімен, жасанды интеллектке қатысты жаңа мазмұнды оқытуда қиындықтарға тап болуы мүмкін. Сондықтан мұғалімдердің кәсіби дамуына ерекше көңіл бөлу қажет. Сонымен бірге мұғалімдер семинарларға, онлайн курстарға, тәжірибе алмасу алаңдарына қатысып, жаңа платформалар мен бағдарламаларды меңгеруі тиіс. Осы тұста мектеп әкімшілігі мен әдістемелік бірлестіктер мұғалімдерге қолдау көрсетіп, қажетті ресурстармен қамтамасыз еткен жағдайда ғана бұл бағыттағы жұмыс нәтижелі болады.

Жасанды интеллект негіздерін мектепте оқыту болашақ білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігіне айналып келеді. Бұл бағыт оқушыларды тек технологиялық жаңалықтармен таныстырып қана қоймай, оларды өз бетінше ойлайтын, мәселелерді шеше алатын, цифрлық қоғамда жауапкершілікпен әрекет ететін тұлға ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар жасанды интеллект негіздерін оқыту арқылы мектепте білім берудің жаңа моделі қалыптасады. Бұл модельде оқушы дайын білімді жаттап қана қоймай, оны талдап, қолдана алатын, жаңа идея ұсына алатын және технологияны адамзат игілігі үшін пайдалана алатын азамат ретінде тәрбиеленеді.

Осылайша, жасанды интеллект негіздерін мектепте оқыту информатика пәнінің мазмұнын жаңартудың және білім берудің сапасын арттырудың маңызды бағыты болып табылады. Сонымен бірге бұл бағыт мұғалімнен жаңа әдістерді, икемді ойлауды және үздіксіз кәсіби дамуды талап етеді. Осы тұста жасанды интеллектті оқыту тек техникалық білім беру емес, ол оқушының дүниетанымын кеңейтуге, болашаққа дайындауға және технологиялық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған кешенді жұмыс екенін түсіну қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. Ә. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. – Астана, 2017. – 32 б.

2. Қазақстан Республикасы Оқу ағарту министрлігі. Орта білім беру ұйымдарына арналған информатика пәні бойынша оқу бағдарламасы. – Астана, 2023. – 58 б.

3. Бидайбеков Е. Ы., Гриншкун В. В. Білім беруді ақпараттандыру және оқытудың жаңа технологиялары. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 312 б.

4. Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2021. – 368 с.

5. Роберт И. В. Теория и методика информатизации образования. – М.: БИНОМ, 2018. – 398 с.

Киятаева Эльмира Абибуллаевна
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-зерттеуші
"С.Қожанов атындағы №42 жалпы білім беретін мектеп" КММ
Жетісай ауданы, Асықата кенті, Ш.Ділдәбеков а/о, Бірлік ауылы

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлау дағдыларын қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негіздері мен тиімді әдістемелік жолдары қарастырылады. Қазіргі білім беру жағдайында оқушының оқу материалын есте сақтап, дайын ақпаратты қайталауымен қатар, оны талдауы, салыстыруы, сұрақ қоюы, дәлелдерге сүйене отырып қорытынды жасауы және өз пікірін негіздей білуі маңызды. Осыған байланысты сыни ойлауды дамыту бастауыш білім берудің мазмұнымен тығыз байланыста жүзеге асырылуы қажет. Мақалада сыни ойлау ұғымының мәні, оның негізгі құрамдас бөліктері, оқушылардың жас ерекшеліктері және мұғалімнің бағыттаушы рөлі сипатталады. Сонымен қатар оқылым, математика, дүниетану және басқа пәндерде қолдануға болатын сұрақ қою, салыстыру, «Білемін – Білгім келеді – Білдім», «Ойлан – жұптас – бөліс», «Екі түрлі түсініктеме», дәлелді пікір айту, проблемалық жағдаяттарды талдау және рефлексия әдістері ұсынылады. Оқушылардың сыни ойлауын бағалауға арналған көрсеткіштер мен қалыптастырушы бағалау тәсілдері де талданады. Мақаланың практикалық маңызы – мұғалімге сыни ойлауды күнделікті сабаққа кіріктіруге, оқушының танымдық белсенділігін арттыруға және өз бетінше ой қорыту қабілетін жүйелі дамытуға әдістемелік бағыт беру.

Кілт сөздер: сыни ойлау, бастауыш сынып, танымдық белсенділік, логикалық ойлау, дәлелді пікір, проблемалық оқыту, зерттеушілік дағдылар, сұрақ қою, қалыптастырушы бағалау, рефлексия, функционалдық сауаттылық.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – білім алушыны дайын ақпаратты қабылдайтын тұлға ретінде ғана емес, оны түсініп, талдап, өмірлік жағдаяттарда қолдана алатын дербес ойлаушы ретінде қалыптастыру. Ақпарат көлемі ұдайы артып, білімді іздеу мен пайдаланудың жаңа мүмкіндіктері пайда болған жағдайда оқушының ақпаратты жаттап алуы жеткіліксіз. Ол ұсынылған мәліметтің мағынасын түсініп, оның дұрыстығын тексеруге, бірнеше көзқарасты салыстыруға, себеп-салдарлық байланысты анықтауға және өз тұжырымын дәлелдеуге үйренуі керек. Бұл міндеттерді жүзеге асыруда сыни ойлау дағдыларын дамыту ерекше маңызға ие.

Бастауыш мектеп – баланың оқу әрекеті, танымдық қызығушылығы, тілдік қарым-қатынасы және өзіндік пікір қалыптастыруы жүйелі дамитын кезең. Осы уақытта оқушы мұғалімнің көмегімен сұрақ қоюға, мәтіндегі негізгі ойды анықтауға, ұқсастықтар мен

айырмашылықтарды табуға, есепті шешудің тиімді жолын таңдауға және өз жауабын түсіндіруге дағдыланады. Егер сабақ барысында оқушыдан тек дұрыс жауапты айту талап етілсе, оның ойлау үдерісін толық байқау қиын. Ал «Неліктен осылай ойлайсың?», «Қандай дәлелің бар?», «Басқа жолмен шешуге бола ма?», «Қандай жағдайда жауабың өзгеруі мүмкін?» деген сұрақтар оқушыны жауаптың мазмұнына ғана емес, оны алу жолына да назар аударуға жетелейді.

Қазақстан Республикасында бастауыш білім беру мазмұнына қойылатын талаптар Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты арқылы реттеледі. Аталған құжаттың қолданыстағы редакциясында бастауыш білім беру деңгейіне қойылатын талаптар белгіленген. Бұл нормативтік негізді қарастыру мұғалімге оқушылардың ойлау, талдау, түсіну және білімді қолдану дағдыларын оқу мақсаттарымен байланыстыра жоспарлауға мүмкіндік береді.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) оқушылардың шығармашылығы мен сыни ойлауын дамытуға арналған зерттеуінде бұл дағдыларды қалыптастыру үшін оларды сабақ мазмұнына мақсатты түрде кіріктіру, мұғалімдердің әдістемелік қолдауын ұйымдастыру және оқушы жетістігін бағалаудың түсінікті өлшемдерін пайдалану қажеттігі көрсетіледі. Зерттеу бастауыш және орта білім беру деңгейлеріне арналған педагогикалық тапсырмалар мен тәжірибелік тәсілдерді қамтиды.

Осы тұрғыдан алғанда, сыни ойлауды дамыту белгілі бір технологияны қолданумен ғана шектелмейді. Ол сабақтың мақсатын қоюдан бастап, тапсырма құрастыру, сұрақ қою, оқушылардың жауаптарын талқылау, кері байланыс беру және оқу нәтижесін бағалау кезеңдеріне дейін қамтылатын жүйелі педагогикалық үдеріс болып табылады.

Мақаланың мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлау дағдыларын дамытудың теориялық негіздерін талдау және мұғалімнің күнделікті сабақ тәжірибесінде қолдануына болатын тиімді әдістемелік тәсілдерді ұсыну.

Сыни ойлау ұғымының мәні және оның бастауыш білім берудегі маңызы

Сыни ойлау – ақпаратты жай қабылдаумен шектелмей, оның мазмұнын талдау, дәлелдерді бағалау, пікірлер арасындағы байланысты анықтау, балама шешімдерді қарастыру және негізделген қорытынды жасау үдерісі. Ол адамның кез келген ақпаратты бірден дұрыс деп қабылдамай, оның негізділігін тексеруіне, түрлі көзқарастарды салыстыруына және қажет болған жағдайда өз пікірін қайта қарауына мүмкіндік береді. Сыни ойлау оқушының танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, өз бетінше білім алуына, оқу міндеттерін саналы орындауына және күнделікті өмірде кездесетін мәселелерді шешуіне негіз болады. Сондықтан бастауыш білім беру кезеңінде бұл дағдыны қалыптастыру оқушының кейінгі оқу жетістіктері мен тұлғалық дамуы үшін маңызды педагогикалық міндеттердің бірі болып саналады.

Сыни ойлау ұғымын ғылыми тұрғыдан түсіндіруде американдық зерттеуші Питер Фачионенің еңбегі маңызды орын алады. Автор сыни ойлаудың негізгі танымдық дағдыларына түсіндіру, талдау, бағалау, қорытынды жасау, түсіндіру және өз ойлауын бақылау үдерістерін жатқызады. Бұл дағдылар бір-бірімен өзара байланысып, адамның ақпаратты саналы түрде өңдеуіне және негізделген шешім қабылдауына мүмкіндік береді. Фачионе ұсынған жіктеуді бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне бейімдеп қолдануға болады. Мысалы, оқушы мәтіндегі кейіпкердің әрекетін түсіндіреді, оның шешіміне баға береді, мәтіндегі нақты деректерге сүйеніп қорытынды шығарады және өз жауабының дұрыстығын қайта тексереді. Осы әрекеттердің әрқайсысы сыни ойлаудың белгілі бір құрамдас бөлігін дамытуға бағытталады.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың ойлау әрекеті нақты мысалдармен, көрнекі материалдармен, практикалық тапсырмалармен және күнделікті өмірден алынған жағдаяттармен тығыз байланысты. Сондықтан сыни ойлауды қалыптастыру барысында оқушыға бірден күрделі ғылыми пайымдаулар жасатудан гөрі, оның жасына сәйкес қарапайым танымдық әрекеттерді жүйелі орындауға мүмкіндік берген дұрыс. Мысалы, бірінші сынып

оқушысы екі заттың ұқсастығы мен айырмашылығын анықтаса, екінші сынып оқушысы мәтіндегі оқиғалардың себебін түсіндіре алады. Үшінші және төртінші сыныптарда оқушылардан бірнеше деректі салыстыру, өз болжамын негіздеу, мәселенің балама шешімдерін ұсыну және қорытындысының дұрыстығын тексеру талап етілуі мүмкін. Осылайша сыни ойлау дағдылары оқушының танымдық мүмкіндіктеріне сәйкес біртіндеп күрделенеді.

Сыни ойлаудың бірінші маңызды құрамдас бөлігі – ақпаратты түсіну және талдау. Бұл дағды оқушының мәтіннен, суреттен, кестеден немесе мұғалім ұсынған мәліметтен негізгі ақпаратты анықтауын, маңызды деректерді қосымша ақпараттан ажыратуын және олардың арасындағы байланысты түсінуін қамтиды. Ақпаратты талдау барысында оқушы тек «Не болды?» деген сұраққа жауап беріп қоймай, «Бұл неліктен болды?», «Қандай жағдай әсер етті?», «Оқиғаның нәтижесі қандай болды?» деген сұрақтарға да жауап іздейді. Мәселен, әдебиеттік оқу сабағында оқушы мәтіндегі кейіпкердің әрекетін сипаттап, оның қандай себептерге байланысты солай әрекет еткенін анықтайды. Мұғалім «Кейіпкердің шешіміне қандай оқиға әсер етті?» немесе «Оның әрекетінің нәтижесі қандай болды?» деген сұрақтар қою арқылы оқушының себеп-салдарлық байланыстарды түсінуіне көмектеседі. Мұндай жұмыс мәтінді үстірт оқудан мазмұнды саналы түсінуге көшуге жағдай жасайды.

Екінші құрамдас бөлігі – салыстыру және жіктеу. Салыстыру оқушыға заттардың, құбылыстардың, оқиғалардың немесе пікірлердің ортақ және ерекше белгілерін анықтауға мүмкіндік береді. Жіктеу барысында оқушы нысандарды белгілі бір белгісіне қарай топтастырып, өз таңдауын түсіндіреді. Мысалы, дүниетану сабағында жануарларды тіршілік ортасына қарай жіктеу, қазақ тілі сабағында сөздерді белгілі бір грамматикалық белгісі бойынша топтау, математикада геометриялық фигуралардың қасиеттерін салыстыру тапсырмаларын қолдануға болады. Әдебиеттік оқу барысында екі кейіпкердің мінез-құлқын салыстыру оқушының оқиғаға әртүрлі қырынан қарауына мүмкіндік береді. Мұғалім «Олардың қандай ортақ қасиеттері бар?», «Қай белгісі бойынша ерекшеленеді?», «Неліктен осы топқа жатқызды?» деген сұрақтар арқылы салыстыруды жай атаумен шектемей, дәлелді түсіндіруге бағыттайды. Бұл әрекеттер ақпаратты жүйелеу, маңызды белгілерді анықтау және логикалық қорытынды жасау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Үшінші құрамдас бөлігі – дәлелдеу және қорытынды жасау. Сыни ойлаудың бұл қыры оқушының өз пікірін нақты деректермен, мысалдармен немесе орындалған әрекеттердің нәтижелерімен негіздей білуін білдіреді. Бастауыш сыныпта балалар кейде дұрыс жауап бергенімен, оның себебін толық түсіндіре алмауы мүмкін. Сондықтан мұғалім оқушының жауабын қабылдап қана қоймай, оның қалай ойлағанын анықтауға тырысуы қажет. Мысалы, «Менің ойымша, кейіпкер дұрыс шешім қабылдады, себебі мәтінде оның досына көмектескені айтылған» деген жауапта пікір мен дәлел арасындағы байланыс көрінеді. Математика сабағында оқушы есепті шешкеннен кейін неліктен қосу немесе азайту амалын таңдағанын түсіндіреді. Дүниетану сабағында тәжірибе нәтижесіне сүйеніп, бастапқы болжамының расталғанын немесе расталмағанын айтады. Осындай тапсырмалар оқушының өз ойын негіздеуге, дәлел мен жеке пікірдің айырмашылығын түсінуге және қорытындыны қолда бар ақпаратпен байланыстыруға үйретеді.

Төртінші құрамдас бөлігі – балама көзқарастарды қарастыру және шешімдерді бағалау. Сыни ойлайтын оқушы бір мәселенің жалғыз ғана шешімі бар деп есептемей, басқа нұсқаларды да қарастыруға ұмтылады. Бұл оның ойлау икемділігін дамытып, жаңа жағдайларға бейімделуіне мүмкіндік береді. Мысалы, математикалық есепті бірнеше тәсілмен шешу, әдеби кейіпкердің әрекетін әртүрлі тұрғыдан бағалау немесе мектеп ауласын таза ұстаудың бірнеше жолын ұсыну осы дағдыны қалыптастырады. Мұғалім «Бұл мәселені тағы қалай шешуге болады?», «Ұсынылған екі тәсілдің қайсысы тиімді?», «Әр шешімнің қандай артықшылығы мен шектеуі бар?» деген сұрақтарды пайдалана алады. Бұл ретте барлық пікірді бірдей дұрыс деп қабылдау міндетті емес. Оқушы ұсынылған нұсқалардың тиімділігін нақты

шарттар мен дәлелдерге сүйеніп бағалауды үйренуі керек. Осылайша балама көзқарастарды қарастыру дербес шешім қабылдау мәдениетімен ұштасады.

Бесінші құрамдас бөлігі – өз ойлауын бақылау және бағалау. Ғылыми әдебиетте бұл үдеріс метатаныммен, яғни адамның өзінің ойлау және оқу әрекетін түсінуімен байланыстырылады. Оқушы тапсырманы орындау барысында қандай тәсілді қолданғанын, неліктен сол тәсілді таңдағанын, қандай қиындыққа кездескенін және нәтижесін қалай тексергенін түсіндіруге дағдыланады. Мысалы, сабақ соңында «Бүгін мен не үйрендім?», «Қай тапсырманы орындау қиын болды?», «Қиындықты қалай жеңдім?», «Жауабымның дұрыстығын қалай тексердім?» деген сұрақтарға жауап беру оқушының өз оқу әрекетін бағалауына көмектеседі. Мұндай рефлексияны қысқа жазбаша жауап, ауызша әңгіме, өзін-өзі бағалау парағы немесе аяқталмаған сөйлемдерді толықтыру арқылы ұйымдастыруға болады. Мұғалімнің міндеті – оқушыны тек қатесін іздеуге емес, қолданған тиімді тәсілдерін анықтауға және келесі оқу қадамын жоспарлауға бағыттау.

Сыни ойлаудың тағы бір маңызды ерекшелігі – сұрақ қою және ақпаратқа саналы көзқарас қалыптастыру. Сұрақ қою оқушының түсінбеген тұсын анықтап қана қоймай, жаңа білімге деген қызығушылығын арттырады. Бастауыш сынып оқушысы «Неліктен?», «Қалай?», «Қандай дәлел бар?», «Егер жағдай өзгерсе, не болар еді?» деген сұрақтар қоюға үйренген сайын, оқу материалын тереңірек түсінуге ұмтылады. Мысалы, табиғат құбылыстарын зерттегенде оқушылар болжам жасап, оны бақылау арқылы тексереді. Мәтінмен жұмыс кезінде автордың негізгі ойын анықтап, кейіпкердің әрекетіне қатысты сұрақтар құрастырады. Математикада есептің шартын өзгертіп, нәтиженің қалай өзгеретінін болжайды. Мұндай әрекеттер оқушының білімді дайын күйінде қабылдауын азайтып, оны белсенді ізденіске тартады.

Сыни ойлауды дамытуда тілдік қарым-қатынас пен бірлескен оқу әрекетінің де маңызы зор. Оқушылар жұппен немесе шағын топпен жұмыс істегенде өз ойларын жеткізуге, өзгелердің пікірін тыңдауға, ұқсас және қарама-қайшы көзқарастарды салыстыруға мүмкіндік алады. Мысалы, белгілі бір мәселенің шешімін топта талқылау барысында балалар өз ұсыныстарын айтып, олардың артықшылықтарын түсіндіреді және ортақ шешімге келуге тырысады. Мұғалім бұл үдерісте әр оқушының пікір білдіруіне жағдай жасап, талқылаудың дәлелге негізделуін қадағалауы керек. Оқушылардың бір-бірімен келіспеуі қалыпты құбылыс болғанымен, келіспеушілік жеке тұлғаны сынауға емес, айтылған пікірді талдауға бағытталуы қажет. Мұндай оқу ортасы оқушылардың ойлау қабілетімен қатар, тыңдау, ынтымақтасу және өз көзқарасын мәдениетті түрде жеткізу дағдыларын да дамытады.

Сыни ойлауды қалыптастырудың тиімділігі мұғалімнің оқу тапсырмаларын қалай ұйымдастыратынына тікелей байланысты. Егер сабақта оқушыдан тек дайын ережені қайталау немесе бір ғана қысқа жауап беру талап етілсе, оның ойлау жолын байқау мүмкіндігі шектеледі. Ал ашық сұрақтар, проблемалық жағдаяттар, зерттеушілік тапсырмалар, салыстыру жұмыстары және дәлелді пікір айту оқушының белсенді танымдық әрекетін күшейтеді. Бұл ретте тапсырмалар оқу мақсатына сәйкес, оқушының жас ерекшелігіне қолжетімді және белгілі бір ойлау әрекетін дамытуға бағытталған болуы керек. Мұғалім оқушыларға ойланып жауап беруге жеткілікті уақыт беріп, олардың жауабын нақтылайтын сұрақтар қоюы және қате жауаптарды талдауға мүмкіндік жасауы маңызды. Қате жауапты бірден теріс бағалаудың орнына, оқушының қандай ойлау жолын таңдағанын анықтау оның түсінігін тереңдетуге көмектеседі.

Сонымен бірге сыни ойлауды дамыту пәндік білімді меңгертуден бөлек қарастырылмауы тиіс. Оқушы мәтіннің мазмұнын, математикалық амалдардың мағынасын немесе табиғи құбылыстың ерекшеліктерін жеткілікті түсінгенде ғана оларды талдап, негізделген қорытынды жасай алады. Демек, сыни ойлау білімнің орнына жүрмейді, керісінше, білімді терең түсінуге және оны жаңа жағдайларда қолдануға мүмкіндік береді. Мұғалім үшін маңызды міндет – оқу материалының мазмұнын сақтай отырып, оқушылардың сұрақ қоюына, деректерді салыстыруына, өз шешімдерін дәлелдеуіне және нәтижесін

тексеруіне жүйелі жағдай жасау. Осындай мақсатты әрі бірізді жұмыс бастауыш сынып оқушыларының дербес ойлауын, танымдық белсенділігін және саналы оқу әрекетін дамытуға негіз болады.

Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін ескеру

Бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлау дағдыларын дамытуда олардың жас ерекшеліктерін, танымдық мүмкіндіктерін, оқу тәжірибесін және жеке даму қарқынын ескеру маңызды педагогикалық шарттардың бірі болып табылады. Себебі оқушының ақпаратты қабылдауы, оны талдауы, салыстыруы, өз пікірін дәлелдеуі және қорытынды жасауы біртіндеп қалыптасатын күрделі танымдық әрекеттерге жатады. Бірінші сынып оқушысының ойлау әрекеті көбіне нақты заттармен, көрнекі бейнелермен және тікелей тәжірибемен байланысты болса, жоғары сыныптарға қарай оқушының дерексіз ұғымдарды түсіну, бірнеше ақпарат көзін салыстыру және өз пайымдауын жүйелі түрде негіздеу мүмкіндігі арта түседі. Сондықтан сыни ойлауды дамыту жұмыстары барлық оқушыға бірдей тапсырма ұсынумен шектелмей, оқу кезеңіне сәйкес күрделендіріліп, баланың жеке мүмкіндіктеріне қарай ұйымдастырылуы қажет.

Бастауыш мектептің алғашқы кезеңінде, әсіресе бірінші сыныпта, оқушылардың сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру үшін көрнекілікке негізделген, күнделікті өмірмен байланысты және нақты әрекет арқылы орындалатын тапсырмалар тиімді. Бұл жаста балалар заттардың белгілерін ажыратуға, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға, суреттерді салыстыруға, қарапайым сұрақтарға жауап беруге және өз байқауларын сөзбен жеткізуге үйренеді. Мысалы, мұғалім оқушыларға жыл мезгілдеріне қатысты бірнеше суретті көрсетіп, «Суреттердің қандай ұқсастығы бар?», «Қай белгілеріне қарай оларды ажыратуға болады?», «Табиғатта қандай өзгерістер байқалады?» деген сұрақтар қоя алады. Оқушылар өз жауаптарын айтып қана қоймай, оларды нақты белгілермен байланыстыруға дағдыланады. Мұндай жұмыс баланың назарын маңызды ақпаратқа аударуға, байқаған құбылыстарын салыстыруға және алғашқы қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Бірінші сыныпта сұрақ қою мәдениетін қалыптастыруға да ерекше көңіл бөлген жөн. Мұғалім дайын жауапты бірден ұсынудың орнына, оқушыны ойлануға жетелейтін қысқа әрі түсінікті сұрақтар қоюы керек. Мысалы, «Сен не байқадың?», «Неліктен осылай ойлайсың?», «Жауабыңды суреттегі қай белгімен түсіндіре аласың?» деген сұрақтар баланың өз пікірін негіздеуге алғашқы қадам жасауына көмектеседі. Бұл кезеңде дәлелдеу күрделі ғылыми түсіндіруді талап етпеуі керек. Оқушының суретке, мәтінге, заттың қасиетіне немесе өз тәжірибесіне сүйеніп жауап беруі жеткілікті. Ең бастысы – баланың жауап пен оның негізі арасындағы байланысты түсіне бастауы.

Екінші сыныпта оқушылардың оқу тәжірибесі кеңейген сайын тапсырмалар мазмұнын күрделендіруге болады. Бұл кезеңде салыстыру, жіктеу, себеп-салдарлық байланысты анықтау, оқиғалардың ретін қалпына келтіру және қарапайым болжам жасауға бағытталған жұмыс түрлерін жиі қолдану орынды. Мысалы, мұғалім қысқа әңгіменің соңғы бөлігін уақытша көрсетпей, оқушылардан оқиғаның қалай аяқталуы мүмкін екенін болжауды сұрайды. Оқушылар өз нұсқаларын ұсынғаннан кейін мәтіннің жалғасын оқып, болжамдарын нақты мазмұнмен салыстырады. Осы кезде «Қай болжам мәтіндегі ақпаратқа көбірек сәйкес келді?», «Қандай сөйлем сенің ойыңды қолдайды?», «Болжамыңды өзгертуге не себеп болды?» деген сұрақтар қойылады. Мұндай тапсырма баланы алғашқы пікіріне ғана сүйенбей, жаңа ақпарат пайда болғанда өз тұжырымын қайта қарастыруға үйретеді.

Үшінші сыныпта сыни ойлауды дамыту жұмыстары ақпаратты бірнеше белгі бойынша талдауға, мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты ажыратуға, кейіпкерлердің әрекетіне баға беруге және бір мәселенің бірнеше шешімін қарастыруға бағытталуы мүмкін. Мысалы, әдеби мәтінді талдау барысында оқушылар кейіпкердің әрекетін сипаттап қана қоймай, оның шешіміне әсер еткен жағдайларды анықтайды. Олар кейіпкердің орнында болса, қандай әрекет жасайтынын түсіндіреді және өз ұсынысын мәтіндегі оқиғалармен байланыстырады. Бұл жұмыс оқушының өз пікірін айтуымен қатар, басқа адамның көзқарасын түсінуіне және

балама шешімдерді салыстыруына жағдай жасайды. Дегенмен мұғалім оқушыларды кейіпкерге қатысты бір ғана бағалауды қабылдауға мәжбүрлемеуі керек. Егер пікір мәтіндегі деректерге сүйеніп, қисынды түсіндірілсе, әртүрлі жауаптарды талқылауға мүмкіндік берген жөн.

Төртінші сыныпта оқушылардан өз пайымдауларын жүйелі түрде негіздеу, бірнеше деректі салыстыру, ақпараттың жеткіліктілігін бағалау және практикалық мәселені шешудің ықтимал жолдарын ұсыну талап етілуі мүмкін. Мысалы, «Мектеп ауласын қалай көгалдандыруға болады?» деген тақырыпта шағын жоба ұйымдастыруға болады. Оқушылар аула жағдайын зерттеп, қандай өсімдіктерді отырғызуға болатынын талқылайды, өсімдіктердің өсуіне қажетті жағдайларды анықтайды және жобаны жүзеге асыру үшін қажет ресурстарды жоспарлайды. Өз ұсыныстарын қорғау кезінде олар таңдаған өсімдіктерінің ерекшеліктерін, күтім жасау қажеттілігін және күтілетін нәтижелерді түсіндіреді. Мұғалім оқушылардан ұсынылған шешімнің артықшылықтарын ғана емес, ықтимал қиындықтарын да қарастыруды сұрай алады. Осылайша сыни ойлау пәндік біліммен, зерттеушілік әрекетпен және күнделікті өмірдегі мәселелерді шешумен ұштасады.

Жас ерекшеліктерін ескерумен қатар, сыныптағы оқушылардың жеке айырмашылықтарына да назар аудару қажет. Бір жастағы балалардың оқу қарқыны, сөздік қоры, зейінін шоғырландыру ұзақтығы және өз ойын жеткізу қабілеті әртүрлі болуы мүмкін. Кейбір оқушылар сұраққа ауызша жауап бергенде өз ойын еркін білдіреді, алайда жазбаша дәлел келтіруде қиналады. Басқа оқушылар тапсырманың дұрыс шешімін тапқанымен, оның себебін түсіндіруге қосымша уақытты қажет етеді. Мұндай айырмашылықтарды оқушының қабілетсіздігі ретінде бағалау дұрыс емес. Мұғалім баланың қандай қолдауға мұқтаж екенін анықтап, оқу тапсырмаларын орындауға мүмкіндік беретін әдістерді таңдауы керек.

Оқушыларға қолдау көрсету мақсатында тірек сөздер, сөйлем үлгілері, сызбалар, суреттер, ой карталары және жұптық талқылау тәсілдері пайдаланылуы мүмкін. Мысалы, пікірді дәлелдеуге үйрету барысында мұғалім «Менің ойымша, ...», «Мен бұлай ойлаймын, себебі ...», «Мәтіндегі ... деген ақпарат менің пікірімді дәлелдейді», «Басқа шешім де болуы мүмкін, өйткені ...», «Жауабымды қайта тексергенде, ... байқадым» деген сөйлем құрылымдарын ұсына алады. Бұл тіректер оқушының орнына шешім қабылдамайды, керісінше оның ойлау нәтижесін жүйелі жеткізуіне көмектеседі. Оқушы осындай құрылымдарды меңгерген сайын мұғалім дайын сөйлем үлгілерін біртіндеп азайтып, баланың өз ойын дербес құрастыруына жағдай жасауы қажет.

Сыни ойлау дағдыларын дамытуда тапсырманың күрделілігін біртіндеп арттыру қағидасы да маңызды. Егер оқушыға оның дайындық деңгейінен тым жоғары тапсырма берілсе, ол мәселені түсінбей, жауапты кездейсоқ таңдауы немесе өзгелердің пікірін қайталауы мүмкін. Ал шамадан тыс жеңіл тапсырмалар терең ойлануға жеткілікті мүмкіндік бермейді. Сондықтан мұғалім оқушының бастапқы білімін анықтап, алдымен қолжетімді сұрақтардан бастап, кейін салыстыруды, дәлелдеуді және қорытынды жасауды қажет ететін тапсырмаларға көшуі керек. Мысалы, алдымен мәтіннің тақырыбын анықтау, содан кейін негізгі ойды табу, автор пікірін дәлелдейтін сөйлемді көрсету және соңында мәтін мазмұнына қатысты жеке тұжырым жасау ұсынылады. Осындай бірізділік күрделі танымдық әрекеттерді меңгеруді жеңілдетеді.

Сыныпта қауіпсіз әрі қолдаушы оқу ортасын қалыптастыру да сыни ойлауды дамытуға тікелей ықпал етеді. Егер оқушы қате жауап бергені үшін сынға ұшыраудан қорықса, ол өз болжамын айтуға, сұрақ қоюға немесе түсінбеген тұсын ашық жеткізуге қымсынуы мүмкін. Сондықтан мұғалім қатені жазғырудың себебі ретінде емес, оқушының ойлау жолын анықтауға мүмкіндік беретін оқу жағдайы ретінде қарастырғаны жөн. Мәселен, қате жауап берілген кезде «Бұл жауапқа қандай ой арқылы келдің?», «Қай ақпаратты қайта тексеру керек?», «Басқа қандай нұсқа болуы мүмкін?» деген сұрақтар қоюға болады. Мұндай тәсіл оқушыға өз әрекетін талдауға және қажет болған жағдайда тұжырымын өзгертуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге барлық пікірді бірдей дұрыс деп қабылдауға болмайды: оқушының

тұжырымы қолда бар ақпаратпен, нақты деректермен және қисынды пайымдаумен тексерілуі қажет.

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін ескеру сыни ойлауды дамыту әдістерін дұрыс таңдауға, тапсырмаларды жүйелі күрделендіруге және әр баланың танымдық мүмкіндіктерін ашуға жағдай жасайды. Бірінші сыныпта көрнекілік пен нақты байқауға сүйену басым болса, кейінгі сыныптарда болжам жасау, ақпаратты салыстыру, дәлелдерді бағалау және дербес қорытынды шығару әрекеттеріне көбірек орын беріледі. Мұғалімнің міндеті – оқушыға дайын пікірді қабылдату емес, оны сұрақ қоюға, ақпаратты тексеруге, өз тұжырымын дәлелдеуге және жаңа дерек негізінде ойын қайта қарастыруға үйрету. Осындай жүйелі жұмыс нәтижесінде сыни ойлау бастауыш білім берудің жеке бір әдісі ретінде ғана емес, оқушының оқу әрекеті мен күнделікті өміріне қажетті маңызды дағды ретінде қалыптасады.

Сыни ойлау дағдыларын дамытудың тиімді әдістемелік жолдары

Сыни ойлауды дамыту үшін мұғалім сабақта оқушының белсенді ойлауына жағдай жасайтын әдістерді мақсатқа сәйкес таңдауы қажет. Әдістің атауының өзі нәтижеге кепілдік бермейді. Оның тиімділігі оқу мақсатына сәйкестігіне, тапсырманың мазмұнына, оқушылардың қатысуына және мұғалімнің кері байланысына байланысты.

1. Сұрақ қою және проблемалық жағдаяттар құру

Сұрақ қою – сыни ойлауды дамытудың негізгі құралдарының бірі. Дегенмен сұрақтардың барлығы бірдей ойлаудың жоғары деңгейін талап етпейді. «Мәтіндегі кейіпкердің аты кім?» деген сұрақ есте сақтауды тексерсе, «Кейіпкер неге бұлай әрекет етті?» деген сұрақ себепті түсіндіруге жетелейді. Ал «Сен оның орнында болсаң, қандай шешім қабылдар едің? Неліктен?» деген сұрақ оқушыдан балама шешім ұсынуды және өз пікірін дәлелдеуді талап етеді.

Мұғалім сұрақтарды қарапайымнан күрделіге қарай жүйелей алады:

1. Түсіну: Не болды? Мәтінде не айтылған?
2. Талдау: Оқиға не себепті болды? Қандай белгілерді байқадың?
3. Салыстыру: Екі шешімнің қандай айырмашылығы бар?
4. Дәлелдеу: Жауабыңды қандай дерекпен негіздейсің?
5. Бағалау: Ұсынылған шешімдердің қайсысы тиімді? Неліктен?
6. Жаңа шешім ұсыну: Мәселені басқаша қалай шешуге болады?

Мысалы, дүниетану сабағында «Өсімдікке су қажет пе?» деген сұраққа оқушылар бастапқы білімдеріне сүйеніп жауап береді. Мұғалім мәселені тереңдету үшін «Су жеткіліксіз болса, өсімдікке не болады?», «Мұны қалай тексеруге болады?», «Бақылау нәтижесі болжамымызды қалай дәлелдейді?» деген сұрақтар қояды. Оқушылар қарапайым тәжірибе жоспарын жасап, бақылау жүргізіп, нәтижелерін салыстыра алады.

Проблемалық жағдаяттарды құруда сұрақтың оқушыға түсінікті болуы және оны шешуге қажетті білімнің қолжетімді болуы маңызды. Тым күрделі немесе нақты жауабы жоқ мәселені жеткілікті түсіндірмей ұсыну оқушының ойлауын дамытудың орнына, оны қиындыққа ұшыратуы мүмкін.

2. «Білемін – Білгім келеді – Білдім» әдісі

Бұл әдіс оқушының бастапқы білімін анықтауға, оқу мақсатын саналы түсінуіне және сабақ соңында алған білімін бағалауына мүмкіндік береді. Оқушылар тақырыпқа байланысты үш бағаннан тұратын кестені толтырады.

Мысал: «Судың табиғаттағы айналымы» тақырыбы

Білемін	Білгім келеді	Білдім
Су өзендерде, көлдерде болады.	Су буға қалай айналады?	Күннің жылуы судың буланuына әсер етеді.
Жаңбыр жауады.	Бұлт қалай пайда болады?	Су буы салқындағанда ұсақ тамшылар түзіледі.

Сабақтың басында мұғалім оқушылардың бұрынғы білімін тыңдап, олардың сұрақтарын анықтайды. Сабақ барысында осы сұрақтарға жауап іздеуге мүмкіндік береді. Сабақ соңында оқушылар жаңа білімін кестенің үшінші бағанына жазады.

Бұл әдістің құндылығы – оқушының тек дайын ақпаратты қабылдамай, өзінің танымдық қажеттілігін анықтауында. Алайда кестені механикалық түрде толтырумен шектелуге болмайды. Мұғалім «Қай сұрағыңа жауап таптың?», «Қандай мәлімет сені таңғалдырды?», «Әлі де нені зерттегің келеді?» деген сұрақтар арқылы рефлексияны тереңдетеді.

3. «Ойлан – жұптас – бөліс» әдісі

Бұл тәсіл оқушыға алдымен өз бетінше ойлануға, кейін жұбымен пікір алмасуға, соңында ойын сынып алдында жеткізуге мүмкіндік береді. Әдіс әсіресе өз пікірін ашық айтуға қиналатын балаларды сабаққа тартуға көмектеседі.

Мысалы, әдебиеттік оқу сабағында «Кейіпкердің әрекетін дұрыс деп бағалауға бола ма?» деген сұрақ ұсынылады. Алдымен әр оқушы мәтінге сүйеніп өз жауабын ойластырады. Кейін жұпта пікірлерін салыстырып, ортақ дәлелдерді анықтайды. Соңында бірнеше жұп өз тұжырымын сыныпқа ұсынады.

Мұғалім оқушыларға бір-бірінің пікірін тыңдау, келіспеген жағдайда дәлел келтіру және басқа көзқарасты құрметтеу талаптарын алдын ала түсіндіреді. Бұл жұмыс тек ауызша сөйлеуді емес, ақпаратты талдау, дәлелді таңдау және өз ойын қайта қарау қабілеттерін де дамытады.

Әдісті қолданғанда жұптық талқылаудың барлық оқушыға пайдалы болуын қадағалау керек. Егер бір оқушы үнемі сөйлеп, екіншісі тыңдаушы болып қалса, рөлдерді алмастыруға немесе әр оқушыға жеке жауап дайындауға уақыт беруге болады.

4. Венн диаграммасы арқылы салыстыру

Венн диаграммасы екі немесе бірнеше нысанның ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Ол әдебиеттік оқу, дүниетану, қазақ тілі және математика сабақтарында қолданылады.

Мысалы, оқушылар ертегідегі екі кейіпкерді салыстырады. Бір шеңберге бірінші кейіпкердің ерекшеліктері, екінші шеңберге екінші кейіпкердің белгілері жазылады. Қиылысқан бөлікке екеуіне ортақ қасиеттер орналастырылады.

Бұл тапсырма оқушыны нысандарды үстірт салыстырудан сақтап, нақты белгілерді анықтауға бағыттайды. Мұғалім «Неліктен бұл қасиетті ортақ белгіге жатқыздың?», «Қай әрекеті олардың айырмашылығын көрсетеді?» деген сұрақтар арқылы тұжырымды негіздеуге үйретеді.

Математика сабағында да диаграмманы пайдалануға болады. Мысалы, шаршы мен тіктөртбұрыштың ортақ және ерекше қасиеттерін салыстыру арқылы оқушылар геометриялық ұғымдарды саналы меңгереді.

5. Дәлелді пікір айту және шағын пікірталас

Сыни ойлаудың маңызды көрсеткіштерінің бірі – өз көзқарасын дәлелдермен негіздеу және басқа адамның пікірін тыңдай білу. Бастауыш сыныпта пікірталас күрделі әрі қарсыластық сипатта емес, қысқа, нақты және жас ерекшелігіне сай ұйымдастырылуы қажет.

Мысалы, «Мектепте кітап оқуға арнайы уақыт бөлу керек пе?» деген тақырып бойынша оқушылар өз пікірін білдіреді. Мұғалім әр пікірдің себебін сұрап, оқушыларды нақты мысалдар келтіруге бағыттайды. Бір оқушы кітап оқу сөздік қорды байытатынын айтса, екіншісі оның қиялды дамытуға көмектесетінін мысалмен түсіндіруі мүмкін.

Пікірталастың мақсаты – бір оқушының жеңуі немесе екіншісінің қателігін көрсету емес. Негізгі міндет – пікірдің дәлелді болуын, түрлі көзқарастарды түсінуді және өз тұжырымын қажет жағдайда қайта қарауды үйрету.

Оқушыларға «Мен сенің пікіріңмен келісемін, себебі...», «Мен басқаша ойлаймын, өйткені...», «Сенің мысалыңа қосымша ретінде...» сияқты сөйлем үлгілерін ұсынуға болады. Мұндай тіректер балалардың әдепті пікір алмасуына көмектеседі.

6. Мәтінмен жұмыс және ақпаратты сыни тұрғыдан оқу

Оқылым тапсырмалары сыни ойлауды дамытуға кең мүмкіндік береді. Оқушы мәтінді оқып қана қоймай, оның негізгі ойын анықтап, автордың пікірін, нақты деректерді және кейіпкердің көзқарасын ажырата білуі керек.

Мұғалім мәтінмен жұмысты үш кезеңде ұйымдастыра алады.

Оқылымға дейін: тақырып пен суретке сүйеніп болжам жасау, негізгі сұрақ қою, мәтіннің мазмұны туралы бастапқы пікір білдіру.

Оқылым кезінде: маңызды ақпаратты белгілеу, түсініксіз сөздерді анықтау, кейіпкер әрекетінің себебін болжау, оқиға желісін бақылау.

Оқылымнан кейін: бастапқы болжамды тексеру, мәтіндегі дәлелдерге сүйеніп қорытынды жасау, кейіпкердің шешімін бағалау және басқа ықтимал шешімдерді ұсыну.

Мысалы, оқушылар табиғатты қорғау туралы мәтінді оқығаннан кейін «Автордың негізгі ойы қандай?», «Мәтінде табиғатты қорғаудың қандай жолдары көрсетілген?», «Осы ұсыныстардың қайсысын мектепте жүзеге асыруға болады?» деген сұрақтарға жауап береді.

Ақпаратты сыни тұрғыдан оқу барысында оқушының жеке пікірі мен мәтіндегі нақты мәліметті шатастырмауына назар аудару қажет. Егер ол «Барлық адамдар табиғатты қорғайды» деген тұжырым айтса, мұғалім «Мәтінде осы пікірді дәлелдейтін нақты дерек бар ма?» деп сұрай алады. Осылайша оқушы пікірдің негізділігін тексеруге үйренеді.

7. Зерттеушілік және жобалық тапсырмалар

Зерттеушілік тапсырмалар оқушыны сұрақ қоюдан бастап, болжам жасауға, дерек жинауға, нәтижені талдауға және қорытынды шығаруға дейінгі әрекеттерге қатыстырады. Бұл жұмыс сыни ойлауды тәжірибемен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Мысалы, «Сыныптағы өсімдіктің өсуіне қандай жағдайлар қажет?» деген шағын зерттеу ұйымдастыруға болады. Оқушылар өсімдікке күтім жасау шарттары туралы болжам жасайды, мұғалімнің көмегімен бақылау жоспарын құрады, өсімдіктің өзгерістерін белгілейді және нәтижелерін салыстырады.

Мұнда мұғалім зерттеу нәтижесін алдын ала дайын жауап ретінде бермей, оқушыға дәлел жинауға көмектеседі. Егер бақылау бастапқы болжамға сәйкес келмесе, оны сәтсіздік деп қарастырмай, себебін талқылауға мүмкіндік береді. Мысалы, жарық мөлшері, суару жиілігі немесе басқа жағдайлар нәтижеге әсер етуі мүмкін екенін балалармен бірге қарастыруға болады.

Жобалық жұмыс барысында да оқушылар нақты мәселені анықтап, шешу жолдарын салыстырады. «Мектепте қағазды үнемдеу жолдары» тақырыбындағы шағын жоба аясында оқушылар қағаздың қайда көп жұмсалатынын бақылайды, үнемдеу жолдарын ұсынады және ұсыныстарының орындалу мүмкіндігін талқылайды.

Алайда бастауыш сыныптағы зерттеу мен жобалар оқушылардың жасына сай болуы керек. Тапсырма тым ауқымды болмауы, орындалу қадамдары түсінікті берілуі және балалардың өздігінен шешім қабылдауына мүмкіндік қалдырылуы қажет.

Сабақта сыни ойлауды дамытуды ұйымдастырудың үлгісі

Сыни ойлау әдістерін нәтижелі қолдану үшін мұғалім оларды сабақтың мақсаты мен күтілетін оқу нәтижелеріне сәйкестендіреді. Төмендегі үлгі әдебиеттік оқу сабағында қолдануға болатын әдістемелік нұсқа ретінде ұсынылады.

Сабақ тақырыбы: Әңгімедегі кейіпкердің іс-әрекетін бағалау.

Сабақ мақсаты: оқушылардың мәтін мазмұнын түсіну, кейіпкер әрекетінің себебін анықтау, мәтіннен дәлел келтіру және өз пікірін негіздеу дағдыларын дамыту.

1-кезең. Қызығушылықты ояту. Мұғалім оқушыларға мәтіннің тақырыбын немесе иллюстрациясын көрсетіп, «Бұл әңгімеде қандай оқиға болуы мүмкін?», «Қандай белгіге сүйеніп болжам жасадың?» деген сұрақтар қояды. Оқушылар өз болжамдарын айтады және олардың негізін түсіндіреді.

2-кезең. Мәтінді оқу және талдау. Оқушылар мәтінді оқиды. Оқу барысында кейіпкердің әрекетіне, шешім қабылдау себебіне және оқиғаның нәтижесіне назар аударады. Мұғалім

«Кейіпкер не істеді?», «Оның әрекетіне не әсер етті?», «Мәтіндегі қай сөйлем сенің жауабыңды дәлелдейді?» деген сұрақтар арқылы талдау жүргізеді.

3-кезең. Жұптық талқылау. Оқушылар кейіпкердің әрекетін бағалап, өз пікірлерін жұпта салыстырады. Бірдей пікір білдірген жағдайда ортақ дәлелдерін анықтайды, ал көзқарастары әртүрлі болса, мәтінге сүйеніп талқылайды.

4-кезең. Қорытынды пікір. Әр оқушы «Менің ойымша, кейіпкердің әрекеті ... болды, себебі ...» құрылымын пайдаланып, қысқаша жазбаша жауап береді. Жауапта пікірдің болуы, дәлелдің келтірілуі және мәтін мазмұнымен байланысы ескеріледі.

5-кезең. Рефлексия. Сабақ соңында оқушылар «Бүгін мен ... түсіндім», «Менің пікірімді өзгерткен дерек ...», «Келесі жолы мен ...» деген сөйлемдерді толықтырады. Мұғалім осы жауаптар арқылы оқушылардың оқу барысындағы қиындықтары мен жетістіктерін анықтайды.

Бұл үлгіде сыни ойлау жеке бір тапсырма ретінде емес, сабақтың барлық кезеңіне кіріктіріледі. Болжам жасау, дәлел іздеу, пікірді салыстыру, қорытынды шығару және өз жұмысын бағалау біртұтас оқу әрекетін құрайды.

Сыни ойлауды қалыптастырудағы мұғалімнің рөлі

Бастауыш сынып мұғалімі сыни ойлауды дамытатын оқу ортасын ұйымдастырушы, бағыттаушы және кері байланыс беруші қызметін атқарады. Оның міндеті – әр сұраққа дайын жауап беру емес, оқушының жауапқа өздігінен келуіне қажетті жағдай жасау.

Біріншіден, мұғалім оқушының ойын ашық айтуына мүмкіндік беретін психологиялық қауіпсіз орта қалыптастыруы керек. Оқушының жауабы толық болмаса да, оның ойлау жолын тыңдап, нақтылау сұрақтарын қойған жөн. «Қате айттың» деп тоқтатудың орнына, «Қандай дерекке сүйендің?», «Жауабыңды тағы бір рет тексеріп көрейік» деген бағыттаушы сөздер қолданылуы мүмкін.

Екіншіден, мұғалім оқушының жауабына ғана емес, ойлау барысына назар аударуы қажет. Екі оқушы бірдей дұрыс жауап бергенімен, олардың біреуі дайын үлгіні қайталауы, екіншісі есептің шартын талдап, шешімін түсіндіруі мүмкін. Сондықтан сабақ барысында оқушыдан шешімнің себебін түсіндіруді, дәлел келтіруді және өз жұмысын тексеруді сұрау маңызды.

Үшіншіден, тапсырмаларды күрделілік деңгейі бойынша саралау қажет. Қолдауды қажет ететін оқушыға сурет, тірек сөз немесе жауап үлгісі ұсынылса, тапсырманы жылдам орындайтын оқушыға қосымша шарт, бірнеше шешім жолын іздеу немесе өз тапсырмасын құрастыру ұсынылуы мүмкін. Бұл тәсіл сыныптағы барлық оқушының ойлау әрекетіне қатысуына жағдай жасайды.

Төртіншіден, мұғалім өз сұрақтарының сапасын да талдауы керек. Егер сабақтағы сұрақтардың басым бөлігі тек анықтаманы қайталауға немесе қысқа жауап беруге бағытталса, оқушылардың дәлелдеу мен талдау дағдыларын дамыту мүмкіндігі шектеледі. Сондықтан сабақ жоспарына оқушыны түсіндіруге, салыстыруға, қорытынды жасауға және өз шешімін тексеруге жетелейтін сұрақтарды алдын ала енгізген тиімді.

Бесіншіден, мұғалім сыни ойлауды барлық пәнмен байланыстыруы қажет. Оқушының мәтіннен дәлел табуы, математикалық есептің шешімін түсіндіруі, дүниетану сабағында бақылау нәтижесін талдауы және көркем еңбек сабағында материал таңдаудың себебін айтуы бір-бірін толықтырады. Осылайша сыни ойлау жеке пәннің ғана емес, бүкіл оқу әрекетінің құрамдас бөлігіне айналады.

Оқушылардың сыни ойлау дағдыларын бағалау

Сыни ойлауды дамыту нәтижелерін бағалау кезінде тек дұрыс жауаптардың санын есептеу жеткіліксіз. Оқушының ақпаратты түсінуі, дәлелдерді қолдануы, балама шешімдерді қарастыруы және өз жауабын тексеруі де ескерілуі керек.

Қалыптастырушы бағалау барысында мұғалім мынадай көрсеткіштерді пайдалана алады:

Бағалау көрсеткіші	Бақыланатын әрекет
Ақпаратты түсіну	Мәтіндегі немесе тапсырмадағы негізгі ақпаратты анықтайды.
Талдау және салыстыру	Ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсетеді, себеп-салдарлық байланысты түсіндіреді.
Дәлел келтіру	Өз пікірін мәтінге, есеп шартына, бақылау нәтижесіне немесе нақты мысалға сүйеніп негіздейді.
Қорытынды жасау	Қарастырылған деректерге сәйкес тұжырым ұсынады.
Балама шешімдерді қарастыру	Бір мәселені шешудің басқа жолдарын ұсынады немесе салыстырады.
Өзін-өзі бағалау	Жауабын тексереді, қатесін байқайды және түзету жолын түсіндіреді.

Бұл көрсеткіштерді бағалау кезінде мұғалім оқушының жасын, тілдік мүмкіндіктерін және оқу тапсырмасының күрделілігін ескеруі қажет. Барлық көрсеткішті әр тапсырмада бірдей деңгейде бағалау міндетті емес. Мысалы, мәтінді талдау сабағында дәлел келтіру мен қорытынды жасауға басымдық берілсе, математикалық есепте шешу жолын түсіндіру және нәтижені тексеру маңызды болуы мүмкін.

Кері байланыс нақты әрі дамытушы сипатта болғаны жөн. «Жақсы», «Дұрыс» деген жалпы бағалаумен шектелмей, «Сен жауабыңды мәтіндегі нақты сөйлеммен дәлелдедің», «Екі тәсілді салыстырып, тиімдісін таңдадың», «Қорытындыңды тағы бір дерекпен толықтырсаң, жауабың негіздірек болады» деген пікірлер оқушыға келесі қадамын түсінуге көмектеседі.

Мұғалім оқушының даму динамикасын бақылау үшін жазбаша жұмыстарды, ауызша жауаптарды, жұптық талқылаудағы әрекеттерді, зерттеу тапсырмаларын және рефлексия жазбаларын пайдалана алады. Бір ғана тапсырманың нәтижесі бойынша оқушының сыни ойлау деңгейі туралы түпкілікті қорытынды жасауға болмайды. Дағдының қалыптасуы әртүрлі жағдайда қайталанатын оқу әрекеттері арқылы байқалады.

Сыни ойлауды бағалаудағы негізгі мақсат – оқушыларды өзара салыстыру немесе олардың қабілетін тұрақты санаттарға бөлу емес, әр баланың ілгерілеуін анықтап, одан әрі дамуына қажетті қолдау көрсету. Бағалау нәтижелері мұғалімге тапсырмаларды жетілдіруге, оқушының қиындықтарын анықтауға және оқыту әдістерін тиімді таңдауға көмектесуі керек.

Сыни ойлауды дамыту барысында кездесетін қиындықтар және оларды шешу жолдары

Сыни ойлауды сабаққа енгізу барысында бірнеше әдістемелік қиындық туындауы мүмкін. Солардың бірі – уақыт тапшылығы. Оқушылардың әр жауабын талқылау, дәлел сұрау және балама шешімдерді қарастыру сабақ уақытын қажет етеді. Мұндай жағдайда әр сабақта барлық әдісті қолдануға тырыспай, оқу мақсатына сәйкес бір немесе екі негізгі тәсілді таңдаған дұрыс. Қысқа жұптық талқылау, бір дәлел келтіру немесе жауапты тексеру әрекетінің өзі жүйелі жүргізілгенде пайдалы оқу тәжірибесіне айналады.

Екінші қиындық – оқушылардың дайын жауапты күтуі. Егер бұрынғы оқу тәжірибесінде мұғалімнің жауабын қайталау басым болса, балалар бірден өз болжамдарын ұсынуға дайын болмауы мүмкін. Мұғалім қарапайым сұрақтардан бастап, жауапты негіздеуге жеткілікті уақыт беріп, біртіндеп күрделі тапсырмаларға көшкені жөн.

Үшінші қиындық – оқушылардың дәлел келтіруде қиналуы. Кейбір бала дұрыс жауап бергенімен, оның себебін түсіндіре алмайды. Бұл жағдайда мұғалім «Неліктен?», «Қандай мысал келтіре аласың?», «Мәтіннің қай бөлігінен байқадың?» деген нақтылау сұрақтарын қолдануы керек. Сонымен бірге сөйлем үлгілері мен тірек сөздер ұсынылуы мүмкін.

Төртінші қиындық – сыни ойлауды тек пікірталаспен байланыстыру. Шын мәнінде, сыни ойлау тыныш жеке жұмыста, математикалық есепті тексеруде, мәтіндегі ақпаратты салыстыруда және тәжірибе нәтижесін бақылауда да дамиды. Сондықтан мұғалім тек ауызша белсенді оқушыларды емес, өз ойын жазбаша білдіретін, сызба құратын немесе шешімін мұқият тексеретін балаларды да қолдауы қажет.

Бесінші қиындық – әдісті мақсаттан жоғары қою. Кейде сабақта белгілі бір технологияны қолдану негізгі міндетке айналып, оқушылардың нені үйренуі керектігі екінші орынға түседі. Әдістемелік тұрғыдан дұрыс шешім – алдымен оқу мақсатын және күтілетін ойлау әрекетін анықтау, содан кейін оған сәйкес әдісті таңдау.

Демек, сыни ойлауды дамыту арнайы бір сабақпен немесе қысқа мерзімді іс-шарамен шектелмеуі керек. Оның нәтижесі күнделікті оқу тәжірибесінде оқушының сұрақ қоюы, дәлел іздеуі, пікірін түсіндіруі және өз шешімін қайта қарауы үшін тұрақты мүмкіндік жасалғанда байқалады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлау дағдыларын дамыту – олардың білімді саналы меңгеруіне, өз пікірін негіздеуіне, ақпаратты талдауына және өмірлік жағдаяттарда негізді шешім қабылдауына ықпал ететін маңызды педагогикалық міндет. Бұл дағдылар баланың табиғи танымдық қызығушылығын қолдау, сұрақ қоюға мүмкіндік беру және өз ойын дәлелдер арқылы жеткізуге үйрету арқылы біртіндеп қалыптасады.

Сыни ойлау дайын білімді қабылдауға қарсы қойылмайды. Керісінше, оқушының пәндік білімді терең түсінуі, оны жаңа жағдайда қолдануы және нәтижесін тексеруі осы дағдының маңызды негізін құрайды. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімі оқу мазмұнын меңгертумен қатар, оқушының ойлау үдерісіне де жүйелі назар аударуы қажет.

Мақалада қарастырылған проблемалық сұрақтар, «Білемін – Білгім келеді – Білдім», «Ойлан – жұптас – бөліс», Венн диаграммасы, мәтінді сыни тұрғыдан оқу, математикалық есептердің бірнеше шешімін іздеу, зерттеушілік және жобалық тапсырмалар сабақтың әртүрлі кезеңінде қолдануға болатын әдістемелік құралдар болып табылады. Оларды таңдауда пәннің ерекшелігі, сабақтың мақсаты, оқушылардың жас деңгейі және жеке оқу қажеттіліктері ескерілуі керек.

Сыни ойлауды қалыптастыруда мұғалімнің рөлі ерекше. Ол оқушының орнына шешім қабылдамай, ойлануға бағыт береді, пікірін дәлелдеуге көмектеседі, қателерін талдауға мүмкіндік жасайды және нақты кері байланыс ұсынады. Мұндай ортада оқушының сұрақ қоюға, өз ойын білдіруге және жаңа шешімдер іздеуге деген сенімі нығаяды.

Сонымен қатар сыни ойлау дағдыларын бағалау тек дұрыс жауаппен шектелмей, оқушының ақпаратты талдауын, дәлел келтіруін, қорытынды жасауын және өз жұмысын тексеруін қамтуы қажет. Жүйелі қалыптастырушы бағалау мұғалімге оқыту тәсілдерін жетілдіруге және әр оқушының даму бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Осылайша, сыни ойлауды дамыту – белгілі бір әдісті қолданумен аяқталатын жұмыс емес, оқу үдерісінің мазмұны мен ұйымдастырылуына қатысты тұрақты педагогикалық ұстаным. Егер бастауыш сыныпта оқушыға ойланып жауап беруге, сұрақ қоюға, дәлел іздеуге, түрлі көзқарасты салыстыруға және өз шешімін қайта қарауға жүйелі мүмкіндік берілсе, оның дербес оқу әрекеті мен саналы пайымдау дағдыларының қалыптасуына қолайлы жағдай жасалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы (қолданыстағы өзгерістер мен толықтыруларымен). – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031 (қаралған күні: 21.10.2026).

2. Vincent-Lancrin, S., González-Sancho, C., Bouckaert, M., de Luca, F., Fernández-Barrerra, M., Jacotin, G., Urgel, J., Vidal, Q. Fostering Students' Creativity and Critical Thinking: What It Means in School. – Paris: OECD Publishing, 2019. – DOI: https://doi.org/10.1787/62212c37-en.

3. Facione, P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – 2023 Update. – Insight Assessment. – URL: https://insightassessment.com/iaresource/critical-thinking-what-it-is-and-why-it-counts/.

Ахатаева Шынар Есбергеновна
Тәрбиеші, педагог-модератор
«Балбөбек» бөбекжай-бақшасы
Жамбыл облысы, Талас ауданы, Бөлтірік шешен ауылы

БАЛАБАҚШАДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ МЕН ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Аннотация: мақалада балабақшада экологиялық білім беру сапасын арттырудың негізгі бағыттары мен тиімді жолдары қарастырылады. Экологиялық тәрбиені мектепке дейінгі ұйымның оқу тәрбие процесіне жүйелі енгізудің маңызы, балабақша әдіскерінің кәсіби рөлі, дамытушы ортаны ұйымдастыру, тәжірибелік жұмыстар мен бақылауларды қолдану, ойын технологиялары мен ұлттық құндылықтарды кіріктіру мәселелері жан жақты талданады. Сонымен бірге ата аналармен серіктестік орнату, цифрлық технологияларды орынды пайдалану және тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігін арттыру жолдары сипатталады.

Кілт сөздер: экологиялық білім беру, мектепке дейінгі ұйым, балабақша әдіскері, экологиялық тәрбие, табиғат бұрышы, дамытушы орта, зерттеу жұмысы, тәжірибе, ұлттық құндылық, ата анамен серіктестік, цифрлық технология, экологиялық мәдениет.

Қазіргі кезеңде экологиялық мәселелердің күрделене түсуі, қоршаған ортаның ластануы, табиғи ресурстардың азаюы және адам мен табиғат арасындағы үйлесімнің бұзылуы мектепке дейінгі жастағы балаларға экологиялық білім берудің маңызын бұрынғыдан да арттырып отыр. Мектепке дейінгі ұйымдарда экологиялық тәрбие мен білім беру жұмысы тек табиғат туралы мәлімет берумен шектелмеуі тиіс. Ол баланың табиғатқа деген сүйіспеншілігін, қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауын, тірі ағзаларға қамқорлық жасау дағдысын және экологиялық мәдениетін қалыптастыруға бағытталуы қажет. Осы тұста балабақша әдіскерінің рөлі ерекше. Әдіскер экологиялық білім беру сапасын арттыру үшін тәрбиешілердің жұмысын үйлестіріп қана қоймай, оқу тәрбие процесіне жаңа мазмұн, тиімді әдістер және шығармашылық бағыт енгізуі тиіс. Сонымен бірге экологиялық білім беру жұмысы баланың жас ерекшелігіне, қызығушылығына және тәжірибесіне сәйкес ұйымдастырылған жағдайда ғана нәтижелі болады.

Балабақшада экологиялық білім беру сапасын арттыру ең алдымен жүйелі жоспарлаудан басталады. Көп жағдайда табиғатқа қатысты жұмыстар тек көктемгі сенбілік, гүл отырғызу немесе мерекелік іс шаралармен ғана шектеліп жатады. Алайда мұндай жұмыстар тұрақты нәтиже бермейді. Сондықтан әдіскер жылдық жоспарға экологиялық тәрбиеге бағытталған ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді жұмыстарды бірізділікпен енгізуі қажет. Сонымен қатар жоспарлау барысында әр айдың тақырыбы белгілі бір экологиялық мазмұнмен байланыстырылуы маңызды. Мысалы күз мезгілінде жапырақтардың өзгеруі мен құстар тіршілігі зерттелсе, қыс мезгілінде жануарлардың тіршілігі, қар мен мұздың қасиеті, көктемде

өсімдіктердің өсуі, жазда су мен күннің маңызы қарастырылады. Осы тұста табиғатты тану жұмыстары күнделікті әрекетпен байланысқан кезде ғана балада экологиялық түсінік терең қалыптасады.

Экологиялық білім беру сапасы балабақшадағы дамытушы ортаның мазмұнына да тәуелді. Топ бөлмесінде табиғат бұрышының болуы жеткіліксіз. Табиғат бұрышы балаларды зерттеуге, бақылауға, салыстыруға және қорытынды жасауға ынталандыратын кеңістік болуы қажет. Осы тұста әдіскер табиғат бұрышын маусымға сәйкес жаңартып отыруға, тірі өсімдіктерді, тұқымдарды, табиғи материалдарды, шағын аквариумды, құстарға арналған жем салғышты, тастар мен жапырақтар жинағын пайдалануға бағыт беруі тиіс. Сонымен қатар балаларға арналған шағын зертхана бұрышын ұйымдастыру маңызды. Онда балалар су мен құмның қасиетін, тұқымның өсуін, жарық пен көлеңкенің әсерін, ауаның қозғалысын бақылап, өз тәжірибесін жасай алады. Осындай орта баланың табиғат құбылыстарын тек сөзбен емес, нақты әрекет арқылы түсінуіне мүмкіндік береді.

Экологиялық білім беру сапасын арттыруда бақылау және тәжірибе жұмыстарының орны ерекше. Мектепке дейінгі жастағы бала қоршаған әлемді ең алдымен сезіну, бақылау және әрекет ету арқылы таниды. Сондықтан экологиялық тақырыптарды түсіндіруде тек әңгімелеу немесе сурет көрсету жеткіліксіз. Сонымен қатар тәрбиеші балалармен бірге өсімдікті отырғызып, оның өсуін күн сайын бақылауы, құстарға жем беріп, олардың әрекетін зерттеуі, судың булануын немесе мұздың еруін қарапайым тәжірибе арқылы көрсетуі қажет. Осы тұста әдіскер тәрбиешілерге тәжірибелік жұмыстарды дұрыс ұйымдастыру жолдарын үйретіп, балалардың өздігінен сұрақ қоюына, болжам жасауына және нәтиже шығаруына мүмкіндік беретін әдістерді ұсынуы керек. Мұндай жұмыс баланың зерттеушілік қабілетін дамытып қана қоймай, табиғатқа деген эмоционалдық байланысын күшейтеді.

Сонымен қатар экологиялық білім беру сапасын арттыруда ойын технологияларын қолдану ерекше маңызға ие. Мектепке дейінгі жастағы балалар үшін ойын негізгі әрекет түрі болғандықтан, экологиялық мазмұндағы ойындар арқылы берілген білім әлдеқайда тиімді меңгеріледі. Осы тұста әдіскер тәрбиешілерге табиғатты қорғау, жануарларға қамқорлық жасау, қоқысты сұрыптау, суды үнемдеу, ағаш отырғызу сияқты тақырыптарды қамтитын сюжеттік рөлдік, қимылды, дидактикалық және шығармашылық ойындарды кеңінен қолдануды ұсынуы қажет. Сонымен бірге балалар өздерін орманшы, бағбан, эколог, ветеринар немесе зерттеуші рөлінде сезінген кезде олардың қоршаған ортаға деген қызығушылығы артады. Ойын барысында бала табиғатты қорғаудың маңызын түсініп қана қоймай, оны өз мінез құлқына енгізе бастайды.

Балабақшада экологиялық білім беру сапасын арттырудың маңызды жолдарының бірі ұлттық құндылықтар мен халықтық педагогиканы пайдалану болып табылады. Қазақ халқы табиғатты әрқашан тіршіліктің негізі ретінде бағалап, жерді, суды, жануарларды, өсімдіктерді құрметтеуге тәрбиелеген. Сонымен бірге халық ауыз әдебиетінде, мақал мәтелдерде, тыйым сөздерде және салт дәстүрлерде табиғатты аялауға бағытталған терең тәрбиелік мазмұн бар. Осы тұста әдіскер тәрбиешілерге балалармен жұмыс барысында табиғат туралы мақал мәтелдерді, аңыздарды, ертегілерді, ұлттық ойындарды және дәстүрлі тәрбиелік ұстанымдарды қолдануға бағыт беруі керек. Мысалы суды ластамау, құстың ұясын бұзбау, көкті жұлмау, ағашты сындырмау сияқты тыйым сөздердің мағынасын балаға түсіндіру арқылы оның табиғатқа деген жауапкершілігін қалыптастыруға болады. Мұндай жұмыс ұлттық тәрбие мен экологиялық тәрбиені өзара байланыстырады.

Экологиялық білім беру сапасын арттыруда ата аналармен серіктестіктің де маңызы зор. Егер балабақшада балаға табиғатты қорғау туралы айтылып, ал үйде оған мән берілмесе, онда тәрбиенің нәтижесі төмен болады. Сондықтан әдіскер ата аналарды экологиялық тәрбие жұмысына белсенді қатыстырудың жолдарын қарастыруы қажет. Сонымен қатар ата аналармен бірге ағаш отырғызу, гүл егу, аула тазалау, құстарға ұя жасау, табиғи материалдардан көрме ұйымдастыру сияқты бірлескен жобалар өткізу тиімді нәтиже береді. Осы тұста экологиялық тақырыптағы отбасылық байқаулар, тренингтер, кеңестер және

шығармашылық жұмыстар ата ананың баламен бірге әрекет етуіне мүмкіндік береді. Мұндай серіктестік баланың бойында табиғатты қорғау мәдениетінің қалыптасуына оң ықпал етеді.

Сонымен бірге қазіргі уақытта экологиялық білім беру жұмысында цифрлық технологияларды орынды пайдалану маңызды болып отыр. Балаларға табиғат туралы бейнежазбалар, интерактивті тапсырмалар, жануарлар мен өсімдіктердің дыбыстарын тыңдату, виртуалды саяхаттар ұйымдастыру олардың қызығушылығын арттырады. Алайда цифрлық құралдар табиғаттың өзін алмастырмауы керек. Осы тұста әдіскер тәрбиешілерге технологияны табиғи бақылаумен және нақты әрекетпен үйлестірудің жолдарын түсіндіруі қажет. Мысалы балалар алдымен бейнежазбадан орман туралы мәлімет алып, кейін серуен кезінде ағаштарды бақыласа немесе құстар туралы фильм көріп, кейін аулада оларды бақыласа, білім әлдеқайда терең меңгеріледі. Сондықтан цифрлық технологиялар экологиялық білім беруде көмекші құрал ретінде ғана қолданылуы тиіс.

Балабақшада экологиялық білім беру сапасын арттыру үшін тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру де маңызды. Экологиялық тәрбие мазмұнын тиімді ұйымдастыру үшін тәрбиеші табиғат құбылыстары, балалар психологиясы және заманауи әдістемелер туралы жеткілікті білімге ие болуы керек. Осы тұста әдіскер семинарлар, тәжірибе алмасу, ашық ұйымдастырылған іс әрекеттер, шеберлік сыныптары және шығармашылық топтар арқылы педагогтердің кәсіби дамуына жағдай жасауы қажет. Сонымен қатар тәрбиешілерге экологиялық тақырыптарды кіріктіріп оқыту, зерттеу әдістерін қолдану және балалардың танымдық белсенділігін арттыру бойынша нақты әдістемелік көмек берілуі тиіс. Педагогтердің кәсіби деңгейі артқан сайын экологиялық білім беру сапасы да жоғарылайды.

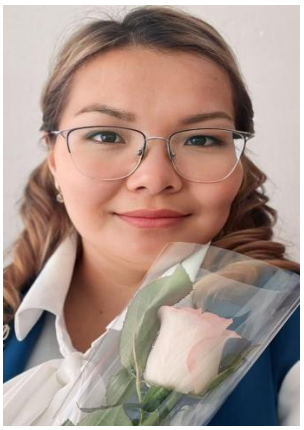
Экологиялық тәрбие нәтижелі болуы үшін балалардың табиғатпен тікелей қарым қатынасын кеңейту қажет. Осы тұста серуендер, экскурсиялар, табиғатқа саяхаттар және маусымдық бақылаулар ерекше маңызға ие. Балалар бақша ауласындағы ағаштарды, гүлдерді, жәндіктерді, құстарды, ауа райының өзгерісін бақылау арқылы табиғаттағы заңдылықтарды түсіне бастайды. Сонымен бірге жақын маңдағы саябаққа, өзен жағасына, ботаникалық баққа немесе шағын фермаға ұйымдастырылған экскурсиялар баланың экологиялық дүниетанымын кеңейтеді. Мұндай жұмыстар барысында бала табиғатты тек сырттай бақылаушы емес, оның бір бөлшегі екенін сезінеді. Осы тұста әдіскер әрбір серуен мен экскурсияның нақты мақсаты мен мазмұнын айқындап, оның тәрбие мен білім беру міндеттерімен байланысын қамтамасыз етуі тиіс.

Осылайша, балабақшада экологиялық білім беру сапасын арттыру бұл тек жекелеген іс шараларды ұйымдастыру емес, бүкіл оқу тәрбие процесін табиғатқа жауапкершілікпен қарау идеясына негіздеу болып табылады. Сонымен бірге әдіскер экологиялық тәрбие жұмысын жүйелі жоспарлап, дамытушы орта құрып, тәрбиешілердің кәсіби деңгейін арттырып, ата аналармен және балалармен бірлескен әрекетті ұйымдастырған жағдайда ғана нақты нәтижеге қол жеткізуге болады. Осы тұста баланың табиғатқа деген көзқарасы ерте жастан қалыптасатынын ескерсек, мектепке дейінгі ұйымдағы экологиялық білім беру сапасын арттыру елдің болашағына салынған маңызды инвестиция болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңы. 2007 жылғы 27 шілде № 319 III.
2. Қазақстан Республикасы Оқу ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Астана, 2022.
3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022.
4. Назарбаева С. Т. Мектепке дейінгі ұйымдардағы экологиялық тәрбие негіздері. Алматы: Білім, 2018. 214 б.
5. Сәтімбекова Г. Б. Балабақшадағы табиғатпен таныстыру әдістемесі. Алматы: Рауан, 2016. 186 б.
6. Выготский Л. С. Педагогикалық психология. М.: Педагогика, 1991. 480 б.

Зоханова Айзада Мухитовна
Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі, педагог-модератор
"Аралтөбе ЖОББМ" КММ
Батыс Қазақстан облысы, Сырым ауданы, Аралтөбе ауылы

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада жасанды интеллект дәуіріндегі білім беру кеңістігінің трансформациясы жағдайында мектептегі дене шынықтыру пәнін оқытудың инновациялық әдістері ғылыми-публицистикалық тұрғыда жан-жақты қарастырылады. Автор дене шынықтыру пәнінің тек физикалық дайындықты қалыптастыру құралы ғана емес, тұлғаның когнитивтік, эмоционалдық және әлеуметтік дамуына ықпал ететін кешенді педагогикалық жүйе екендігін негіздейді. Жасанды интеллект технологияларын оқу үдерісіне енгізу арқылы жеке білім беру траекторияларын құру, оқушылардың денсаулық көрсеткіштерін талдау және оқыту тиімділігін арттыру мүмкіндіктері сарапталады. Мақалада заманауи цифрлық құралдардың дене шынықтыру сабағындағы әдістемелік әлеуеті, олардың педагогикалық нәтижелерге әсері және мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін жаңғыртудағы рөлі ашып көрсетіледі. Оқытудың инновациялық тәсілдері оқушылардың мотивациясын арттырумен қатар олардың өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететіні дәлелденеді.

Кілт сөздер: дене шынықтыру, жасанды интеллект, инновациялық әдістер, цифрлық педагогика, білім беру технологиялары, оқыту тиімділігі, денсаулық мәдениеті, жеке траектория.

Жасанды интеллект дәуірінде білім беру жүйесі түбегейлі өзгерістерді бастан өткеріп отыр, ал бұл өзгерістердің ықпалы мектептегі дене шынықтыру пәнінің мазмұны мен әдістемесіне де терең әсер етуде, себебі қазіргі қоғамда білім тек ақпарат беру емес, тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін күрделі әлеуметтік институт ретінде қарастырылады. Дене шынықтыру сабағы дәстүрлі түрде қозғалыс белсенділігін арттыруға бағытталғанымен, жаңа технологиялар оны дербестендірілген оқыту алаңына айналдыруға мүмкіндік береді, өйткені жасанды интеллект жүйелері әр оқушының физикалық мүмкіндіктерін, денсаулық көрсеткіштерін және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып оқу тапсырмаларын бейімдей алады. Мұндай тәсіл оқыту үдерісін тиімді ғана емес, ғылыми негізделген етеді, себебі деректерге сүйенген шешім қабылдау педагогикалық әрекеттің сапасын арттырады. Қазіргі таңда оқушылардың қызығушылығы цифрлық ортаға бағытталғандықтан, дене шынықтыру сабағында инновациялық әдістерді енгізу олардың мотивациясын арттырудың маңызды тетігі болып табылады. Жасанды интеллект құралдары қозғалыс техникасын талдауға, қателіктерді автоматты түрде анықтауға және жедел кері байланыс ұсынуға мүмкіндік береді, ал бұл оқыту нәтижесін нақты өлшеуге жағдай жасайды. Мұғалім үшін бұл

технологиялар тек көмекші құрал емес, кәсіби қызметті жаңаша ұйымдастырудың негізі болып табылады. Дене шынықтыру пәнінде инновациялық әдістерді қолдану оқушылардың өзіндік бақылау дағдыларын дамытуға ықпал етеді, өйткені олар өз нәтижелерін цифрлық форматта бақылап, талдай алады. Осындай тәсілдер арқылы сабақ мазмұны күрделеніп, оның тәрбиелік және дамытушылық әлеуеті артады. Жасанды интеллект дәуіріндегі педагогика оқушыны тек орындаушы емес, белсенді зерттеуші ретінде қарастырады. Сондықтан дене шынықтыру пәнінің болашағы инновациялық әдістерді жүйелі түрде енгізумен тікелей байланысты.

Дене шынықтыру сабағында қолданылатын инновациялық әдістердің бірі – деректерге негізделген оқыту жүйесі, бұл жүйе оқушылардың физикалық белсенділігі, жүрек соғысы, қозғалыс қарқыны және басқа да көрсеткіштер туралы мәліметтерді жинақтап, оларды талдау арқылы тиімді жаттығу бағдарламаларын құруға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл әр оқушының жеке қажеттіліктерін ескеруге жағдай жасайды, өйткені бір сыныптағы балалардың физикалық дайындығы мен денсаулық жағдайы әртүрлі болуы мүмкін. Жасанды интеллект алгоритмдері осы айырмашылықтарды есепке алып, әр оқушыға лайықталған тапсырмалар ұсынады, ал бұл оқу үдерісінің нәтижелілігін арттырады. Дене шынықтыру пәнінде геймификация элементтерін енгізу де инновациялық әдістердің маңызды бағыты болып табылады, себебі ойын форматы оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Цифрлық платформалар арқылы ұйымдастырылатын жарыстар, виртуалды жаттығулар және қозғалыс тапсырмалары оқушылардың ынтасын күшейтеді. Мұғалім бұл үдерісте ұйымдастырушы әрі бағыттаушы рөлін атқарады, өйткені технология тек құрал, ал педагогикалық мақсатты айқындау мұғалімнің құзыретіне жатады. Инновациялық әдістерді қолдану сабақ құрылымын да өзгертеді, себебі дәстүрлі жаттығулар жаңа технологиялармен толықтырылады. Бұл өзгерістер оқыту сапасын арттырумен қатар оқушылардың денсаулық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушылар өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауды үйренеді, өйткені олар өз көрсеткіштерін нақты деректер арқылы көре алады. Осылайша дене шынықтыру пәні тек физикалық жаттығулар жиынтығы емес, ғылыми негізделген білім беру кеңістігіне айналады.

Жасанды интеллектті қолдану мұғалімнің кәсіби рөлін де трансформациялайды, өйткені дәстүрлі оқыту моделінде мұғалім негізгі ақпарат көзі болса, қазіргі жағдайда ол білім беру үдерісінің модераторы және аналитигі ретінде әрекет етеді. Мұғалім цифрлық құралдарды тиімді пайдалана отырып оқушылардың жетістіктерін бақылап қана қоймай, олардың даму динамикасын болжай алады. Бұл педагогикалық шешімдердің дәлдігін арттырады, себебі олар нақты деректерге сүйенеді. Дене шынықтыру мұғалімі үшін технологиялық сауаттылық кәсіби құзыреттіліктің маңызды құрамдас бөлігіне айналып отыр. Инновациялық әдістерді енгізу үшін мұғалім тек теориялық біліммен шектелмей, практикалық дағдыларды да меңгеруі қажет. Цифрлық құралдарды дұрыс қолдану оқыту үдерісін жеңілдетіп қана қоймай, оның сапасын арттырады. Мұғалімнің шығармашылық әлеуеті де жаңа деңгейге көтеріледі, өйткені ол дәстүрлі әдістерді заманауи технологиялармен ұштастыра алады. Бұл үдеріс педагогикалық тәжірибенің жаңаруына ықпал етеді. Оқушылармен өзара әрекеттесу форматы да өзгереді, себебі коммуникация тек сабақ барысында ғана емес, цифрлық ортада да жалғасады. Мұғалім оқушылардың жетістіктерін талдап, оларға жеке ұсыныстар бере алады. Осындай кешенді тәсіл білім беру сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Дене шынықтыру пәніндегі инновациялық әдістердің әлеуметтік маңызы да ерекше, өйткені олар оқушылардың денсаулығын нығайтуға, өмір салтын жақсартуға және қоғамда белсенді тұлға қалыптастыруға ықпал етеді. Қазіргі заманда гиподинамия мәселесі өзекті болып отыр, ал технологиялық ортада өмір сүретін балалардың қозғалыс белсенділігі төмендеуде. Осы тұрғыдан алғанда жасанды интеллект құралдары оқушыларды белсенді әрекетке тартудың тиімді тәсіліне айналады. Интерактивті жаттығулар мен цифрлық бақылау жүйелері оқушылардың қызығушылығын арттырып, оларды тұрақты түрде қозғалыс жасауға ынталандырады. Бұл денсаулық сақтау мәдениетін қалыптастырудың маңызды шарты болып

табылады. Дене шынықтыру сабағында инновациялық әдістерді қолдану әлеуметтік теңдікті де қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, өйткені әр оқушы өз деңгейіне сәйкес тапсырмалар орындай алады. Бұл инклюзивті білім беру қағидаттарына сай келеді. Технологиялар арқылы оқушылардың жетістіктері объективті бағаланады, ал бұл әділдік принципін нығайтады. Оқушылар арасында ынтымақтастық пен өзара қолдау мәдениеті қалыптасады. Мұндай ортада әрбір оқушы өзін маңызды тұлға ретінде сезінеді. Сондықтан дене шынықтыру пәнінің инновациялық дамуы қоғамның жалпы дамуына да оң әсер етеді.

Жасанды интеллект дәуіріндегі дене шынықтыру пәнін оқыту әдістемесі болашақта одан әрі жетілдірілуі тиіс, өйткені технологиялар үздіксіз дамып, жаңа мүмкіндіктер ұсынуда. Бұл үдерісте ғылыми зерттеулердің рөлі ерекше, себебі әрбір инновациялық әдіс ғылыми тұрғыдан негізделуі қажет. Дене шынықтыру саласындағы педагогикалық эксперименттер жаңа әдістердің тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді. Мұғалімдер мен ғалымдар арасындағы ынтымақтастық білім беру сапасын арттыруға ықпал етеді. Оқушылардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын ескеру инновациялық әдістердің табысты болуын қамтамасыз етеді. Технологиялар тек құрал болғанымен, олардың дұрыс қолданылуы педагогикалық нәтижеге тікелей әсер етеді. Болашақта виртуалды шындық, кеңейтілген шындық және биометриялық талдау жүйелері дене шынықтыру сабағында кеңінен қолданылуы мүмкін. Бұл оқыту үдерісін жаңа деңгейге көтереді. Мұғалімнің рөлі өзгергенімен, оның маңыздылығы арта түседі, өйткені ол технологияны тиімді пайдалану арқылы оқушылардың дамуына бағыт береді. Сондықтан дене шынықтыру пәнінің болашағы инновация мен дәстүрдің үйлесімді синтезіне негізделуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Омаров Н., Омаров Б., Мамутов Қ., Кисебаев Ж., Анарбаев А., Тастанов А., Есіркепов Ж. Терең оқыту негізіндегі жаттығуларды бақылау жүйесі болашақ дене шынықтыру педагог-жаттықтырушыларын тұрақты онлайн оқыту үшін // Frontiers in Education. – 2024. – №9. – 1385205 б.

2. Кереев А. Жасанды интеллект негізіндегі спорттық жаттықтыру бағдарламасы // Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті. – 2026. – 6 қаңтар.

3. Куикабаева А.А. Интерактивный урок физики с использованием инструментов искусственного интеллекта // Казахский национальный университет имени аль-Фараби. – 2025. – 18 ноября

4. Intelligent optimization of track and field teaching using machine learning and wearable sensors // Scientific Reports (Nature). – 2025. – Vol. 15

Тажигутова Алтынгуль Максимовна
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-модератор
Ғ. Ақтаев атындағы №6 мектеп-гимназиясы
Ақтөбе облысы, Ақтөбе қаласы

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІНДЕГІ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ЖАҢА РӨЛІ

Аннотация. Бұл мақалада цифрлық білім беру дәуіріндегі бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби рөлі мен педагогикалық миссиясы жан-жақты қарастырылады. Қазіргі қоғамдағы цифрландыру үдерісінің білім беру жүйесіне ықпалы талданып, бастауыш буын мұғалімінің дәстүрлі оқытудағы қызметінен цифрлық педагогика жағдайындағы трансформацияланған бейнесіне көшу ерекшеліктері сипатталады. Мақалада мұғалімнің тек білім жеткізуші ғана емес, сонымен бірге оқушының цифрлық сауаттылығын қалыптастырушы, оқу үдерісін ұйымдастырушы, тұлғалық даму бағыттаушысы ретіндегі жаңа функциялары ғылыми тұрғыда негізделеді. Оқытудағы инновациялық технологияларды қолдану, цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану, білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыру мәселелері қамтылады. Сонымен қатар білім беру сапасын арттырудағы мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің маңызы айқындалады. Зерттеу барысында цифрлық білім беру кеңістігінің ерекшеліктері мен оның бастауыш сынып оқушыларына әсері қарастырылып, педагогикалық тәжірибеде қолдануға болатын нақты ұсыныстар беріледі. Мақалада білім берудің заманауи талаптарына сәйкес мұғалім тұлғасының жаңғыруы қажеттілігі дәлелденеді.

Кілт сөздер: цифрлық білім беру, бастауыш сынып мұғалімі, педагогикалық құзыреттілік, инновациялық технологиялар, цифрлық сауаттылық, оқыту әдістері, білім беру сапасы, оқушы тұлғасы.

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы адамзат өмірінің барлық саласына елеулі өзгерістер енгізіп отырған қазіргі кезеңде білім беру жүйесі де бұл үдерістен тыс қалған жоқ, керісінше, оның алдыңғы қатарында жаңғыруға мәжбүр болды, себебі жаңа қоғам жаңа форматтағы білімді, жаңа ойлайтын, жаңа әрекет ететін тұлғаны талап етеді, ал мұндай тұлғаны қалыптастырудың негізі бастауыш буында қаланатыны белгілі, сондықтан дәл осы деңгейдегі мұғалімнің рөлі бұрынғыдан да маңызды әрі күрделі сипатқа ие болуда. Бастауыш сынып мұғалімі тек пәндік білім беруші ғана емес, баланың алғашқы әлеуметтік, танымдық және цифрлық тәжірибесін қалыптастырушы негізгі тұлға ретінде қарастырылады, өйткені бүгінгі оқушы ақпараттық кеңістікте еркін бағдарлай алуы тиіс, ақпаратты іріктеу, талдау, өңдеу қабілеттерін меңгеруі қажет, ал мұндай дағдыларды қалыптастыру мұғалімнің кәсіби біліктілігіне тікелей байланысты. Цифрлық білім беру дәуірінде мұғалімнің қызметі мазмұндық тұрғыдан ғана емес, әдістемелік тұрғыдан да өзгеріске ұшырайды, себебі дәстүрлі

оқыту әдістері оқушының қазіргі қажеттіліктерін толық қанағаттандыра алмайды, бұл жағдай педагогтан үнемі ізденісті, жаңашылдықты талап етеді. Мұғалім цифрлық ресурстарды тек қосымша құрал ретінде емес, оқу үдерісінің ажырамас бөлігі ретінде қарастыруы тиіс, себебі оқыту тиімділігі көбіне ақпаратты ұсыну формасына байланысты болады. Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, цифрлық құралдарды орынды қолдану олардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, оқу мотивациясын күшейтеді, бұл өз кезегінде білім сапасының жоғарылауына ықпал етеді. Бастауыш буында цифрлық технологияларды енгізу ерекше сақтық пен педагогикалық шеберлікті талап етеді, себебі бұл жастағы балалардың психологиялық ерекшеліктері олардың қабылдауына, зейініне, есте сақтауына тікелей әсер етеді. Мұғалім осы ерекшеліктерді ескере отырып, оқу үдерісін ұйымдастыруда балансты сақтауы қажет, яғни дәстүрлі әдістер мен цифрлық құралдарды үйлесімді түрде біріктіруі тиіс. Қазіргі уақытта білім беру мазмұнының жаңартылуы мұғалімнің кәсіби рөлін қайта қарастыруды қажет етеді, себебі ол тек білім көзі емес, оқыту процесінің фасилитаторы, кеңесшісі, бағыт берушісі ретінде әрекет етеді. Бұл жағдай педагогтың үздіксіз кәсіби дамуын талап етеді, өйткені цифрлық орта үнемі өзгеріп отырады, жаңа құралдар мен платформалар пайда болады, оларды тиімді пайдалану үшін мұғалімнің өзі де үнемі жаңарып отыруы тиіс. Осылайша цифрлық білім беру дәуіріндегі бастауыш мұғалімнің рөлі кешенді, көпқырлы сипатқа ие болып, оның кәсіби қызметінің мазмұнын түбегейлі өзгертеді.

Цифрлық білім беру кеңістігі мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынастың жаңа моделін қалыптастырады, бұл модельде оқушы пассивті тыңдаушы емес, белсенді қатысушы, өз білімін өзі құрастырушы субъект ретінде қарастырылады, ал мұғалім осы үдерісті ұйымдастырушы әрі бағыттаушы қызметін атқарады. Мұндай жағдайда оқыту процесі интерактивті сипатқа ие болады, оқушылар әртүрлі цифрлық платформалар арқылы тапсырмаларды орындап, өз нәтижелерін бірден көре алады, бұл олардың өзіндік бақылау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Бастауыш сынып мұғалімі цифрлық құралдарды қолдану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға ерекше көңіл бөлуі тиіс, себебі бұл кезеңде баланың білімге деген қызығушылығы қалыптасады, ал дұрыс ұйымдастырылған оқу үдерісі оның болашақтағы оқу жетістіктеріне негіз болады. Цифрлық білім беру жағдайында мұғалімнің коммуникативтік құзыреттілігі де маңызды рөл атқарады, себебі ол тек сынып ішінде ғана емес, онлайн кеңістікте де тиімді қарым-қатынас орната білуі қажет. Мұғалімнің цифрлық мәдениеті оның кәсіби бейнесінің ажырамас бөлігіне айналады, өйткені ол қолданатын құралдар мен әдістер оқушылар үшін үлгі болып табылады. Оқушылар мұғалімнің әрекеттерін бақылау арқылы цифрлық ортада өзін қалай ұстау керектігін үйренеді, сондықтан педагогтың әрбір іс-әрекеті тәрбиелік мәнге ие. Білім беру процесінде қолданылатын цифрлық ресурстардың сапасы да ерекше маңызға ие, себебі сапасыз немесе дұрыс таңдалмаған материалдар оқушылардың түсінігін бұрмалауы мүмкін. Мұғалім ресурстарды іріктеу кезінде олардың ғылыми негізділігіне, мазмұндық дұрыстығына, жас ерекшеліктеріне сәйкестігіне назар аударуы тиіс. Цифрлық технологияларды қолдану оқыту процесін дараландыруға мүмкіндік береді, бұл әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруге жағдай жасайды. Мұғалім әртүрлі деңгейдегі тапсырмалар ұсыну арқылы оқушылардың қабілеттерін дамытуға бағытталған жұмыстар жүргізе алады. Осылайша цифрлық білім беру кеңістігі мұғалімнің рөлін тек өзгертіп қана қоймай, оны жаңа сапалық деңгейге көтереді.

Қазіргі білім беру жүйесінде бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби құзыреттілігі көпқырлы құрылым ретінде қарастырылады, оның құрамына пәндік білім, педагогикалық шеберлік, психологиялық дайындық және цифрлық сауаттылық кіреді, бұл компоненттердің әрқайсысы мұғалімнің тиімді жұмыс істеуі үшін маңызды. Цифрлық сауаттылық мұғалімнің тек техникалық құралдарды меңгеруімен шектелмейді, ол ақпаратты сыни тұрғыдан бағалау, оны оқу мақсаттарына сай қолдану, оқушыларды қауіпсіз цифрлық ортада жұмыс істеуге үйрету қабілеттерін қамтиды. Бастауыш сынып мұғалімі оқушылардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесіне ерекше назар аударуы тиіс, себебі бұл жастағы балалар интернеттегі ақпаратты сыни тұрғыдан бағалай алмайды, сондықтан оларды дұрыс

бағыттау маңызды. Мұғалімнің кәсіби дамуы үздіксіз процесс ретінде қарастырылуы тиіс, өйткені білім беру саласындағы өзгерістер жылдам қарқынмен жүзеге асуда, бұл жағдай педагогтан үнемі өзін-өзі жетілдіруді талап етеді. Білім беру ұйымдары мұғалімдердің кәсіби дамуына жағдай жасауы қажет, әртүрлі курстар, семинарлар, тренингтер ұйымдастыру арқылы олардың цифрлық құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік беруі тиіс. Мұғалім өз тәжірибесін талдай отырып, өзіне қажетті білім мен дағдыларды анықтай алады, бұл оның кәсіби өсуіне ықпал етеді. Цифрлық білім беру жағдайында мұғалімнің шығармашылық қабілеті де ерекше маңызға ие, себебі әрбір сабақ оқушылар үшін қызықты әрі мазмұнды болуы тиіс. Оқушылардың назарын ұстап тұру үшін мұғалім әртүрлі әдістерді қолдануы қажет, бұл оның педагогикалық шеберлігін көрсетеді. Цифрлық құралдарды тиімді пайдалану мұғалімнің кәсіби деңгейін арттыруға мүмкіндік береді, себебі ол оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін меңгереді. Осылайша қазіргі заманғы бастауыш мұғалімі жан-жақты дамыған, үнемі ізденісте болатын, жаңашыл тұлға ретінде қалыптасуы тиіс.

Бастауыш сыныпта цифрлық технологияларды қолдану оқушылардың танымдық, шығармашылық және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға кең мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде олардың тұлғалық қалыптасуына оң әсер етеді, себебі бала жаңа ақпаратты тек қабылдап қана қоймай, оны өңдеуге, талдауға, өз пікірін білдіруге үйренеді. Мұғалім оқу процесін ұйымдастыру барысында цифрлық құралдарды қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың белсенділігін күшейте алады, бұл білімді меңгеру деңгейінің жоғарылауына әкеледі. Цифрлық технологиялар оқушыларға өз бетімен білім алу мүмкіндігін береді, бұл олардың дербестігін дамытуға ықпал етеді. Мұғалім оқушыларды тек дайын ақпаратты қабылдауға емес, оны іздеуге, талдауға, қорытынды жасауға үйретуі тиіс, бұл олардың сыни ойлау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Бастауыш буында оқыту процесі ойын элементтерімен тығыз байланысты болуы тиіс, ал цифрлық технологиялар бұл мүмкіндікті кеңейтеді, себебі әртүрлі интерактивті тапсырмалар, білім беру ойындары оқушылардың қызығушылығын арттырады. Мұғалім ойын технологияларын қолдану арқылы оқу процесін тиімді әрі қызықты ұйымдастыра алады, бұл оқушылардың оқу мотивациясын арттыруға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, цифрлық білім беру дәуірінде бастауыш сынып мұғалімінің рөлі күрделене түсіп, жаңа мазмұнмен толығады, бұл жағдай педагогтың кәсіби қызметіне жоғары талаптар қояды, себебі ол тек білім беруші ғана емес, оқушының жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін тұлға ретінде қарастырылады. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі оның білім беру процесін тиімді ұйымдастыру қабілетіне тікелей әсер етеді, сондықтан ол үнемі өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуы тиіс. Цифрлық технологияларды тиімді пайдалану білім беру сапасын арттыруға мүмкіндік береді, бірақ бұл үшін мұғалімнің дайындық деңгейі жоғары болуы қажет. Бастауыш сынып мұғалімі оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастыруы тиіс, бұл олардың толыққанды дамуына ықпал етеді. Цифрлық білім беру жағдайында мұғалімнің рөлі тек өзгеріп қана қоймай, оның маңыздылығы арта түседі, себебі ол болашақ ұрпақты қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Осылайша қазіргі заман мұғалімі жаңашыл, шығармашыл, цифрлық сауатты, кәсіби тұрғыдан жетілген тұлға болуы тиіс, ал мұндай мұғалімді қалыптастыру білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Назарбаев, Н.Ә. (2019). «Ұлы даланың жеті қыры». Астана: Ұлттық аударма бюросы.
2. Мұқанова, Г.Қ. (2022). Бастауыш сыныпта цифрлық ресурстарды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері. «Қазақстан мектебі», №4, 32–38 бб.
3. Уваров, А.Ю., Фрумин, И.Д. (2021). «Трудности и перспективы цифровой трансформации образования». Москва: Издательский дом ВШЭ.
4. UNESCO. (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris: UNESCO Publishing.

Булекбаева Калдыгуль Набихановна
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Маңғыстау облысы білім басқармасының Мұнайлы ауданы бойынша білім бөлімінің
«№ 6 жалпы білім беретін мектеп» КММ

ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ МЕН ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ВЕКТОРЛАР

Аннотация. Аталған мақалада қазақ әдебиеті сабақтарында жасанды интеллект (ЖИ) мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру мен көркем шығармаларды терең меңгертудің заманауи жолдары қарастырылады. Әдеби туындыларды оқытуда цифрлық технологиялар мен интербелсенді тапсырмаларды интеграциялау оқушылардың танымдық белсенділігін оятып, сыни ойлау қабілеттерін дамытуға зор ықпал етеді. Мақалада «Аяз би» ертегісі, «Алып Ер Тұңға» жоқтауы және Доспамбет жырау толғаулары негізінде жасалған цифрлық дидактикалық үлгілер мен ЖИ ойындарының тиімділігі нақты аргументтермен негізделеді. Бұл тәсіл оқу уақытын ұтымды пайдалануға, күрделі әдеби ұғымдар мен кейіпкерлер бейнесін визуалды суреттеуге әрі контекстік талдау сапасын арттыруға жол ашады. Материал қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдеріне әдістемелік көмек ретінде баспаға ұсынылады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, әдебиетті оқыту, интербелсенді тапсырмалар, визуалды педагогика, контекстік талдау, дидактикалық ойындар.

Жалпы білім беретін мектептерде қазақ әдебиеті пәнін оқытудың мазмұны мен әдістемесін заман талабына сай жаңарту – бүгінгі педагогиканың басты басымдықтарының бірі. Дәстүрлі оқыту форматында ұлттық фольклор мен классикалық әдебиет үлгілерін қазіргі визуализацияға бейім цифрлық ұрпаққа жеткізу белгілі бір қиындықтар туғызатыны жасырын емес. Осы орайда жасанды интеллект (ЖИ) алгоритмдерін оқу үдерісіне енгізу сабақтың интерактивтілігін арттырып, оқушылардың ішкі мотивациясын оятуға бірегей мүмкіндік береді. Әсіресе ЖИ көмегімен дайындалған интербелсенді тапсырмалар оқушыны дайын ақпаратты тұтынушы емес, дербес зерттеуші әрі шығарманың ішкі әлеміне бойлайтын белсенді қатысушы дәрежесіне көтереді.

Жасанды интеллект жүйелерін әдебиет сабағында қолданудың нәтижелілігін нақты туындыларды талдау мысалында анық байқауға болады. Мәселен, «Аяз би» ертегісін оқытуда Жаман, Мадан хан, 40 уәзір, қария мен Мадан ханның анасы сияқты негізгі кейіпкерлердің сөздері мен диалогтарын ЖИ арқылы түрлі инфографикаға айналдырып, «Арқан тартыс» интерактивті ойыны ретінде ұсыну өте тиімді. Бұл модельде кейіпкерлердің шешендік даулары мен логикалық қақтығыстары сандық аргументтер айқасына айналып, оқушылардың кейіпкер мінезін, әлеуметтік ұстанымын жан-жақты талдауына мүмкіндік береді. Инфографикалық бейнелер мәтіннің мағыналық қабаттарын жылдам қабылдауға көмектесіп, сабақтың эмоционалдық динамикасын арттырады. Сонымен қатар, «Алып Ер Тұңға» жоқтауын оқыту кезінде көркемдегіш құралдар арқылы оқиға орнын, кейіпкер бейнесін сипаттауда ЖИ негізіндегі «Жасырын сөз» интербелсенді ойынын қолдану айрықша педагогикалық эффект береді. Оқушылар жоқтау мәтініндегі теңеу, метафора, эпитет сияқты көркемдік элементтерді таба отырып, ЖИ генерациялаған жасырын кодар мен визуализацияланған кілттерді ашады. Бұл тәсіл ежелгі дәуір әдебиетіндегі күрделі де архаикалық сөз оралымдарын тез ұғынуға, оқиға өрістеген тарихи ортаны визуалды түрде көз алдына елестетуге және сөздік қорды байытуға тікелей ықпал етеді.

Жыраулар поэзиясын, атап айтқанда Доспамбет жырау толғауларын талдауда «Сөз маржан» әдісін ЖИ мүмкіндіктерімен ұштастыру контекстік талдаудың сапасын жаңа деңгейге көтереді. ЖИ платформалары толғаудағы әрбір сөздің этимологиялық, философиялық және эмоционалдық жүгін бөліп көрсетіп, оны контекстік аяда тереңірек

талдауға жағдай жасайды. Нәтижесінде, оқушылар толғаудың көркемдік қуатын сезініп қана қоймай, жыраудың дүниетанымы мен патриоттық рухын терең түсінеді. Мұндай цифрлық технологиялық интеграция сабақтағы уақытты едәуір үнемдеуге, күрделі әдеби концепцияларды символдар мен графиктік бейнелер арқылы оңай түсіндіруге және оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастыруға толық жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жұмабаева А.Е., Қабатай Б.Т. Әдебиетті оқытудағы заманауи инновациялық технологиялар мен интербелсенді әдістер. – Алматы: Мектеп, 2022. – 184 б.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Қазақ әдебиеті пәні бойынша жалпы орта білім берудің үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана, 2023.
3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 230 p.
4. Сүйіншәлиев Х.Ж. Қазақ әдебиетінің тарихы (VIII–XVIII ғғ.). – Алматы: Санат, 2018. – 416 б.

Камбарова Толкын Султановна
Математика пәнінің мұғалімі
"Алматы облысы білім басқармасының Балқаш ауданы бойынша білім бөлімі" ММ
Үлгілі жалпы орта білім беретін мектебі МДШО" КММ

7-СЫНЫПТА СТАТИСТИКА ЭЛЕМЕНТТЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Мектеп тәжірибесінде білім алушылардың абстрактілі математикалық ұғымдарды өмірлік деректермен байланыстыра отырып меңгеруі – функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі шарты. Бұл мақалада 7-сыныптың «Статистика элементтері» бөлімі бойынша оқу мақсаттарын жүзеге асыруда «Деректер детективі», «Сандар сатысы» және «Мәліметтер меридианы» сияқты авторлық интерактивті әдістерді қолданудың тиімділігі қарастырылады. Ұсынылған практикалық мысалдар оқушылардың таңдама жинау, абсолютті және салыстырмалы жиілікті есептеу, сондай-ақ жиіліктер алқабын құру дағдыларын қызықты форматта дамытуға мүмкіндік береді. Мақала математика пәні мұғалімдеріне оқу үдерісін жандандыру және баспаға ұсыну мақсатында дайындалды.

Түйін сөздер: математиканы оқыту, статистика элементтері, вариациялық қатар, абсолютті жиілік, жиілік алқабы, интерактивті әдістер.

Заманауи білім беру кеңістігінде математикалық білімді құрғақ формулаларды жаттаудан арылтып, оны шынайы өмірдегі сандық ақпаратты талдау құралына айналдыру зор маңызға ие. Әсіресе 7-сынып математика курсындағы «Статистика элементтері» бөлімі оқушыларға ақпаратты жинау, сұрыптау, жүйелеу және графикалық түрде бейнелеу арқылы аналитикалық ойлауды қалыптастыруға ерекше мүмкіндік береді. Оқушылардың бұл бөлімге деген қызығушылығын арттыру үшін дәстүрлі есептерден бөлек, оларды «зерттеуші» рөліне қоятын интербелсенді әдістерді қолдану оқу сапасын жаңа деңгейге көтереді.

Басты жиынтық, кездейсоқ таңдама, вариациялық қатар мен нұсқалық ұғымдарын (7.3.3.1 оқу мақсаты) алғашқы сабақта меңгертуде «Деректер детективі» әдісін қолдану өте нәтижелі. Мұғалім сыныпқа мектептегі оқушылардың күнделікті ішетін су мөлшері немесе бос уақытын өткізу ұзақтығы туралы шағын «зерттеу тапсырмасын» береді. Мұнда мектептің барлық оқушылары «басты жиынтық» болса, сыныптан алынған 20 оқушы «кездейсоқ таңдама» рөлін атқарады, ал жиналған сандар өсу ретімен тізіліп «вариациялық қатарды»

құрайды. Бұл тәсіл оқушыға абстрактілі терминдерді нақты өмірлік жағдаятпен байланыстырып, алғашқы кадамнан-ақ сабаққа белсене қатысуына жол ашады.

Нұсқаулықтың абсолютті және салыстырмалы жиіліктерін есептеу, статистикалық деректерді жинау мен оны кесте түрінде көрсету кезеңінде «Сандар сатысы» әдісін енгізу тиімді. Мысалы, оқушылар сыныптық сауалнама жүргізіп, «Аптасына неше кітап оқисыз?» деген сұрақ бойынша жиналған мәліметтерді кестеге түсіреді. Әрбір жауаптың кайталану саны абсолютті жиілік ретінде анықталса, оның жалпы таңдама көлеміне қатынасы салыстырмалы жиілікті (пайыздық немесе бөлшек түрінде) береді. Оқушылар кестедегі деректердің дұрыстығын тексеру кезінде салыстырмалы жиіліктердің қосындысы 1-ге (немесе 100%-ға) тең болуы керек деген алтын ережені өз тәжірибесінде дәлелдеп шығады. Алынған таңдама нәтижесін жиілік алқабы түрінде көрсету және кесте немесе жиіліктер алқабы түрінде берілген статистикалық ақпаратты талдау сабағында «Мәліметтер меридианы» әдісі қолданылады. Бұл әдісте оқушылар координаталық жазықтықта абсцисса өсіне нұсқалықтарды, ал ордината өсіне тиісті жиіліктерді белгілеп, нүктелерді кесінділермен тізбектей қосу арқылы жиіліктер алқабын сызады. Графикалық кескін пайда болған соң, «ең жоғарғы шың» (мода) мен «деректердің ауытқуын» визуальды түрде талдап, қорытынды жасайды. Мұндай сараптамалық жұмыс оқушылардың графикалық сауаттылығын арттырып, сандар артында тұрған нақты шынайы үдерістерді түсінуіне көмектеседі.

Қорыта айтқанда, 7-сыныпта статистика элементтерін интербелсенді әдістер арқылы оқыту оқушылардың математикаға деген қызығушылығын оятып қана қоймай, оларды ақпаратпен жұмыс істеуге, логикалық қорытынды жасауға және өз зерттеуін дәлелдеуге үйретеді. Сабақта ойын, зерттеу және визуализация элементтерін ұштастыру оқу мақсаттарына толық жетуге, оқушылардың білім сапасын арттыруға және олардың күнделікті өмірде тап болатын сандық мәліметтерді еркін талдауына берік негіз қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Әбілқасымова А.Е., Кучер Т.П., Жұмағұлова З.Ә. Математика: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2021. – 192 б.

2. Шыныбеков А.Н., Шыныбеков Д.А., Жумабаев Р.Н. Алгебра: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, 2020. – 208 б.

3. Солтан Г.Н., Солтан А.Е., Жумадилова А.Ж. Алгебра: 7-сыныпқа арналған оқулық. – Астана: Келешек-2030, 2022. – 180 б.

4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Математика және алгебра пәндері бойынша жалпы орта білім берудің үлгілік оқу бағдарламалары. – Астана, 2023.

Журналдың құрылтайшысы және иесі:
«АЙТУҒАНОВА» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «ULAGAT» ғылыми-әдістемелік орталығы.

Учредитель и собственник журнала:
Научно-методический центр «ULAGAT», относящийся к индивидуальному предпринимателю «АЙТУҒАНОВА».

Журнал 2023 жылдың желтоқсан айынан бастап жарық көруде.
Басылым 1 айда 4 рет шығады.
Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитеті 2023 жылғы 22 қыркүйектегі Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қоюы туралы куәлігі № KZ44VPY00078195 берілген.

Журнал издается с декабря 2023 года.
Периодичность выпуска — 4 раза в месяц.
Журнал выдан комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан № KZ44VPY00078195 о постановке на учет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания от 22 сентября 2023 года.

Құрметті оқырмандар мен авторлар!
Журналда жарияланған материалдар редакцияның көзқарасын білдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің анықтығына, сондай-ақ стилистикалық қателерге авторлар жауапты. Журналға шыққан материалдарды редакцияның келісімінсіз көшіріп басуға болмайды. Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

Уважаемые читатели и авторы!
Опубликованные в журнале материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях, а также за стилистические ошибки несут авторы. Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только с согласия редакции. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы.

Мекенжайы:
100012, Қарағанды қ.,
Н. Назарбаев даңғ., 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303
Басуға 21.10.2026 ж. қол қойылды.

Пішім 60*90 1/8
ш.б.т. - 26. RISO басылым.
Таралымы - 50 дана.

«BAYANDY» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «KEMENGER» ғылыми-әдістемелік орталығының полиграфиялық қызметтер бөлімінде басылып шығарылды.

Наш адрес:
100012, г. Караганда,
пр. Н. Назарбаева, 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303
Подписано в печать 21.10.2026 г.

Формат 60*90 1/8
усл.печ.л. - 26. Печать RISO.
Тираж - 50 экз.

Отпечатано в полиграфическом отделе НМЦ «KEMENGER» ИП «АЙТУҒАНОВА».

ULAĠATTY USTAZ JOLY

Ахмет Байтұрсынов

Ыбырай Алтынсарин

Ұстаз – ұлттың шамшырағы

Мектептің жүрегі – ұстаз. Ұстаз біліммен ғана емес, жүрек жылуымен, мейірімімен, ұстанымымен шәкіртке жол сілтейді. Шын мәнінде, қандай мұғалім болса – болашақ та сондай.

Ұстаздың әр сөзі, әр қадамы – баланың болашағына жазылған тағдыр іспетті. Сондықтан да ең басты байлық – білімді, жан-жақты, әдістемені терең меңгерген, әр баланың жүрегіне жол таба алатын мұғалім.

Жақсы мұғалім – жай ғана маман емес, ол – тәрбиелеуші, шабыттандырушы, бағыт беруші. Ұстаз – уақыттан озып жүретін адам. Оның бүгін еккен дәні – ел ертеңінің жемісі.

QR-кодты сканерлеу арқылы бізбен тікелей байланысқа шыға аласыз.
Вы можете связаться с нами напрямую, отсканировав QR-код.